

- (ร่างที่สี่/สุดท้าย) สมุดปกขาว -
โครงการค้นหาบุญแจ สุขภาวะชายแดนใต้

ปรับปรุงล่าสุด 28 กุมภาพันธ์ 2554

สารบัญ (โดยละเอียด)

1. นำเรื่อง.....	3
2. กระบวนโครงการ.....	4
2.1. เริ่มออกแบบโครงการ.....	4
2.1.1. เริ่มต้นจะมีทำที่ต่อปัญหาอย่างไร?.....	4
2.1.2. จะเริ่มที่ไหนดี?.....	4
2.1.3. จะทำอะไรให้ได้ผลในระดับกว้าง?.....	5
2.2. ผลที่คาดหวัง.....	6
2.2.1. โครงการนี้คาดหวังเป้าหมายปลายทางไว้ว่าอย่างไร?.....	6
2.2.2. มีผลงาน (output) อะไรเป็นชิ้นเป็นอันบ้าง?.....	6
2.2.3. มีผลลัพธ์ (outcome) เป็นรูปธรรมไหม? มีเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จไหม?.....	7
2.3. เมื่อลงมือทำโครงการ.....	8
2.3.1. ก่อนและระหว่างลงมือทำโครงการจริง มีอะไรที่ควรระวังไว้ไหม?.....	8
2.3.2. ที่ว่าจะสานเสวนา จะทำอะไร?.....	9
2.3.3. แล้วจะสานเสวนากันไปถึงไหน?.....	10
2.3.4. สานเสวนาเชิงปฏิบัติการทำกันอย่างไร?.....	11
2.3.5. ภาพอนาคตสร้างกันอย่างไร? ใช้กับกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อย่างไร?.....	12
3. ผลงานเชิงเนื้อหา.....	14
3.1. ประเด็นที่หาความเห็นพ้องได้ยาก.....	14
3.1.1. ประวัติศาสตร์.....	15
3.1.2. ศาสนา.....	16
3.1.3. ภาษา.....	18
3.1.4. การเมืองการปกครอง.....	19
3.2. ภาพอนาคตทั้งสี่แบบของจังหวัดชายแดนภาคใต้.....	20
3.2.1. ภาพอนาคต#1 : บุษงาบี่แต บรียง (ไม่ปรับตัวทั้งคู่).....	21
3.2.2. ภาพอนาคต#2 : บุษงามือล่อ (รัฐปรับตัวฝ่ายเดียว).....	22
3.2.3. ภาพอนาคต#3: บุษงารายอ (ขบวนการปรับตัวฝ่ายเดียว).....	25
3.2.4. ภาพอนาคต#4 : บุษงารำไป (ปรับตัวทั้งคู่).....	26
3.3. สัญญาณความเปลี่ยนแปลง.....	27
3.3.1. แนวโน้มด้านการเมือง.....	28
3.3.2. แนวโน้มด้านสังคมและคุณค่า.....	29

3.3.3. ภาคประชาสังคมควรมีบทบาทอย่างไร?	29
4. ผลลัพธ์เชิงกระบวนการ : สายสัมพันธ์ ความไวใจ และความร่วมมือ	31
5. ท้ายเรื่อง	36
6. ภาคผนวก	37
6.1. เครื่องมือการสานเสวนา	37
6.1.1. วิธีการสร้างภาพอนาคต (Scenario building)	37
6.1.2. การสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่ (Open space dialogue)	40
6.1.3. การสานเสวนาแบบร้านกาแฟ (World café dialogue)	41
6.2. รายละเอียดกิจกรรมของโครงการฯ	43
6.2.1. รายการสานเสวนากลุ่มย่อยและสานเสวนาหาคำตอบ	43
6.2.2. รายชื่อผู้เข้าร่วมสานเสวนาหาคำตอบ 2 ครั้ง	44

1. นำเรื่อง

ชาวคนหนึ่งทำนาฬิกาพกหล่นหายที่คอกม้า เขาหรือหาจนทั่วบริเวณ แต่ไม่พบ เด็กกลุ่มหนึ่งกำลังเล่นกันอยู่แถวนั้นช่วยกันหา โดยพากันวิ่งกรูเข้าไปในคอกม้า เวลาผ่านไปนานโซ เด็ก ๆ เดินกลับออกมาจากคอกม้าทีละคน ต่างมีสีหน้าผิดหวังที่นาฬิกาพกไม่เจอ เด็กคนหนึ่งขอลองเข้าไปหาดูอีกครั้งหนึ่ง แต่ขอให้เขาเข้าไปคนเดียว ชาวนาไม่มั่นใจ แต่ก็ให้เข้าไป เด็กคนนั้นเข้าไปนาน ชาวนาเริ่มสิ้นหวัง ขณะคิดจะเลิกรอ เด็กชายคนนั้นก็เดินออกมาจากคอกม้า พร้อมนาฬิกาพกเรือนหนึ่ง ชาวนาแปลกใจ "เจ้าหาเจอได้อย่างไร" เด็กชายตอบ "พอเข้าไปข้างใน ผมก็ไม่ได้ทำอะไรเลย เพียงแต่นั่งเงยบงูอยู่ที่พื้น ไม่นานผมก็ได้ยินเสียง ตึกตอก ตึกตอก จากนั้นผมก็เดินตามเสียงไป แล้วผมก็เจอนาฬิกาเรือนนี้"

ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นปัญหาที่ซับซ้อน ยืดเยื้อ และเรื้อรังมานานที่ผ่านมา องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคประชาสังคม ทั้งจากส่วนกลางและในท้องถิ่น ล้วนกรูกันเข้าไปในพื้นที่สามจังหวัดกันอย่างมากมายเพื่อช่วยกันค้นหากุญแจสำหรับการแก้ไขปัญหา สังคมไทยใช้เวลานานมาก ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครองเกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้เพิ่มขึ้นมามาก แต่ก็ยังไม่สามารถค้นหากุญแจสำคัญที่สามารถปลดล๊อคปัญหาสู่ทางออกได้ สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากทุกคนล้วนวิ่งกรูกันเข้าไปค้นหากุญแจดอกต่างๆ ใน "ที่สว่าง" และค้นหาด้วย "เสียงอึกทึกครึกโครม" โครงการนี้จัดทำขึ้นด้วยสมมติฐานว่าบางทีเราอาจต้องลองค้นหากุญแจดังเข้าไปใน "ที่มีด" ในที่ "เงยบงู" และด้วยวิธีการที่แตกต่างออกไปดูบ้าง ดุจเดียวกับที่เด็กชายคนนั้นใช้วิธีการใหม่ที่ยังไม่มีใครลองใช้ในการค้นหาฬิกาพก

เท่าที่ผ่านมา ภาคส่วนสำคัญที่อยู่ "ที่มีด" และเข้าถึงได้ยาก คือ กลุ่มขบวนการหรือกลุ่มผู้ก่อการนั้นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง การคิดหาทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่รุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการนำตรรกะ วิธีคิด และบทบาทของกลุ่มขบวนการฯ เข้ามาร่วมพิจารณาได้อีกต่อไป แม้เราจะไม่สามารถเข้าถึงเพื่อทำความเข้าใจคนกลุ่มนี้ได้ง่ายนัก แต่เราอาจเหยียบย่างเข้าไปในพื้นที่ที่ "ไม่สว่างมากนัก" ได้ กล่าวคือ เข้าถึงกลุ่มคนที่เข้าใจและสามารถสื่อสารกับขบวนการฯ ได้แทน (ไม่ว่าเขาจะสนับสนุนขบวนการฯหรือไม่ก็ตาม)

โครงการนี้จึงเป็นความพยายามทดลองวิธีการที่แตกต่างไปจากเดิม 2 ประการ คือ 1) นำ “เสียงที่ไม่ค่อยจะได้ยินมากนัก” มาร่วมอยู่ในพื้นที่การสานเสวนาร่วมกันกับกลุ่มต่างๆ ที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2) ใช้วิธีการสร้างภาพอนาคต (scenario building) ร่วมกันมาเป็นวิธีการหลักของการสานเสวนา

นอกจากนี้ โครงการนี้ยังดำเนินไปโดยใช้ทฤษฎีเชิงปฏิบัติ 2 แนวคิดควบคู่กันไป คือ แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (conflict transformation) ซึ่งเน้นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ได้รับผลกระทบจากความขัดแย้งรุนแรงที่ยืดเยื้อเรื้อรัง มากกว่าเน้นให้ประเด็นปัญหาได้รับการยุติลงในแบบวิธีคิดเดิมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น อีกแนวคิดหนึ่ง คือ “พลังธรรมแห่งจินตนาการ” (moral imagination) ที่เสนอว่าวิธีการมองปัญหาแบบเส้นตรง (linear approach) นั้น ไม่เพียงพอต่อการรับมือกับความขัดแย้งยืดเยื้อ แต่จำเป็นต้องใช้วิธีคิดแบบเฉลียวพบ (serendipity) เพิ่มเติมอีกด้วย

2. กระบวนโครงการ

2.1. เริ่มออกแบบโครงการ¹

2.1.1. เริ่มต้นจะมีทำที่ต่อปัญหาอย่างไร?

ผลกระทบสำคัญที่สุดที่เกิดจากความขัดแย้งที่รุนแรงและยืดเยื้อ ดังในกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย คือ ความไว้วางใจและสายสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนและผู้คนในพื้นที่ที่ถูกทำให้ขาดสะบั้นลงไป วิธีเผชิญความขัดแย้งประเภทนี้โดยเน้นที่การรับมือกับปัญหาเฉพาะหน้า (เช่น การลดเหตุระเบิดหรือจำนวนผู้เสียชีวิต เป็นต้น) นั้น แม้จะสำคัญแต่ไม่เพียงพอและไม่สอดคล้องกับระดับของปัญหาที่กินช่วงเวลายาวนาน แก่นใหญ่ใจกลางของวิธีการที่เหมาะสมกับปัญหาที่ซับซ้อนและเต็มไปด้วยพลวัต และยังคงเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงอยู่อย่างต่อเนื่องเช่นนี้ คือ การสร้างความไว้วางใจและถักทอสายสัมพันธ์ให้ฟื้นกลับขึ้นมาใหม่ ให้มีความยืดหยุ่นและทนทานมากเพียงพอที่จะรับแรงกระแทกกระทึกจากเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้อยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

แนวทางที่โครงการนี้ใช้ในการดำเนินงาน อาจเรียกได้ว่าเป็น “แนวทางเชิงโยงโยย” (web approach) กล่าวคือ เน้นยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่และการสร้างเครือข่าย เสริมความแข็งแกร่ง สร้างพื้นที่และจุดพบปะทางสังคม ที่เชื่อมโยงปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล เครือข่ายและองค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยตัดข้ามขีดแบ่งความแตกต่างด้านต่างๆ เช่น สังกัด ภาควิชา ระดับ และสถานที่/ภูมิศาสตร์ของสังคม ซึ่งประกอบกันเป็นพื้นที่ความขัดแย้งยืดเยื้อนั้นขึ้นมา

2.1.2. จะเริ่มที่ไหนดี?

แนวทางเชิงโยงโยยนี้เริ่มด้วยยุทธศาสตร์ใคร (strategic who) อันเป็นการวิเคราะห์ถึงระบบสังคมที่ขัดแย้ง ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อหาตัวผู้ก่อการเปลี่ยนแปลง (agent of change) โดยเฉพาะกลุ่มคนที่สามารถประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทั้งในแนวตั้งและแนวนอนได้ หรือเรียกว่าก่อเกิด “บูรณาการแนวตั้ง” และ

¹ ประมวลจาก เลเดอร์ริค, จอห์น พอล (กำลังจะตีพิมพ์) พลังธรรมแห่งจินตนาการ, กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล. ดูเพิ่มเติมในพจนานุกรมภาษาอังกฤษได้ที่ John Paul Lederach (2006) **The Moral Imagination : Art and Soul of Peace Building**. Oxford : Oxford University Press.

“บูรณาการแนวนอน” (vertical integration) บูรณาการแนวตั้ง หมายถึง การประสานสัมพันธ์ระหว่างคนที่มาจากต่างระดับชั้นทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ฯลฯ ตั้งแต่ระดับรากหญ้า ไปจนถึงระดับผู้นำสูงสุด ส่วนบูรณาการแนวนอน หมายถึง การเชื่อมโยงให้กลุ่มคนที่มีลักษณะแตกต่างกันทั้งในแง่ศาสนา ภาษาชาติพันธุ์ เพศ วัย หน้าที่การงาน ฯลฯ หรือกลุ่มที่แตกตัวออกจากกันเนื่องด้วยความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในอดีตที่ผ่านมา ได้กลับมาผสมผสานกันไว้ข้ามกลุ่มกันอีกครั้งหนึ่ง

โครงการนี้ใช้การสานเสวนาเป็นวิธีการสำคัญของการสร้างและฟื้นฟูความไว้วางใจและถักทอสายสัมพันธ์ขึ้น การสานเสวนาเป็นไปในหลากหลายรูปแบบและรวมทุกรูปแบบแล้วจัดขึ้นมากกว่า 30 รอบ แบ่งเป็น 7-8 ชุดการสานเสวนา ที่จำเป็นต้องจัดการพูดคุยผ่านการสานเสวนาเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ก็เพราะการสร้างความไว้วางใจเชื่อใจและการถักทอสายสัมพันธ์ให้ฟื้นขึ้นมาใหม่นั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายและต้องอาศัยเวลา ค่อย ๆ อบรม บ่ม และย้ำความรู้สึกนึกคิดของแต่ละคนที่มีต่อกันและกันให้ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นให้มันใจในกันและกัน มากเพียงพอที่จะทำให้สายสัมพันธ์ฉันทมิตรระหว่างกันค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นมาได้

ช่วงแรก โครงการนี้จัด (#1) การสานเสวนาเบื้องต้น โดยเชิญนักวิชาการสันติวิธี ผู้นำและนักปฏิบัติ ในจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อระดมความคิดเกี่ยวกับกรอบการดำเนินงาน ร่วมกันกำหนดลักษณะของกลุ่มทางสังคมที่ควรชักชวนให้เข้ามาร่วม รวมทั้งจำนวนคนที่เหมาะสมในกลุ่มย่อย ที่ไม่มากเกินไปจนผู้เข้าร่วมไม่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้อย่างถ้วนหน้า ตลอดจนขอความร่วมมือผู้นำหน่วยงาน/องค์กร/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนภาคียุทธศาสตร์ ให้ร่วมสนับสนุนโครงการ

การสานเสวนาได้ข้อสรุปร่วมกันว่า กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่สำคัญ ๆ ได้แก่ กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้หญิง กลุ่มผู้นำศาสนา (อิสลาม) กลุ่มข้าราชการทั้งฝ่ายพลเรือนและฝ่ายความมั่นคง กลุ่มนักวิชาการและปัญญาชน และกลุ่มสื่อมวลชน เฉพาะสามกลุ่มหลังนี้มีทั้งคนที่ทำงานอยู่ในส่วนกลางและเป็นคนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย ภายหลังได้เพิ่มกลุ่มคนไทยพุทธอีกกลุ่มหนึ่งในฐานะที่เป็นคนส่วนน้อยในพื้นที่ที่มีภักฎกะเลยจากหลายฝ่าย จำนวนสมาชิกร่วมสานเสวนากลุ่มย่อยของแต่ละกลุ่มอยู่ระหว่าง 15-20 คน

ถัดมา (#2) เป็นการสานเสวนากลุ่มย่อยภายในแต่ละกลุ่มย่อยด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความไว้วางใจเชื่อใจกันภายในกลุ่มก่อน จากนั้น (#3) ในการสานเสวนาแบบตัดข้ามกลุ่ม เพื่อถักทอสายสัมพันธ์และการยอมรับกันมากขึ้นระหว่างคนที่มาจากภาคส่วนที่แตกต่างกัน หัวข้อการสานเสวนาโดยคร่าว ๆ คือ สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น สิ่งท้าทายสำหรับการแก้ไขปัญหา และหนทางที่สามารถกระทำได้เพื่อช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้น

2.1.3. จะทำอย่างไรให้ได้ผลในระดับกว้าง?

ในการขับเคลื่อนกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น แทนที่โครงการนี้จะใช้วิธีการแบบมวลชนวิกฤติ (critical mass) ตามที่เชื่อกันทั่วไปในกลุ่มคนที่พยายามทำงานด้านการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่เน้นให้มีผู้คนมากเพียงพอ มาสนับสนุนความคิดหรือร่วมเคลื่อนไหวด้วย โครงการนี้ใช้วิธีการอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “แบ้งเชื้อวิกฤติ” (critical yeast) แบ้งเชื้อหรือยีสต์นั้น เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดที่ทำให้ขนมปังฟูพองน่ากิน วิธีการแบบแบ้งเชื้อวิกฤตินี้ไม่เน้นการระดมมวลชนจำนวนมาก (ซึ่งเปรียบเสมือน “แบ้งมวล” ปกติ) แต่ตั้งคำถามว่า มีใครบ้างในพื้นที่ความขัดแย้งยึดเยื้อที่ถ้าวางกันได้ จะก่อให้เกิดความสามารถในการทำให้

สิ่งต่างๆเติบโตไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้ หลักการของวิธีการแบบ**แบ้งเชื้อ** คือ คนจำนวนน้อยที่เชื่อมโยงต่อกันอย่างมียุทธศาสตร์ มีศักยภาพที่จะทำให้สังคมเติบโตด้านความคิดและกระบวนการได้มากกว่าผู้คนที่จำนวนมากที่คิดเหมือน ๆ กัน ดังนั้น จุดเน้นของวิธีการนี้ไม่ได้อยู่ที่จำนวน แต่อยู่ที่คุณภาพของผู้คนที่มาร่วมกัน แต่ละคนจะแทนจุดเชื่อมพิเศษของโยงใยสายสัมพันธ์ข้ามภาคส่วนและตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ ในพื้นที่ความขัดแย้งนั้นๆได้อย่างกว้างขวาง

การสานเสวนากลุ่มย่อยทั้งสามรอบแรกเป็นการค้นหา**แบ้งเชื้อวิกฤติ** เพื่อคัดเลือกคนราว 30 คนที่เป็นตัวแทนจุดเชื่อมต่อของสายสัมพันธ์ระดับกลุ่มย่อย ให้มาถักทอโยงใยในระดับใจกลาง (hub) ของผืนข่ายใยสายสัมพันธ์ โดยผ่าน (#4) *เวทีสานเสวนาหาคำตอบ (problem-solving dialogue)* และคาดหวังให้**แบ้งเชื้อวิกฤติ**เหล่านี้กลับไปกระชับความสัมพันธ์กับ “แบ้งมวล” ภายในกลุ่มย่อยของตนต่อไป ผ่าน (#5) การสานเสวนากลุ่มย่อยอีกกว่า 10 วงย่อย ก่อนจะกลับมาจัด (#6) *เวทีสานเสวนาหาคำตอบ* อีกครั้งหนึ่ง และกลับไป (#7) สานเสวนากลุ่มย่อยอีกหนึ่งชุดเพื่อแสดงความคิดเห็นร่วมกันเป็นครั้งสุดท้ายเกี่ยวกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก่อนปิดโครงการ

2.2. ผลที่คาดหวัง

2.2.1. โครงการนี้คาดหวังเป้าหมายปลายทางไว้ว่าอย่างไร?

โครงการนี้คาดหวังให้งานการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งสามารถขับเคลื่อนได้เองจากกลุ่มและผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ความขัดแย้ง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงผลักดันจากองค์กรภายนอกเป็นหลัก ทำนองเดียวกับการใช้ยุทธศาสตร์**แบ้งเชื้อวิกฤติ** แทนที่จะใช้ยุทธศาสตร์**มวลชนวิกฤติ** หากเปรียบเทียบการขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงในเป้าหมายบั้นปลายเป็นดังการย้ายของเหลวจากภาชนะหนึ่ง (ความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรัง) ไปสู่อีกภาชนะหนึ่ง (สันติภาพ) ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากมากและต้องใช้เวลานานนับสิบปี โครงการนี้จึงวางแนวทางของตนเองไว้เพียงการดึงน้ำส่วนหนึ่งออกมาในปริมาณที่มากเพียงพอที่จะเอาชนะแรงโน้มถ่วงโลก เมื่อพ้นจุดนั้นมาแล้ว พลังงานที่มีอยู่ในธรรมชาติจะเป็นแรงผลักดันสำคัญให้ปริมาณน้ำที่เหลือทั้งหมดในภาชนะใบแรก ไหลลู่ตามตีดน้ำส่วนต้นมาได้เองโดยไม่จำเป็นต้องมีแรงกระทำเพิ่มเติมจากภายนอก

ยุทธศาสตร์นี้ลอกเลียนแบบมาจากการทำ “กาลักน้ำ” (siphon) แบบที่ใช้กันอยู่ทั่วไป ดังกรณีเช่นการเปลี่ยนน้ำในตู้ปลา หรือการพองถ่ายน้ำมันรถยนต์ เป็นต้น ในแง่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งแล้ว “แรงโน้มถ่วง” ของยุทธศาสตร์กาลักน้ำที่จะต้องพยายามเอาชนะให้ได้ น่าจะเป็นแรงหนีหน้าอันเนื่องมาจาก “มีความคิดความเชื่อแตกต่างกัน” เกิดเป็นแรงที่ทำให้ไม่ยอมรับคบหาไม่มีตรีต่อกัน หรือกระทั่งเป็นแรงต่อต้านกันและกันอยู่ในที่ หากผู้คนสนพื้นที่ความขัดแย้งสามารถเอาชนะแรงหนีหน้าอันเนื่องมาจากความคิดความเชื่อต่างกันได้ในระดับที่มากเพียงพอ จนเห็นประโยชน์ด้านบวกของความต่างดังกล่าว ความต่างนี้ก็จะกลายมาเป็นพลังสร้างสรรค์ที่ทั้งช่วยกันตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ความคิดของกันและกันได้อย่างเป็นกัลยาณมิตร เพื่อก่อให้เกิดความรอบด้านและความสมดุลทางความคิดในการสร้างสันติภาพได้ต่อไป คำถามสำคัญของยุทธศาสตร์นี้ คือ เราจะช่วยเชื่อมโยงผู้ใดเข้าด้วยกัน เพื่อให้พวกเขาเดินทางเอาชนะแรงโน้มถ่วงทางสังคมไปด้วยกัน แล้วสามารถดึงส่วนที่เหลือในระบบ/สังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้?

2.2.2. มีผลงาน (output) อะไรเป็นชิ้นเป็นอันบ้าง?

ความคิดสำคัญๆที่ปรากฏขึ้นในวงเสวนากลุ่มย่อยและเวทีเสวนาหาคำตอบ (ครั้งแรก) ถูกเขียนประมวลขึ้นเป็นรายงาน เพื่อเป็นต้นร่างทางความคิดสำหรับผู้เข้าร่วมการแลกเปลี่ยนความขัดแย้งในโครงการนี้ได้มองเห็นภาพกว้างของกระบวนการทั้งหมดร่วมกันและถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อปรับปรุงร่างรายงานนี้เพิ่มเติม หลังจากปรับปรุงรายงานแล้ว มีการจัด เวทีเสวนาหาคำตอบ (ครั้งที่สอง) เพื่อสะท้อนกลับผลการเสวนากลุ่มย่อย รวมทั้งพิจารณาร่างรายงานที่จะนำไปพิมพ์เผยแพร่ ตลอดจนวางแนวทางการติดตามผลและประสานการขับเคลื่อนให้เกิดความต่อเนื่อง หลังจากนั้นนำร่างรายงานไปปรับแก้ตามความเห็นที่ได้จากเวทีเสวนาหาคำตอบ (ครั้งที่สอง) นี้แล้ว จะมีการจัดชุดการเสวนากลุ่มย่อยรอบที่หกอีกครั้งหนึ่ง เพื่อพิจารณาร่างสุดท้ายของรายงานชิ้นนี้ก่อนจะตีพิมพ์จริง และเพื่อร่วมวางแผนประสานการขับเคลื่อนกันต่อไป

โครงการนี้คาดหวังให้รายงานฉบับนี้ทำหน้าที่เอื้อทั้งต่อกลุ่มชุมชนในพื้นที่ความขัดแย้งและสาธารณะ มีแผนที่นำทาง แต่เป็นแผนที่นำทางในลักษณะพิเศษที่เรียกว่า “โครงสร้าง-กระบวนการ” (process-structures) คล้ายตั้งการมองแม่น้ำหรือธารน้ำแข็ง ซึ่งเมื่อมองจากที่ไกลก็จะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมเชิงโครงสร้างคดเคี้ยวไปตามร่องน้ำ แต่ในขณะที่เดียวกัน เมื่อมองจากที่ใกล้ ก็เห็นความแปรเปลี่ยนไหลเคลื่อนเป็นกระบวนการเชิงพลวัตปรับตัวเข้ากับสภาพภูมิประเทศที่น้ำไหลผ่านได้อย่างสอดคล้อง

กล่าวในแง่การแลกเปลี่ยนความขัดแย้งแล้ว วิธีการมองสภาพการณ์ในลักษณะเช่นนี้เอื้อต่อท่าทีการมอง 2 ประเภทไปในคราวเดียวกัน *ท่าทีแบบแรก* คือ การมีวิสัยทัศน์ มองเห็นทิศทางและจุดมุ่งหมาย และมีโครงสร้างพื้นฐานสนับสนุนที่ช่วยดำรงการเคลื่อนสู่การเปลี่ยนแปลงที่ต้องการ ในขณะที่เดียวกัน ก็มองเห็นรายละเอียดการปรับตัวตอบสนองต่อบริบทและวัฒนธรรมของเหตุการณ์ต่างๆในพื้นที่ความขัดแย้งได้อย่างมีความรับผิดชอบ *ท่าทีแบบที่สอง* เป็นไปในทิศทางกลับกัน คือ มองเห็นรายละเอียดของสิ่งที่จำเป็นต้องทำในระยะเฉพาะหน้าเพื่อตอบสนองต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน แต่ขณะเดียวกัน ก็ยังคงระลึกถึงทิศทางและเป้าหมายการแลกเปลี่ยนความขัดแย้ง พร้อมกับมีโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อการขับเคลื่อนไปสู่ทิศนั้น

2.2.3. มีผลลัพธ์ (outcome) เป็นรูปธรรมไหม? มีเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จไหม?

ผลบั้นปลายประการหนึ่งที่วาดหวังไว้ คือ การเกิดขึ้นของ *เวทีที่มีการปรับตัวอย่างชาญฉลาด* (smart flexible platform) ซึ่งเป็นเสมือนพื้นที่ทางสังคมที่ธารงเครือข่ายสัมพันธ์ของผู้คนที่คิดแตกต่างกันไว้ให้เป็นจริงได้ในระยะยาว และดำรงกระบวนการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆให้คงอยู่ต่อเนื่อง พร้อมทั้งจะปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนขึ้นลงอยู่ทุกวัน ทั้งเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อปัญหาเฉพาะหน้าและหาทางออกจากแบบแผนการทำลายที่ฝังรากลึก คนกลุ่มต่างๆที่เกาะเกี่ยวสัมพันธ์กันผ่านเวทีที่ปรับตัวได้อย่างชาญฉลาดดังกล่าวนี้ จะเป็นกุญแจสำคัญที่สามารถมีบทบาทนำ โดยไม่หวังต้องรอคอยให้ฝ่ายอื่นเป็นผู้ริเริ่มลงมือกระทำก่อน ทั้งยังสามารถเป็นใจกลาง (hub) ของการสื่อสารกับทั้งฝ่ายภาครัฐและฝ่ายขบวนการ หรืออย่างน้อยสามารถส่งสัญญาณหรือสร้างแรงกระเพื่อมบางประการที่ทั้งสองฝ่ายยอมรับฟัง จนก่อให้เกิดการปรับตัว มาสู่แนวทางการแก้ไขปัญหาแบบที่ไม่ใช้ความรุนแรง และใช้การเมืองนำการทหารใน

ทั้งสองฝ่ายได้

ข้อสำคัญ เวทีที่มีการปรับตัวอย่างชาญฉลาดดังกล่าว คือ จุดเชื่อมต่อ ณ ใจกลางผืนข่ายใยสายสัมพันธ์ เปรียบได้ตั้งจุดศูนย์กลางของใยแมงมุม ที่ยึดโยงจุดเชื่อมต่อย่อยรอบนอก ๆ ออกไปเข้าไว้ด้วยกัน ในขณะที่เดียวกัน ก็ไม่ได้รวมศูนย์สายสัมพันธ์ไว้ ณ ที่นี้เพียงจุดเดียว สำหรับใยแมงมุม (ตามแนวคิดของใยที่กล่าวไว้ข้างต้น) แล้ว แม้ว่าจุดศูนย์กลางของผืนข่ายใยจะถูกทำลายไป แต่จุดเชื่อมต่อย่อยอื่น ๆ ที่อยู่ตามส่วนต่างๆของผืนข่ายใยยังคงสามารถยึดโยงกันอยู่ได้ดังเดิม สิ่งที่เปลี่ยนไปเป็นเพียงขนาดของผืนข่ายใยที่เล็กลงเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง จุดศูนย์กลางของผืนใยแมงมุมนั้นทำหน้าที่เป็นทั้ง **จุดรวมศูนย์และกระจายศูนย์**ไปในขณะเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน เวทีนี้ถูกวางไว้ให้เป็นจุดใจกลางของผืนข่ายใยสายสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระดับย่อยเข้าเป็นเครือข่ายเดียวกัน แต่ขณะเดียวกัน ก็ไม่เรียกร้องให้จุดเชื่อมต่อระดับกลุ่มย่อยต่างๆจะต้องขึ้นต่อเวทีใจกลางเพียงอย่างเดียว แต่ให้อิสระต่อการเชื่อมต่อสายสัมพันธ์กันเองภายในจุดเชื่อมต่อระดับย่อยต่างๆเช่นกัน

ตัวชี้วัดความสำเร็จประการหนึ่งของโครงการนี้ คือ สามารถทำให้ผู้คนกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งยึดเยื่อในจังหวัดชายแดนภาคใต้สามารถร่วมมือกันแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและสร้างสันติภาพ โดยผ่านการมีเวทีที่ปรับตัวอย่างชาญฉลาดดังกล่าว และที่สำคัญคือคนในพื้นที่สามารถธำรงเวทีเช่นนี้ให้มีความสืบเนื่องได้ด้วยตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการผลักดันจากโครงการภายนอก (อาทิเช่นโครงการนี้) แสดงบทบาทนำ ทั้งนี้หากสามารถทำให้โครงการหรือองค์การจากภายนอกกลดบทบาทมาเป็นเพียงผู้หนุนเสริม โดยมีเครือข่ายคนกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่รุกขึ้นมาเป็นผู้ชี้แนะและมีบทบาทนำได้ ก็จะได้ถือว่าโครงการนี้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง

2.3. เมื่อลงมือทำโครงการ

2.3.1. ก่อนและระหว่างลงมือทำโครงการจริง มีอะไรที่ควรระลึกไว้ไหม?

แม้จะวางแผนออกแบบโครงการมาอย่างดี แต่กระบวนการทั้งหมดของโครงการนี้ ไม่อาจคาดการณ์ได้ว่าจะสำเร็จผลมากน้อยเพียงใด ดุจเดียวกับวิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่ยึดเยื่อวิธีอื่นๆ ทั้งนี้เป็นเพราะปัญหาลักษณะเช่นนี้ มีความซับซ้อนและมีพลวัตแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ทั้งยังเกี่ยวข้องกับผู้คนหลากหลายภาคส่วน การรับมือกับปัญหาทำนองนี้ด้วยวิธีคิดเชิงเส้น (linear approach) จึงไม่เพียงพอที่จะแปลงเปลี่ยนสภาพปัญหาไปสู่สันติภาพได้ แนวทางที่เป็นไปได้ คือ การใช้สิ่งที่เรียกว่า “การเฉลียวพบ” (serendipity) อันเป็นการค้นพบสิ่งที่เราไม่ได้แสวงหาได้โดยบังเอิญด้วยการสังเกตสิ่งต่างๆอย่างมีปฏิภาณไหวพริบและมีเฉลียวคิด

ดุจเดียวกับที่เด็กผู้ซึ่งหานาฬิกาพบ โดยการเข้าไปในคอกม้า นั่งลง เปิดโอกาสให้กับความเงิบได้แผ่คลุมคอกม้า ตั้งสติมั่นอยู่กับประสาทสัมผัสการฟังของตน เพื่อให้เสียงที่เบาที่สุดอย่างเสียงตึก ๆ ของนาฬิกาได้ปรากฏขึ้น การเฉลียวพบเกิดขึ้นได้จากการเข้าไปในพื้นที่ความขัดแย้งรุนแรง ดำเนินกิจกรรมต่างๆอย่างไม่เอิกเกริกอีกทีก็ พร้อมกับเปิดประสาทสัมผัสและความสามารถช่างสังเกตให้ตื่นตัวและเรียนรู้ตลอดเส้นทาง ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับการเห็นสิ่งที่ไม่คาดคิด ขณะเดียวกันก็ดำรงสำนึกอันแจ่มชัดในเรื่องทิศทางและจุดมุ่งหมายของการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลง

โครงการนี้ใช้หลักคิดนี้ตลอดมา นับตั้งแต่การออกแบบโครงการ ระหว่างดำเนินกิจกรรมต่างๆของ

โครงการ ไปจนถึงประเมินผลสำเร็จบ้างปลาย มีการวางแผนงานระดับหนึ่งเพื่อเอื้ออำนวยให้ผู้คนข้ามเส้นแบ่งทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ความขัดแย้ง ได้มาพบปะเพื่อพูดคุยกันในวงสนทนาหรือเวทีลักษณะต่างๆ โดยไม่ได้กำหนดวาระหรือหัวข้อการสนทนาไว้ชัดเจนเกินไป วิธีนี้อาจดูเสมือนไม่มีการเตรียมการอะไรอย่างรัดกุมเพียงพอแบบมืออาชีพ แต่ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น วิธีการนี้เปิดโอกาสให้เสียงที่ไม่ค่อยจะได้ยินมากนักได้ปรากฏขึ้น เปิดพื้นที่ให้กับความคิดเห็นที่ดูเหมือนไม่สำคัญได้แสดงตัวตน เอื้ออำนวยให้สภาพความเป็นจริงของเส้นใยความสัมพันธ์ที่ถูกทำให้เบาบางลงไปมากได้ถูกมองเห็น ก่อนที่จะถูกพายุความรุนแรงและสายลมเขียวกรากของความพยายามแก้ไขปัญหามากระชกขาดหลุดลอยไป จากนั้นก็ต้องอาศัยความอดทนและอดทนรอคอยเพื่อที่จะได้ค้นพบกุญแจสำคัญสำหรับการปลดปล่อยปัญหาเรื้อรังนี้ไปสู่อนาคตได้ โครงการนี้จึงเชื่อว่า หากทุกคนเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญตามแนวทางและกระบวนการของโครงการนี้ ก็อาจจะเกิดผลบางประการที่เป็นเสมือนแสงสว่างปลายอุโมงค์อันวามนและคาดเดายากที่พาให้เราเดินทางเลี้ยวลัดเลาะรอดผ่านภูเขไฟแห่งความรุนแรงเรื้อรังกันมาอย่างยาวนาน และอาจเป็นสัญญาณแรกๆของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไปสู่สภาวะใหม่ที่น่าพึงปรารถนาได้

2.3.2. ที่ว่าจะสานเสวนา จะทำอย่างไร?

เพื่อให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งรุนแรงและยืดเยื้อ สามารถเอาชนะแรงโน้มถ่วงทางสังคมของการต่อต้านความคิดความเชื่อที่แตกต่างกัน จนสามารถพลิกผันพลังถ่วงดังกล่าวให้เป็นพลังหนุนไปสู่สันติภาพได้ตามยุทธศาสตร์กาลักน้ำดังกล่าวในหัวข้อที่แล้ว โครงการนี้จึงมุ่งสู่การพูดคุยกันอย่างลึกซึ้งของผู้ที่มีความเห็นต่างกันและไม่ค่อยมีโอกาสมาพูดคุยกัน โดยให้เวลาเต็มที่ (ไม่พะวงเรื่องอื่นๆ) และมีความสะดวกใจเพราะมีกติกาห้ามนำคำกล่าวของผู้ใดไปอ้างต่อ ที่เรียกว่า “Chatham House Rule” ทั้งนี้เพื่อฟื้นฟูและสร้างสายสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ ก่อให้เกิดความไว้วางใจกันมากขึ้น และเพื่อแสวงหาความร่วมมือกันแก้ไขปัญหาต่อไปในอนาคต วิธีการที่สำคัญยิ่งที่เป็นแกนการดำเนินโครงการ คือ การสานเสวนา (dialogue) ซึ่งในระดับกระบวนการนั้น แบ่งเนื้อหาการสานเสวนาเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงก่อนมาพบปะกันข้ามกลุ่ม ช่วงการพบปะกันข้ามกลุ่ม และช่วงหลังการพบปะกันข้ามกลุ่ม

ช่วงแรก การสานเสวนาช่วงก่อนการข้ามกลุ่ม หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การสานเสวนาภายในกลุ่มทางสังคมของตนเอง เรียกสั้นๆว่า “รู้เรา” กล่าวคือ เน้นให้เกิดการฟังตนเองทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและฟังกันภายในกลุ่มตนเอง ใช้ทั้งความรัก ความเมตตากรุณา และการไตร่ตรองวิพากษ์วิจารณ์ตนเองอย่างยอมรับความจริงและสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดการรู้จักและเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและความต้องการของตนและกลุ่มของตน อันจะนำไปสู่การปรับปรุงตัวและลดจุดอ่อนของตน ที่อาจส่งผลต่อการสร้างสายสัมพันธ์และความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งรุนแรงในอนาคตต่อไปได้

ตัวอย่างเช่น บางคนหรือบางกลุ่มอาจมีความรู้สึกอยู่ลึกๆว่าไม่อยากพบหน้าหรือพูดคุยกับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ทั้งด้วยเหตุของความไม่ไว้วางใจ หวาดกลัว โกรธแค้น กระทั่งเกลียดชัง หรือความรู้สึกอื่นๆก็ตาม เป้าหมายการสานเสวนาในประการแรกนี้ น่าจะช่วยให้เกิดการยอมรับในความรู้สึกส่วนลึกของตนหรือกลุ่มตนได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการตัดสินถูกผิดใดๆ และนำความรู้สึกนี้ขึ้นมาจากส่วนลึกของจิตใจ มา

² ประมวลจาก ปารีชาติ สุวรรณบุปผา (2552) สานเสวนา สานใจสู่ใจ, กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล. หน้า 41, 76-78, 96-98, 112.

วางไว้เบื้องหน้าตน เพื่อให้ตระหนกอยู่เสมอถึงความรู้สึกนี้ ในฐานะที่อาจเป็นได้ทั้งปัจจัยบวกและปัจจัยลบต่อการแก้ไขปัญหาที่กำลังจะร่วมกันดำเนินต่อไป เป็นต้น

ช่วงที่สอง การสานเสวนาข้ามกลุ่ม เรียกสั้น ๆ ว่า “รู้เขา” กล่าวคือ หลังจากที่แต่ละคน/แต่ละกลุ่มได้รู้จักตัวตน ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง/กลุ่มตนกันแล้ว การสานเสวนาในประการที่สองเป็นการสานเสวนาข้ามกลุ่มทางสังคม เพื่อให้เกิดการ “ก้าวข้ามออกไป” (passing over) ทดลองเรียนรู้และทำความเข้าใจความรู้สึกและประสบการณ์แบบของคนอื่น/กลุ่มอื่นที่มีความคิดความเชื่อแตกต่างไปจากตน/กลุ่มตน โดยปล่อยวางหรือหยุดพักความเชื่อของตน/กลุ่มตนไว้ชั่วคราว เพื่อให้สามารถเข้าใจผู้อื่นได้ถึงระดับที่ “เขาเป็นเขา” ไม่มีการตัดสินใดๆจากฐานคติหรือหลักคุณงามความดีของเรา/กลุ่มเรา หลังจากสามารถสัมผัสเข้าใจผู้อื่นได้เช่นนั้นแล้ว จึงค่อย “ก้าวข้ามกลับมา” (passing back) สู่วัฒนธรรมความคิดความเชื่อของตน/กลุ่มตนอีกครั้งหนึ่ง วิธีการนี้ไม่เรียกร้องให้เกิดการผสมกลมกลืนความเชื่อหรือจุดยืนของตน/กลุ่มตนกับผู้อื่น/กลุ่มอื่น แต่ก็ไม่ปิดกั้นการปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ จุดยืน ฯลฯ ของตน/กลุ่มตนในกรณีที่อาจทำให้การแก้ไขปัญหาความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งสามารถคืบหน้าไปได้

ช่วงที่สาม ช่วงหลังการสานเสวนาข้ามกลุ่ม ซึ่งเน้นให้เกิดการ “ปฏิบัติร่วมกัน” เป็นการสานเสวนาเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา โดยไม่รู้ใส่ใจในความรู้สึกและความคิดเห็นของทั้งกลุ่มเราและกลุ่มอื่นๆที่แตกต่างไปจากเรา แล้วเสนอทางเลือกหรือทางออกที่จะปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้ปัญหาที่เป็นประเด็นการสานเสวนาในช่วงนี้สามารถได้รับการแก้ไขได้ วิธีการนี้เคยใช้มาแล้วกับหลากหลายปัญหา เช่น ปัญหายาเสพติดในชุมชน ปัญหาขยะในชุมชน ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในทัศนสถาน หรือในโรงเรียน เป็นต้น

2.3.3. แล้วจะสานเสวนากันไปถึงไหน?

โดยทั่วไปแล้ว การสานเสวนาอาจแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ ได้แก่

(1) การสานเสวนาในระดับหลักการหรือทฤษฎี (dialogue of study) ซึ่งมีเนื้อหาค่อนข้างเป็นวิชาการ เน้นการพูดคุยกันในระดับแนวคิด หลักการ ของแต่ละคน เพื่อเพิ่มขยายขอบฟ้าความรู้ของแต่ละฝ่ายให้กว้างขึ้น หรือก่อให้เกิดภูมิปัญญาที่ลุ่มลึกแหลมคมมากขึ้น อันจะเป็นพื้นฐานความคิดที่หนักแน่นเพียงพอสำหรับการแสวงหาการปฏิบัติร่วมกันต่อไป

(2) การสานเสวนาในระดับประสบการณ์ (dialogue of experience) ซึ่งเน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์นานาประการที่แต่ละคนได้ประสบพบเจอมา เพื่อให้เกิดความเข้าใจความรู้สึกนึกคิด ความตั้งใจ ความฉงนงงงวย ความหวาดกลัว ความโกรธแค้น ความเกลียดชัง ความหวัง ความฝัน ฯลฯ ที่สอดแทรกมาพร้อมกับเรื่องเล่า (narratives) ประสบการณ์ของแต่ละคน

(3) การสานเสวนาในระดับปฏิบัติการ (dialogue of action) หรือบางครั้งเรียกว่าการสานเสวนาแห่งชีวิต (dialogue of life) ซึ่งเน้นให้เกิดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เนื้อหาที่พูดคุยกันในสานเสวนาระดับนี้ มักเป็นปัญหาสำคัญและเร่งด่วนต่างๆที่ทุกฝ่ายกำลังเผชิญอยู่ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด ปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาเศรษฐกิจปากท้อง เป็นต้น

การสานเสวนาทั้งสามระดับ ล้วนมีความสำคัญและมีบทบาทที่แตกต่างกันไปที่ช่วยหนุนเสริมกันได้

การสานเสวนาในระดับแรก คือ ระดับหลักการ/ทฤษฎีนั้น จะเป็นนามธรรมที่สุดและดูเหมือนจะเป็นเรื่องของนักวิชาการ ปัญญาชน บน “หอคอยงาช้าง” มากที่สุด แต่ถ้าจัดวางสานเสวนาระดับหลักการ/ทฤษฎีไว้ในฐานะที่เป็นพื้นฐานความคิดความรู้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาต่างๆได้ ก็ย่อมก่อให้เกิดคุณูปการต่อการสานเสวนาในอีกสองระดับต่อไป ส่วนการสานเสวนาในระดับที่สอง หรือระดับประสบการณ์นั้น มีความสำคัญในฐานะที่ทำให้เข้าใจถึงความแตกต่างหลากหลายของสภาพปัญหาหรือสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ทั้งในแง่ที่แต่ละคนผู้เป็นมนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด ได้ประสบมา และในแง่ของผลที่เกิดขึ้นจากการนำหลักการ /ทฤษฎีต่างๆไปประยุกต์ใช้จริง

อย่างไรก็ตาม โครงการนี้ เน้นให้การสานเสวนาไปถึงในระดับที่สาม คือ ระดับปฏิบัติการ ซึ่งยืนอยู่บนฐานภูมิปัญญาแบบที่มีอยู่ในสานเสวนาระดับแรก และฐานประสบการณ์อันหลากหลายที่มีอยู่ในสานเสวนาระดับที่สอง โดยนำเนื้อหาเหล่านี้มาวิเคราะห์ ประมวลความรู้ โดยตระหนักถึงความรู้สึกของแต่ละฝ่าย ทั้งในฐานะผู้ที่ประสบปัญหาและผู้ที่จะเป็นพลังขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา เพื่อร่วมกันตัดสินใจดำเนินการตามทางเลือกต่างๆที่ได้ตกลงร่วมกัน หรือหากไม่สามารถตกลงร่วมกันได้ อย่างน้อยก็สามารถมองเห็นความเป็นไปได้และจุดอ่อนจุดแข็งของทางเลือกแต่ละทาง ที่เกิดขึ้นมาในการสานเสวนาระดับปฏิบัติการนี้

2.3.4. สานเสวนาเชิงปฏิบัติการทำกันอย่างไร?

แบ็งเชื้อ หรืออีสต์ เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ขนมปังฟูขึ้น สำหรับคนทำขนมปังที่ดีแล้ว กระบวนการทำงานกับแบ็งเชื้อจึงสำคัญมากเช่นกัน เริ่มจากการหมักให้เชื้อเติบโต แล้วผสมลงไปนึ่งมวลซึ่งเป็นส่วนผสมหลัก แต่ถ้ารีบเทแบ็งเชื้อลงไปนึ่งมวลอย่างทันทีทันใด อีสต์จะตายโดยยังไม่ทันได้ทำหน้าที่ของตน อีสต์จะเติบโตได้ต้องอาศัยความชื้นกับความร้อนเล็กน้อย ในระยะหมักตัวนั้น อีสต์จะแข็งแรงและปรับตัวได้มากขึ้น ถ้าเติมน้ำตาลเล็กน้อย แล้วปิดไว้ ขั้นตอนสำคัญของการเติบโต คือ การผสมน้ำลงในผงอีสต์ เติมน้ำตาลเล็กน้อย แล้ววางไว้ในที่อุ่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ในการเปลี่ยนแปลงสังคม ก็ต้องอาศัยการเอาใจใส่อย่างดีต่อผู้คนในสภาพแวดล้อมซึ่งมีพื้นที่ความสัมพันธ์หลากหลายประเภท ต้องทำให้เกิดพื้นที่ปลอดภัย รู้สึกอบอุ่น มีระยะห่างอยู่บ้าง เพื่อให้คนที่ไม่เคยพบปะอยู่ด้วยกันได้มาอยู่รวมกัน เพื่อให้พื้นที่นั้นพร้อมพอต่อการเอื้อให้สิ่งที่รวมตัวกันสามารถเติบโตได้³

หลังจากทำการ “รู้เรา” และ “รู้เขา” ผ่านการสานเสวนากลุ่มย่อยสามรอบ *เวทีสานเสวนาหาคำตอบ* เป็นความพยายามที่จะก่อให้เกิดการ “รู้ปฏิบัติ” ร่วมกัน ใน*เวทีสานเสวนาหาคำตอบ* ซึ่งถือเป็นจุดใจกลางของผืนขยายใยสายสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในพื้นที่ความขัดแย้ง บรรดาผู้เข้าร่วมที่เปรียบดั่งแบ็งเชื้อวิกฤติที่ยังไม่ได้รู้จักมักคุ้นกันเป็นการส่วนตัวมากนัก ได้มาพบปะและร่วมกิจกรรมกันในระยะเวลานานมากขึ้น (4 วัน) เสมือนเป็นการเชื่อมต่อสายสัมพันธ์ข้ามขีดแบ่งทางสังคมครั้งสำคัญ จึงมีการใช้วิธีหุ่บารุงอย่างใส่ใจหลากหลายชนิด เพื่อให้เกิดความพร้อมต่อการทำงานร่วมกันและพร้อมจะทำงานผสมผสานกับแบ็งมวลอื่นๆต่อไปภายหลัง วิธีการต่างๆมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ :

(1) เริ่มจากผู้เข้าร่วมถูกเชิญให้จับคู่สนทนากัน โดยใช้วิธีการที่เรียกว่า “การไต่ถามอย่างชื่นชม” (appreciative inquiry) เพื่อสร้างการสนทนาเชิงบวก ที่ไปพ้นการบอกเล่าเพียงเรื่องความทุกข์และความ

³ เลเดอร์ค (กำลังจะตีพิมพ์), อ้างแล้ว.

โกรธแค้น เหมือนดังขบวนการเคลื่อนไหวหลายขบวนการในสังคมไทยเท่านั้น แต่เพื่อให้สามารถก้าวข้ามความเกลียดชังได้ มองเห็นมิติเชิงสร้างสรรค์ของทั้งตนเองและคู่สนทนา

ในแง่การวิเคราะห์แล้ว *เวทีสานเสวนาหาคำตอบ* นี้ได้เตรียมเอกสารประกอบ ซึ่งรวบรวมมาจากเอกสารปฐมภูมิ รายงานการศึกษา ข้อวิเคราะห์และข้อเสนอต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงโดยทั่วไป และในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งมีผลการศึกษาและข้อเสนอเชิงนโยบายอยู่มากมายในช่วงที่ผ่านมา เพื่อใช้เป็นข้อมูลสำหรับการสานเสวนา

(2) ประกอบกันไปกับเอกสารประกอบดังกล่าว ในเวทีแห่งนี้ เหล่า *แบ้งเซ็อวิกฤติ* ช่วยกันระดมสมองรวบรวมประเด็นปัญหาที่ตนคิดว่าสำคัญสำหรับการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า “การสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่” (open space dialogue) ซึ่งเป็นเทคนิคที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสามารถกำหนดวาระและประเด็นการสานเสวนาได้เอง (ไม่ใช่ให้ผู้จัดเป็นผู้กำหนด ผู้จัดจะมีหน้าที่เตรียมการประชุม กำหนดหัวข้อหลักและเวลาให้เท่านั้น)

(3) จากนั้น ประเด็นที่ถูกระดมมาจะถูกสกัดคัดเลือกเฉพาะประเด็นที่เห็นว่าสำคัญที่สุด 2 ประเด็นที่ควรยกขึ้นมาเป็นประเด็นหลักใน *เวทีสานเสวนาหาคำตอบ* ครั้งนี้ โดยใช้เทคนิคที่เรียกว่า “สภากาแฟ” (world cafe) ประเด็นที่บรรดา *แบ้งเซ็อวิกฤติ* เห็นว่าสำคัญที่สุด คือ ปัญหาเรื่องความยุติธรรม และเรื่องเขตปกครองพิเศษ (ดูรายละเอียดวิธีการแบบเปิดพื้นที่และแบบสภากาแฟได้ในภาคผนวก)

หลังการอภิปรายในสองประเด็นหลักนี้แล้ว ผู้เข้าร่วมสานเสวนาแบ่งกลุ่มย่อยๆ ออกเดินทางไปศึกษาดูงานในพื้นที่กรณีความขัดแย้งประเภทต่างๆ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้เปิดโลกของตนจากที่คุ้นเคยอยู่กับความขัดแย้งกรณีสามจังหวัดภาคใต้ ไปสู่วิธีรับมือหรืออยู่กับความขัดแย้งในลักษณะอื่นๆ และของพื้นที่อื่นดูบ้าง รวมทั้งยังเป็นการสร้างให้เกิดการทำงานเป็นทีมร่วมกันด้วย

(4) วิธีการสำคัญที่สุดที่พยายามดึงผู้เข้าร่วม *เวทีสานเสวนาหาคำตอบ* นี้ให้สามารถมองเห็นสถานการณ์ได้ทั้งในระยะใกล้และระยะไกลไปพร้อมๆ กัน ดูคล้ายกับที่กล่าวถึงวิธีมองแบบ “โครงสร้าง-กระบวนการ” ข้างต้น คือ วิธี “การสร้างภาพอนาคต” (scenario building) ร่วมกัน⁴ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อถัดไป

2.3.5. ภาพอนาคตสร้างกันอย่างไร? ใช้กับกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อย่างไร?

วิธีการสร้างภาพอนาคตนี้ ได้รับแรงบันดาลใจจากวิธีการผ่าข้ามความแตกแยกทางสีผิวในประเทศแอฟริกาใต้ เมื่อปี 2534-2535 คนทำงานขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีนี้ได้จัดตั้งโครงการภาพอนาคตมونتเฟลอร์ (Mont Fleur Scenario Project) ขึ้น แล้วเชิญคนจากหลากหลายภาคส่วนจำนวน 22 คน ทั้งฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายค้าน ฝ่ายที่ประกาศต่อสู้ด้วยอาวุธ สหภาพแรงงาน นักธุรกิจ นักวิชาการ มาร่วมโครงการสานเสวนาอย่างสืบเนื่องเป็นเวลา 6 เดือน คนเหล่านี้ล้วนผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ

⁴ อัดัม คาเฮน, เขียน. พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, แปล (2551) *วิธีสร้างปฎิหาริย์เมื่อสถานการณ์ถึงทางตัน (Solving Tough Problems)*, กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์วีเลิร์น.

แอฟริกาใต้เป็นอย่างดี มีปณิธานที่มั่นคงและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างอนาคตของแอฟริกาใต้ จึงถือได้ว่าโครงการมองด์เฟลอร์นี้ได้ยอขนาดของแอฟริกาใต้ในอนาคตมาไว้ในสถานที่เดียวกัน

โครงการมองด์เฟลอร์ได้ชักชวนให้ผู้เข้าร่วมทดลองวาดภาพอนาคตที่เป็นไปได้ (ไม่ใช่ที่แต่ละคนอยากให้เป็น) ของแอฟริกาใต้ชั้น 30 แบบ แล้วช่วยกันถกเถียงแลกเปลี่ยนถึงความเป็นไปได้ในทางตรรกะของแต่ละภาพอนาคต โดยวิเคราะห์เชื่อมโยงกับสถานการณ์ปัจจุบัน การเคลื่อนไหวและยุทธศาสตร์ของแต่ละฝ่าย รวมถึงปฏิกิริยาตอบโต้ที่จะเกิดขึ้นได้จากฝ่ายอื่นๆ ตลอดจนสัญญาณที่บ่งชี้แนวโน้มในอนาคตของแอฟริกาใต้ รอบแรกคัดกรองโดยความสมเหตุสมผล (plausibility) และความสอดคล้องของตรรกะเรื่องเล่า (consistency) เหลือภาพอนาคต 9 ภาพ แล้วทำซ้ำอีกครั้ง กระทั่งสุดท้ายได้ภาพอนาคต 4 แบบ

รายละเอียดของภาพอนาคตทั้งสี่แบบนี้ได้รับการเผยแพร่และถกเถียงแลกเปลี่ยนในระดับประเทศ และในที่สาธารณะหลากหลายรูปแบบ ทั้งสมาชิกทั้ง 22 คนที่เข้าร่วมโครงการมองด์เฟลอร์จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการมากกว่า 100 ครั้งกับเหล่าผู้นำของตน และกับบรรดาองค์กรภาคการเมือง ภาคธุรกิจ และภาคประชาสังคม มีการให้สัมภาษณ์และการเสวนาเผยแพร่ทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ มีจัดพิมพ์เป็นหนังสือคู่มือฉบับพกพาหนา 25 หน้าแทรกไปกับหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ชื่อดัง และจัดทำเป็นวิดีโอการ์ตูน เพื่อให้เนื้อหาในรายงานชิ้นนี้ได้เข้าถึงผู้คนชาวแอฟริกาใต้ทั้งที่เป็นคนผิวขาวและคนผิวสีมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ภาพอนาคตทั้งสี่แบบที่โครงการมองด์เฟลอร์ผลิตขึ้นนี้ ได้ก่อให้เกิดแรงกระเพื่อมต่อฝ่ายต่างๆ ให้นำไปถกเถียงและปรับยุทธศาสตร์ของฝ่ายตนกันอย่างสืบเนื่อง โดยเฉพาะฝ่ายประธานาธิบดีคนผิวขาวและพรรคฝ่ายค้านของคนผิวสี ตลอดจนทำให้สาธารณะได้เห็นและใคร่ครวญถึงว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาใหญ่หลวงครั้งนี้อย่างไร และควรทำอะไรบ้างเพื่อป้องกันไม่ให้แอฟริกาใต้เดินหน้าไปสู่ภาพอนาคตแบบที่เต็มไปด้วยความมืดมน แต่เคลื่อนไปในทิศทางของภาพอนาคตแบบที่ทุกฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้ในฐานะผู้ชนะทั้งหมด การมองเห็นตนเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาอย่างนั้น เป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับการแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนเช่นนี้ ดังคติที่นาสนใจยิ่งที่องค์กรแห่งหนึ่งยึดถือไว้สำหรับการแก้ไขปัญหา คือ “หากคุณไม่สามารถมองเห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาอย่างไร คุณก็ไม่สามารถที่จะเป็นส่วนหนึ่งของทางออกได้”⁵

ในที่สุด โครงการนี้มีส่วนช่วยให้แอฟริกาใต้สามารถนำพาตัวเองออกจากสถานะเขม็งติ่งที่ทุกฝ่ายพร้อมจะเข้าห้ำหั่นกันได้ไม่นานที่ใดก็หาที่หนึ่ง แอฟริกาใต้สามารถจัดการเลือกตั้งทั่วประเทศโดยให้ประชากรทุกฝ่ายมีสิทธิ์ออกเสียง และประธานาธิบดีผิวสี เนลสัน แมนเดลา ได้รับชัยชนะ พร้อมกับนโยบายทางเศรษฐกิจที่ปรับทิศทางใหม่ หลังได้รับแรงกระตุ้นเตือนจากรายงานภาพอนาคตของโครงการมองด์เฟลอร์นี้ และนำพาให้ประเทศแอฟริกาใต้ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการสร้างภาพอนาคตได้ในภาคผนวก)

ผู้ที่เข้าร่วมโครงการมองด์เฟลอร์นี้ คือ *แบ็ง เชื้อวิกฤติ* ที่ไปทำงานผสมผสานกับแบ็งมวลทั่วแอฟริกาใต้นั่นเอง ในทำนองเดียวกับกรณีแอฟริกาใต้ สำหรับโครงการค้นหากุญแจนี้ ผู้เข้าร่วม *เวทีฮาน เสวนาหาคำตอบ* ซึ่งถูกวาดหวังให้เป็น *แบ็ง เชื้อวิกฤติ* ในกรณีปัญหาความรุนแรงเรื้อรังในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็ได้ร่วมกันวิเคราะห์ประเด็นปัญหาหลักๆ ที่ยังไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก สัญญาณแนวโน้ม

⁵ อตัม คาเฮน, อ้างแล้ว.

ยุทธศาสตร์และนโยบายของฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นฝ่ายรัฐ ทหาร ตำรวจ ฝ่ายความมั่นคง ฝ่าย-
ขบวนการฯ ฝ่ายภาคประชาสังคม และฝ่ายชุมชน พร้อมกับปฏิริยาตอบสนองมาตรการที่เปลี่ยนแปลงไป
ของแต่ละฝ่าย แล้วนำเสนอออกมาเป็นภาพอนาคตจังหวัดชายแดนภาคใต้ 4 ภาพได้เช่นกัน ภาพอนาคต
ดังกล่าว จะช่วยจุดรั้งจิตใจห่อเหี่ยวที่วนเวียนอยู่กับการบอกเล่าประสบการณ์เลวร้ายและไม่เป็นธรรมที่
แต่ละฝ่ายรู้สึก หรือการวิเคราะห์ปัญหาในปัจจุบันไปต่าง ๆ นานา ว่าอะไรเป็น “สาเหตุจริง ๆ กันแน่” จนไม่
สามารถพาตนเองฝ่าวงจรดังกล่าว เพื่อไปสู่อนาคตที่ดูมีความหวังมากกว่าได้

3. ผลงานเชิงเนื้อหา

3.1. ประเด็นที่หาความเห็นพ้องได้ยาก

ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีลักษณะที่ซับซ้อนและเป็นพลวัต ทั้งยัง
เกี่ยวข้องกับผู้คนหลากหลาย การแก้ไขปัญหาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทุกฝ่ายมองเห็นและตระหนักถึงสภาพ
ปัญหาในภาพรวมร่วมกันเสียก่อน อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีการวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความรุนแรง
ยึดเยื้อในจังหวัดชายแดนภาคใต้อยู่มากมาย เช่น เรื่องปฏิบัติการของกลุ่มขบวนการกลุ่มต่างๆ เรื่อง
นโยบายปราบปรามของภาครัฐ เรื่องความไม่เป็นธรรม เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เรื่อง
กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม เรื่องยาเสพติด เรื่องการสื่อสารมวลชน เรื่องการต่างประเทศ ฯลฯ
ประเด็นทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นส่วนหนึ่งของการก่อให้เกิดปัญหาและการแก้ไขปัญหาที่สมควรต้องจัดการกับ
มิติต่างๆเหล่านี้ทั้งสิ้น

กระนั้นก็ตาม ประเด็นดังกล่าวเป็นเรื่องในระดับโครงสร้าง ซึ่งค่อนข้างมีความลงตัวและแม้จะยังไม่
ง่ายที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านี้ในเชิงปฏิบัติให้ลุล่วงไปได้ แต่ก็เป็นไปได้ที่จะแสวงหาความเห็นพ้องและตกลง
ร่วมมือกันขับเคลื่อนปัญหาไปสู่ทางออก ดังนั้น โครงการนี้จึงมุ่งประเด็นความสนใจไปที่ประเด็นปัญหาที่
แก้ไขได้ยากกว่า และไม่สามารถแสวงหาความเห็นพ้องร่วมกันได้ง่ายๆ เนื่องจากเป็นเรื่องในเชิงอัตลักษณ์
วัฒนธรรม คุณค่า วิถีคิด จุดยืน และท่าทีของผู้เกี่ยวข้อง ประเด็นดังกล่าว ได้แก่ ประเด็นเชิงประวัติศาสตร์
ศาสนา ภาษา และการเมืองการปกครอง ประเด็นเหล่านี้ยังไม่ได้มีการพูดคุยถกเถียงแลกเปลี่ยนหาทางออก
ร่วมกันอย่างจริงจังในสาธารณะ เนื่องจากเป็นเรื่องอ่อนไหวอย่างยิ่งต่อความรู้สึกของทุกฝ่าย⁶

⁶ หนึ่ง ในวงสนทนาหาคำตอบครั้งที่หนึ่ง ผู้เข้าร่วมหลายคนเห็นว่า (1) เรื่องศาสนาและภาษาไม่ได้เป็นปัญหาในตัวเอง
แต่ปัญหาอยู่เรื่องการศึกษามากกว่า และ (2) ควรจะกล่าวถึงปัญหาความไม่เป็นธรรมโดยเฉพาะในทางกฎหมายและ
ความไว้วางใจกันเป็นประเด็นเพิ่มเติม

สำหรับประเด็นแรก ในที่นี้ ยังคงยืนยันให้ความสำคัญกับเรื่องศาสนาและภาษา เพราะต้องการเผชิญกับประเด็น
ปัญหาที่อ่อนไหวและในระดับลึกๆแล้ว มีความพยายามไม่พูดถึงกันอยู่ กล่าวเฉพาะเรื่อง ศาสนานั้น แม้จะไม่ใช่ปัญหา
โดยตัวเอง แต่การตีความแนวคิดและท่าทีต่อศาสนาของแต่ละฝ่ายถือเป็นจุดคานงัดสำคัญต่อความผันแปรของความขัด
แย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้

สำหรับประเด็นที่สอง ในเรื่องความเป็นธรรมทางกฎหมายนั้น กล่าวได้ว่าหาความเห็นพ้องร่วมกันได้ไม่ยาก
(แม้ว่าในทางปฏิบัติจะยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้ก็ตาม) ส่วนเรื่องความไว้วางใจกันนั้น อันที่จริงแล้วถือเป็นเรื่อง
สำคัญที่สุดของการสร้างสันติภาพให้ทุกฝ่ายดำรงอยู่ร่วมกันได้ แต่ในอีกทางหนึ่ง ก็เป็นผลจากความพยายามแก้ปัญหา
ในด้านต่างๆทั้งหมดด้วยเช่นกัน ยิ่งสามารถแก้ปัญหาในเรื่องความไม่เป็นธรรม ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาการละเมิดสิทธิ

สำหรับปัจจัย 3 ประการแรกนั้น ค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นเรื่องมิติทางวัฒนธรรม ความคิดความเชื่อ และข้อเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของชีวิต รวมถึงอัตลักษณ์ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ กล่าวคือ ในขณะที่สังคมไทยโดยรวมมีแนวโน้มเห็นว่าคนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ควรเปิดรับและปรับเปลี่ยนตนเองมาเป็น “คนไทย” ได้แล้ว แต่คนจำนวนมากในพื้นที่ก็พยายามต่อสู้เพื่อรักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้ ส่วนปัจจัยประการสุดท้ายนั้น ค่อนข้างเกี่ยวกับเรื่องเชิงโครงสร้างมากกว่า แต่ก็ข้อเกี่ยวกับประเด็นปัญหาการแบ่งแยกดินแดนอันเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนที่สุดของสังคมไทย จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะแสวงหาข้อตกลงกันได้ โครงการนี้เชื่อว่า ในระยะยาวแล้ว หากประเด็นทั้ง 4 ประการนี้ ไม่ได้รับการตกลงสร้างความเข้าใจในระดับสาธารณะและแสวงหาข้อตกลงที่ยอมรับร่วมกันได้แล้ว ความรู้สึกต่างๆที่ยังคงไม่ไว้วางใจในกันและกัน (trust) จะยังคงอยู่ และสังคมไทยก็จะไม่สามารถแปลงเปลี่ยนปัญหาความขัดแย้งรุนแรงและยึดเยื้อในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไปสู่สภาวะที่เกิดเป็นความขัดแย้งเชิงสร้างสรรค์และสันติภาพได้

3.1.1. ประวัติศาสตร์

รัฐไทยกับจังหวัดชายแดนภาคใต้มีประวัติศาสตร์คนละชุดกันทั้งในอดีตไกลและอดีตใกล้ กรณีความรุนแรงที่ชาวบ้านจังหวัดชายแดนภาคใต้ถูกกระทำ ล้วนไม่ได้รับการยอมรับไว้ในประวัติศาสตร์รัฐไทย หรือถูกอธิบายและจดจำจากมุมมองของรัฐไทยตลอดมา กรณีสำคัญๆในอดีตไกล เช่น กรณีสงคราม 4 เดือนที่ปัตตานีพ่ายแพ้ต่อสยาม เมื่อปี 2329, กรณี “ปฏิรูปหัวเมืองปักษ์ใต้” (จากมูมรัฐไทย) เมื่อปี 2445 ไม่ได้ถูกบันทึกไว้ว่าเป็นการที่ส่วนกลางเข้ารุกรานยึดอำนาจรัฐปัตตานี; กรณีการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับชาวบ้านที่บ้านดุซงญอ ในขณะที่ชาวบ้านกำลังรวมตัวกันต่อต้านกลุ่มจีนคอมมิวนิสต์ เมื่อปี 2491 ทำให้มีชาวบ้านเสียชีวิตหลายร้อยคน ก็ถูกบันทึกว่าเป็นการกบฏแบ่งแยกดินแดน; กรณีการหายตัวไปของผู้นำศาสนา 4 คน รวมทั้งหะยีสุหลง ในปี 2497 ซึ่งถูก “จดจำ” โดยรัฐไทยว่ามีความคิดแบ่งแยกดินแดนและได้หลบหนีไปยังต่างประเทศแล้ว ในขณะที่คนในพื้นที่เชื่อกันว่าหะยีสุหลงถูกฆาตกรรมอย่างทารุณและทิ้งศพถ่วงเสาปูนลงในทะเลสาบสงขลา; กรณีชาวบ้านถูกฆาตกรรมที่สะพานกอตอ จนนำมาซึ่งการประท้วงเรียกร้องความเป็นธรรมครั้งใหญ่ที่หน้าศาลากลาง และมีสยิดกลาง จังหวัดปัตตานี 45 วัน ระหว่าง ค.ศ. 2518 – ม.ค. 2519 ซึ่งมีผู้เข้าร่วมนับแสนคน กรณีนี้ก็ไม่ได้มีการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ เป็นต้น

ส่วนเหตุการณ์ในอดีตอันใกล้เข้ามาที่สำคัญๆ เช่น การถูกบังคับให้หายตัวไป (enforced disappearance) ของนาย สมชาย นีละไพจิตร เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2547 รวมถึงชาวบ้านอีกกว่า 30 คนที่ถูกบังคับให้หายตัวไปในเวลาใกล้เคียงกัน; เหตุการณ์เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2547 ซึ่งมีกลุ่มคนนับร้อยถืออาวุธมีดพร้าเข้าโจมตีเจ้าหน้าที่และจุดตรวจพร้อมๆกันในสามจังหวัด จนทำให้เจ้าหน้าที่ใช้ปืนตอบโต้เป็นผลให้เจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจเสียชีวิต 5 คน และฝ่ายผู้ก่อความไม่สงบเสียชีวิต 106 คน รวมทั้งเหตุการณ์การยิงเข้าใส่มัสยิดกรือเซะ เป็นผลให้ผู้ที่อยู่ในมัสยิด 32 คนเสียชีวิตทั้งหมด; เหตุการณ์ตากใบ

มนุษย์ชน ฯลฯ รวมทั้งแก้ไขปัญหาความไม่ลงรอยกันในด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา ภาษา และการเมืองการปกครอง ได้อย่างเห็นผลมากขึ้นเท่าใด ก็จะต้องได้ทำให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องมีความไว้วางใจกันมากขึ้นเท่านั้น กล่าวโดยสรุปโครงการนี้จึงไม่ได้นำเรื่องการศึกษามาแทนเรื่องศาสนาและภาษา และไม่ได้เพิ่มเรื่องความไม่เป็นธรรมและความไว้วางใจกันขึ้นมา แต่ยังคงยืนยันให้ความตั้งใจเดิมที่จะเผชิญกับประเด็นปัญหาที่หาความเห็นพ้องร่วมกันได้ยาก ดังใน 4 ประเด็นดังกล่าวในหัวข้อนี้

เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ซึ่งชาวมุสลิม 79 คนเสียชีวิตจากการขาดอากาศหายใจ เนื่องจากถูกซ้อนทับกันหลายชั้นเป็นเวลานาน ในระหว่างถูกเจ้าหน้าที่ลำเลียงไปค่ายอิงคยุทธบริหารที่ปัตตานี ; นอกจากเหตุการณ์เหล่านี้แล้ว ยังมีเหตุการณ์ที่ต้นหยงลิ้ม เมื่อวันที่ 20-21 กันยายน 2548 ซึ่งมีเรื่องราวเหตุการณ์ย่อยซับซ้อน แต่มาสิ้นสุดที่การเสียชีวิตของนาวิกโยธิน 2 คน; และเหตุการณ์รายวันที่ทั้งที่เป็นเหตุการณ์อิหม่ามถูกยิง เหตุการณ์พระถูกฆ่าและวัดถูกเผา โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่วัดพรหมประสิทธิ์เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2548 รวมถึงเหตุการณ์รุนแรงกรณีมัสยิดอัลกุรฟอน บ้านไอบาแย ที่ชาวบ้านถูกอาวุธสงครามกราดยิงขณะละหมาดอยู่ในมัสยิด เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2552 เป็นอาทิ เหตุการณ์ในอดีตอันไกลเหล่านี้ ไม่สามารถหาคำอธิบายให้เป็นที่ลงตัวกันได้ทั้งคนพุทธและมุสลิมในพื้นที่ และองค์กรภาครัฐเช่นกัน

ประวัติศาสตร์ทั้งในอดีตไกลและอดีตอันใกล้ที่ยังไม่ลงตัวและไม่สามารถหาข้อตกลงกันได้จากทุกฝ่ายเหล่านี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ความโกรธแค้น กบฏดชช และความรู้สึกต่อต้านรัฐไทยยังคงดำรงอยู่ตลอดมา และทำให้ผู้คนจำนวนไม่น้อยเข้าร่วมกับขบวนการ และยินยอมร่วมมือในการก่อเหตุการณ์ไม่สงบน้อยใหญ่อย่างสืบเนื่องกระทั่งปัจจุบัน

3.1.2. ศาสนา

แม้มิติทางศาสนาจะไม่ใช่อำนาจต้นเหตุของความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวคิดบางประการในศาสนาอิสลามถูกนำมาใช้ตีความใหม่เพื่ออธิบายความชอบธรรมในการต่อสู้ของขบวนการ แม้กรอบคิดหลักของอิสลาม คือ มนุษย์ทุกคนต้องศรัทธาว่าอัลเลาะห์เป็นพระเจ้าองค์เดียวไม่มีใครร่วมภาคีกับพระองค์ ส่วนท่านนบีมุฮัมมัดคือศาสนทูตของพระองค์ที่มาทำหน้าที่ตักเตือนและชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องแก่มวลมนุษยชาติไม่ใช่เพียงแค่นั่นที่เป็นมุสลิมเท่านั้น แต่ก็มีมิติความแนวคิดต่างๆไปในหลากหลายทิศทาง

ตัวอย่างเช่น “การทำสงคราม” ในทัศนะอิสลามแล้วถือเป็นตัวเลือกสุดท้ายอนุญาต มีเงื่อนไขกำกับในรายละเอียดมากมาย โดยต้องเป็นไปเพื่ออัลเลาะห์เท่านั้น ต้องเป็นการป้องกัน ไม่ใช่การรุกราน ความคิดนี้ถูกตีความใหม่ว่าเป็นการต่อสู้เพื่อเรียกดินแดนที่เคยถูกรุกรานกลับคืนมาเพื่อสถาปนาความเป็นอิสลามให้เกิดขึ้นในพื้นที่ หรือแนวคิด “ญิฮาด” ก็มักถูกเข้าใจเป็นเพียงเรื่องการญิฮาดด้วยอาวุธ ซึ่งถือเป็นญิฮาดที่เล็กที่สุด ขณะที่ญิฮาดที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือ การต่อสู้กับจิตใจด้านมืดของตนเอง นอกจากนี้ ยังมีญิฮาดในลักษณะอื่นๆอีก เช่น การญิฮาดด้วยการเป็นนักพัฒนา เป็นนักเขียน หรือเป็นครู เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงทางความคิด เป็นต้น

อีกแนวคิดหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ คือ การทำ “ซุมเปาะ” โดยหลักการอิสลามแล้ว มุสลิมจะไม่สาบานตนกับสิ่งอื่นใดยกเว้นแต่เพียงกับอัลเลาะห์เท่านั้น หลักการนี้ถูกตีความมาใช้ให้ผู้ปฏิบัติภารกิจต้องผูกมัดอยู่กับกลุ่มขบวนการ โดยหากใครผิดคำสาบานอาจต้องชดใช้ด้วยชีวิต นอกจากนี้ แนวคิด “มูนาฟิก” ซึ่งความหมายเดิม คือ ลักษณะของคนที่ไม่พูดจาเขาก็โกหก เมื่อสัญญาเขาก็ผิดคำสัญญา เมื่อได้รับความไว้วางใจเขาก็ทุจริต มีการตีความใหม่เพื่ออธิบายสาเหตุของการฆ่าคนมุสลิมด้วยกันว่าเป็นเพราะกลับกลอกหันไปให้ความร่วมมือกับรัฐ

จากการตีความแนวคิดในศาสนาอิสลามในทำนองดังกล่าวมาปรับใช้ในการต่อสู้ของขบวนการ ทำให้นับวันปฏิบัติการของฝ่ายขบวนการเอง จะยิ่งใช้วิธีการที่แม้แต่คนมุสลิมด้วยกันก็รู้สึกว่าเป็นวิธีการ

นอกศาสนาอิสลาม มากขึ้นทุกที ทั้งการฆ่าตัดคอ การทำร้ายผู้บริสุทธิ์ การวางระเบิดในแหล่งที่มีคนพลุกพล่าน เช่น ห้างสรรพสินค้า หรือตลาด เป็นต้น ปฏิบัติการเหล่านี้ในทางกลับกัน ก็สามารถบั่นทอนศาสนาอิสลามด้วยเช่นกัน เพราะหากไม่ได้รับการอธิบายหรือปฏิเสธจากชุมชนมุสลิมอย่างแข็งขันเพียงพอแล้ว คนทั่วไปที่ไม่ใช่มุสลิมย่อมจะเข้าใจผิดคิดว่าวิธีการเหล่านี้คือวิถีแห่งอิสลาม ดังที่เกิดความรู้สึกเกลียดกลัวอิสลาม (islamophobia) อยู่ทั่วโลกหลังเหตุการณ์เครื่องบินชนอาคารแฝดเวิร์ลด์เทรดเซ็นเตอร์ เมื่อวันที่ 11 กันยายน 2544

กระนั้นก็ตาม พลังในทางศาสนาจากในพื้นที่ก็ยังไม่เข้มแข็งมากเพียงพอที่จะรับมือกับการตีความหลักการอิสลามในลักษณะที่สอดคล้องกับการใช้ความรุนแรงทำร้ายมนุษย์ดังกล่าวได้ ทั้งนี้เกิดจากปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เกิดจากนโยบายของรัฐ และเกิดจากปัจจัยภายในกลุ่มคนมุสลิมในพื้นที่เอง อาทิเช่น

ประการแรก ระบบการเรียนการสอนในสายศาสนาไม่ได้รับการยอมรับให้เท่าเทียมกับสายสามัญ นักเรียนที่ต้องการไปศึกษาต่อที่ประเทศมุสลิม ครูสอนศาสนาหรือผู้ที่สำเร็จการศึกษามาจากโลกอาหรับไม่ได้รับการยอมรับหรือให้เทียบวุฒิได้ในระบบราชการไทย และไม่สามารถประกอบอาชีพได้หลากหลายเท่าที่ควรจะเป็น ทำให้ไม่มี “ที่ยืน” ในลักษณะข้ามวัฒนธรรมเพื่อสื่อสารกับกลุ่มคนที่แตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมได้

ประการที่สอง โรงเรียนตาดีกาและปอเนาะซึ่งใช้รูปแบบการสอนตามอักษายัดและตามวิถีมุสลิม และมีความสำคัญในฐานะเป็นสถาบันที่คอยปกป้องและทำนุบำรุงศาสนา ภาครัฐไทยจัดระเบียบใหม่ให้เป็นแบบสมัยใหม่และใช้รูปแบบการเรียนการสอนของส่วนกลาง เพราะคิดว่าจะช่วยป้องกันปัญหาการเป็นแหล่งบ่มเพาะผู้ก่อการได้ ทำให้คนในพื้นที่ชุมชนเคื่องว่าไม่ให้เกียรติ และรู้สึกว่าอูลามะและการสืบทอดศาสนากำลังถูกทำลาย

ประการที่สาม กลุ่มผู้นำศาสนา รวมถึงนักคิดนักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับหลักการอิสลามในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็ยังไม่สามารถฝ่าข้ามความแตกต่างของหลักคิดบางประการ เพื่อประสานพลังและร่วมกันแก้ไขความเข้าใจของสาธารณชนที่มีต่ออิสลามในฐานะศาสนาแห่งสันติภาพได้อย่างมีพลังมากเพียงพอ

ขณะเดียวกัน ท่ามกลางความเป็นไปของคนมุสลิม คนอีกกลุ่มหนึ่งคือชาวไทยพุทธ ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ และรู้สึกหวาดกลัวว่าจะกลายเป็นเหยื่อของความรุนแรง ซึ่งเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อและไม่รู้ว่าเป็นฝีมือของฝ่ายใด ไม่ต่างไปจากชาวมุสลิมและเจ้าหน้าที่รัฐ ชาวไทยพุทธในพื้นที่รู้สึกไม่ได้รับความเป็นธรรมจากภาครัฐที่ให้อภิสิทธิ์ต่อชาวมุสลิมมากกว่า เหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่หลังปี 2547 เป็นต้นมา มักให้ความสนใจแต่เหตุการณ์ใหญ่อย่างกรณีกรือเซะและตากใบ ในขณะที่กรณีชาวไทยพุทธเป็นเหยื่อของความรุนแรงกลับไม่ถูกพูดถึงมากนัก โครงการต่างๆจากภายนอกทั้งที่เป็นจากภาครัฐและภาคประชาสังคม ก็มุ่งเน้นไปที่ชาวมุสลิมเป็นส่วนใหญ่ แต่กลับละเลยการร่วมไม้ร่วมมือดำเนินโครงการกับชาวพุทธในพื้นที่สามจังหวัดด้วย

3.1.3. ภาษา

ภาษาเป็นเครื่องแสดงออกทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง และชัดเจนมากกว่าการแสดงออกอื่นๆ อย่าง เพลง การแต่งกาย หรือวิถีการกินอาหาร สำเนียงของภาษาหนึ่งๆ ก็สามารถบ่งบอกถึงความเป็นถิ่นที่ ซึ่งคนหนึ่งๆเติบโตเรียนรู้ภาษาของบรรพบุรุษได้เป็นอย่างดี แต่เรื่องภาษาพื้นที่อันหลากหลายตามกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อยู่ในสังคมไทยกลับได้รับการถกแถลงอภิปรายกันน้อยมาก

กล่าวเฉพาะเรื่องจังหวัดชายแดนภาคใต้ ภาษาที่ใช้กันมากในพื้นที่ไม่ได้รับการยอมรับจากภาครัฐ ข้าราชการมีความรู้ภาษามลายูน้อยมาก รายการวิทยุและโทรทัศน์มีเนื้อหากำหนดมาจากส่วนกลาง และใช้ภาษาไทยกลางเป็นหลัก ข้อเสนอของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ ที่มีอานันท์ ปันยารชุน เป็นประธาน ที่เสนอให้ภาษามลายูปัตตานีเป็นภาษาทำงาน (working language) เพิ่มเติมอีกหนึ่งภาษา ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็ได้รับการคัดค้านอย่างหนักหน่วง ส่วนหนึ่งด้วยความเข้าใจผิดว่า ข้อเสนอดังกล่าว เป็นการเสนอให้ใช้ภาษามลายูปัตตานีเป็นภาษาทางการ (official language)

ข้อปัญหาเรื่องภาษามืออย่างน้อย 3 ประการที่หึงละเอียดอ่อนและยังไม่ลงตัวในปัจจุบัน *ประการแรก* ภาษาถิ่นที่ใช้กันเป็นส่วนใหญ่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ควรถูกเรียกว่าอะไร ระหว่างยาวิ, มลายูถิ่น, มลายูถิ่นไทย, ปัตตานีถิ่น, และปัตตานีมลายู คำเรียกภาษาถิ่นดังกล่าวนี้ ล้วนมีนัยทางประวัติศาสตร์และการเมืองอัตลักษณ์ทั้งสิ้น การใช้คำเรียกแต่ละชนิดย่อมจะสะท้อนถึงนิยามความหมายให้กับคนในพื้นที่ไปด้วยเช่นกัน

ข้อปัญหาประการที่สอง ตัวอักษรที่ใช้ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ควรเป็นตัวอักษรชนิดใด ระหว่างอักษรอารบิก (หรือยาวิ), อักษรโรมัน (หรือรูมี), หรืออักษรไทย อักษรยาวิแสดงถึงการอนุรักษมรดกของคนท้องถิ่นไว้ แต่มีข้ออ่อนที่จำกัดไว้อยู่ในคนเพียงจำนวนหนึ่ง อักษรรูมี มีลักษณะคล้ายกับมาตรฐานภาษามาเลย์และภาษาบาฮาซา (Bahasa) ของอินโดนีเซียมากกว่า ดังนั้น จึงเปิดต่อการสื่อสารกับคนอื่นอีก 200 ล้านคนในภูมิภาคได้ง่ายกว่า ส่วนอักษรไทยนั้น เท่าที่ผ่านมา จำกัดอยู่เฉพาะการใช้เป็นชื่อบุคคลและสถานที่ เพื่อให้เข้าใจกันง่ายในหมู่มุสลิมไทย ประเด็นเรื่องตัวอักษรที่ใช้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ต้องถกแถลงกันด้วยความใส่ใจและละเอียดอ่อน เพราะอาจถูกเข้าใจผิดได้ทั้งสองทางว่า เป็นการเคารพหรือการพยายามจะเปลี่ยนอัตลักษณ์ท้องถิ่น

ข้อปัญหาประการที่สาม ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง คือ การเรียนการสอนเด็กและเยาวชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ควรใช้ภาษาอะไร? โดยทั่วไป ดูเหมือนว่าภาษาเขียนตามมาตรฐานมาเลย์จะถูกใช้สอนอยู่ แต่การออกเสียงคำอ่านนั้น เป็นไปใน 2 ทิศทาง เด็กและเยาวชนมีแนวโน้มออกเสียงตามภาษาแม่ มากกว่าที่จะเป็นไปตามตัวเขียน

ทั้งสามประเด็นนี้ ล้วนไม่สามารถหาข้อตกลงร่วมกันได้ง่าย เพราะเกี่ยวพันกับการให้ความเคารพต่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือให้ความสำคัญกับคนทั้งสองกลุ่มที่ใช้คนละภาษา แต่เป็นภาษาที่ใช้กันอย่างมากในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้

3.1.4. การเมืองการปกครอง

พื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ถูกละเลยจากรัฐไทย ข้าราชการในอดีตจะถูกส่งมาที่พื้นที่แห่งนี้ ในขณะที่ข้าราชการบางคนใช้พื้นที่นี้เพื่อไต่ระดับตำแหน่งทางราชการ ในทางกลับกัน คนใน

พื้นที่ที่รู้สึกคุ้นเคียงว่าผู้ว่าราชการจังหวัดมักเป็นคนต่างท้องถิ่นที่ถูกแต่งตั้งมาจากส่วนกลาง โดยให้เหตุผลว่าคนในพื้นที่มีวุฒิการศึกษาและประสบการณ์การบริหารราชการที่ไม่เพียงพอ ในทางกลับกัน มองจากมุมมองของราชการแล้ว ข้าราชการในจังหวัดชายแดนใต้ก็ไม่ได้รับค่าตอบแทนและสวัสดิการชนิดที่คุ้มค่าต่อภาวะความเสี่ยงอันตรายที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ทำให้เจ้าหน้าที่ที่มีความเป็นธรรมและทำงานอย่างกระตือรือร้นเกิดความท้อแท้และกำลังใจถดถอย

ในแง่การมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนนั้น คนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้จะได้เข้ามามีบทบาทเป็นตัวแทนทางการเมืองอยู่ในรัฐสภาไทยอยู่บ้าง ตัวอย่างเช่น “กลุ่มวาดะห์” ที่ก่อตั้งโดย เตน โต๊ะมีนา ลูกชายของหะยีสุหลง โต๊ะมีนา อดีตผู้นำศาสนาคนสำคัญของปัตตานีที่หายตัวไปอย่างน่าเคลือบแคลง กลุ่มนี้ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการเลือกตั้งแต่ละครั้ง ราว 5-6 คนนับแต่ช่วงก่อตั้งกลุ่มขึ้นเมื่อปี 2529 จนถึงปี 2544 และไม่ได้รับเลือกตั้งแม้แต่ที่หนึ่งเดียวจากทั้งหมด 11 ที่หนึ่งในปี 2548 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกลุ่มวาดะห์ย้ายไปอยู่กับพรรคไทยรักไทย ซึ่งเป็นรัฐบาลที่ใช้ความรุนแรงในการจัดการปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นหลัก อีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจ คือกรณีของ นพ.แวมาฮาดี แวดาโอะ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นจำเลยคดีฐานความผิดการก่อการร้าย แต่ศาลยกฟ้องในที่สุด ได้รับคะแนนเลือกตั้งอย่างถล่มทลายให้เป็นวุฒิสมาชิกเมื่อต้นปี 2549 แม้การที่คนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้มีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านการเมืองระบบตัวแทนดังกล่าวจะเป็นสัญญาณสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับคนในจังหวัดชายแดนภาคใต้อยู่บ้าง แต่การมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ยังไม่ครอบคลุมถึงกลุ่มขบวนการหรือผู้ก่อการ ทำให้ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใตียังไม่สามารถผ่อนคลายลงไปได้มากนัก

รัฐไทยสูญเสียความชอบธรรมในการปกครองคนในพื้นที่ไปอย่างมาก นโยบายของรัฐกลับกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาในพื้นที่ ซึ่งยิ่งสร้างความขัดแย้ง ความหวาดระแวง และความกลัวให้เกิดขึ้นในพื้นที่มากขึ้น กระบวนการยุติธรรมไม่ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านในพื้นที่ หลายครั้งเจ้าหน้าที่กระทำต่อผู้ต้องสงสัย/ผู้ต้องหาอย่างไม่เป็นธรรมและไม่เป็นไปตามกระบวนการขั้นตอนทางกฎหมาย มีการทรมานและละเมิดสิทธิมนุษยชนหลายประการ แต่ไม่ได้รับการลงโทษ บางส่วนเห็นว่าเจ้าหน้าที่มีลักษณะไม่เป็นมิตรและมีกระบวนการเชิญตัวชาวบ้านหลายคนไปสอบสวนโดยไม่มีเหตุอันควร เพื่อเป็นข้ออ้างในการของบประมาณเพิ่มเติม คนในพื้นที่เชื่อกันว่าภาครัฐเป็นผู้สร้างสถานการณ์ความรุนแรงขึ้น เพื่อเป็นข้ออ้างในการต่ออายุการประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินในพื้นที่ มีบางกรณีคนในพื้นที่ถูกปิดบังข้อมูลข่าวสารหรือเพื่อขอเพิ่มงบประมาณ ภาวะดังกล่าวยังถูกซ้ำเติมด้วยบทบาทของกลุ่มผู้ค้ายาเสพติดที่ใช้โอกาสความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นปัจจัยในการค้ายาเสพติดและผสมโรงใช้ความรุนแรง

กลุ่มประชาสังคมและคนในชุมชนที่พยายามจัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยบรรเทาปัญหา บางกลุ่มถูกระแวงสงสัยจากทั้งฝ่ายรัฐและชาวบ้าน จึงไม่ได้รับแรงสนับสนุนเท่าที่ควร

นับแต่ปี 2547 เป็นต้นมา มีการเสนอตัวแบบการปกครองชนิดพิเศษขึ้นมาในสังคมไทยอย่างน้อย 6 แบบ⁷ แต่การตอบรับหรือนำไปถกเถียงพัฒนาทางความคิดกันต่อไปในระดับสาธารณะมีน้อย จึงยังไม่เกิด

⁷ ตัวแบบการปกครองแบบพิเศษทั้ง 6 แบบ ได้แก่ “นครปัตตานี” โดย พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ, การ “ปฏิรูปมณฑล” โดย นพ.ประเวศ วะสี, “นครทั้งสาม” โดยอุดม ปัตนวงศ์, “ทบทวนการบริหารการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยศรีสมภพ จิตรภรณ์ศรี และสุกรี หลั่งปุเต๊ะ, “ทบทวนการบริหารพื้นที่ชายแดนใต้” โดยอำนาจ ศรีพูนสุข, และ “ปัตตานีมหานคร”

การยอมรับจากประชาชนหลากหลายกลุ่มและกลุ่มผู้ก่อการมากนักรวมถึง สังคมไทยส่วนใหญ่เกรงว่าการปกครองพิเศษจะกลายเป็นก้าวแรกสู่การแบ่งแยกดินแดนในที่สุด

3.2. ภาพอนาคตทั้งสี่แบบของจังหวัดชายแดนภาคใต้

ผลจากการระดมความคิดเห็นและร่วมกันวิเคราะห์ที่ไตร่ตรองในวงสนทนาต่าง ๆ ผู้ร่วมสนทนาเห็นร่วมกันว่ากุญแจสำคัญที่จะเป็นปัจจัยทำให้สถานการณ์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้เปลี่ยนแปลงหรือไม่ขึ้นอยู่กับสองภาคส่วนสำคัญ คือ ภาครัฐและฝ่ายขบวนการฯว่าจะปรับทิศทางนโยบายการต่อสู้ของตนเองให้เป็นไปในลักษณะใด ดังนั้น ภาพสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคตเกี่ยวกับปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีทางเป็นไปได้ 4 แบบ ดังต่อไปนี้

3.2.1. ภาพอนาคต#1 : บุกหนีแต่ บรรายก (ไม่ปรับตัวทั้งคู่)

ภาพอนาคตแบบแรก คือ ทั้งสองฝ่ายยังคงยึดมั่นถือนั่นตามความคิดและแนวทางแก้ไขปัญหาในแบบเดิมของตนแล้ว กล่าวคือ ในมิติทางการเมืองการปกครอง ฝ่ายขบวนการฯยังคงดำรงเป้าหมายการแบ่งแยกดินแดน เรียกร้องเอกราชเพื่อเรียกคืนดินแดนที่เคยเป็นของอิสลามอยู่เดิมกลับคืนมา ปฏิบัติการของขบวนการฯที่เกิดขึ้นในบางครั้ง จากสายตาค้นภายนอก อาจดูเหมือนใช้วิธีที่ไม่อยู่ในกรอบของอิสลามทำร้ายผู้บริสุทธิ์และใช้ความรุนแรงทั้งในแบบไม่เลือกหน้าและที่มีแบบแผน แต่อันที่จริงแล้วเป็นการลงโทษพวก “กาเฟร” อันเป็นคนต่างศาสนา รวมถึงพวก “มูนาฟิก” ซึ่งทรยศต่ออิสลาม และอดีตผู้ปฏิบัติการของขบวนการฯที่ผ่าน “ซุมเปาะ” มาแล้วเมื่อครั้งเข้าร่วมกับขบวนการฯ กลับผิดสาบานไปเป็นแนวร่วมกับรัฐ ทั้งสองกลุ่มนี้จะต้องได้รับการชดเชยด้วยชีวิต การเรียกรไ้เงินจากมวลชนของตนจำเป็นจะต้องมีต่อไป เพื่อให้ขบวนการฯมีทุนรอนสำหรับปฏิบัติการ และเนื่องจากเป็นปฏิบัติการลับ จึงทำให้ถูกมองว่าไม่มีความโปร่งใสอยู่บ้าง ในขณะที่เดียวกัน ก็พยายามเพิ่มประสิทธิภาพในการดูแลมวลชนของตนเอง โดยให้ความช่วยเหลืออย่างทันกาลเมื่อมวลชนของตนถูกจับกุม ทรัพยากรบุคคลและเม็ดเงินที่ลงทุนลงแรงไปอย่างต่อเนื่อง ย่อมคุ้มค่า หยาดเหงื่อแรงกายที่ได้เสียสละกันไป กระทั่งชีวิตเลือดเนื้อจะไม่สูญเปล่า เพราะการเคลื่อนไหวโดยภาพรวมเข้าใกล้เป้าหมายปลายทางมากขึ้นเรื่อยๆ แม้ขณะนี้สถานการณ์ยังไม่ก้าวสู่ระดับนานาชาติก็ตาม

ขณะเดียวกัน ทางภาครัฐทั้งทหารและพลเรือนฝ่ายความมั่นคง เนื่องจากเห็นว่าปัจจุบันมีการปรับตัวใช้นโยบายแข็งกร้าวได้อย่างจำกัดและมีประสิทธิภาพ ไม่หว่านแหเหมือนอดีต ฝ่ายรัฐจึงยังคงเชื่อมั่นในแนวทางของตนว่าถูกต้องแล้ว สามารถแกะรอยปฏิบัติการและโครงสร้างองค์กรของฝ่ายขบวนการฯได้มากขึ้นเรื่อยๆ และกำลังเข้าใกล้เป้าหมายในการเข้าถึงเหล่าบุคคลระดับแกนนำของขบวนการฯได้มากขึ้นทุกที ในระหว่างนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ “ยาแรง” บ้างในบางกรณี แต่ก็นับว่าคุ้มค่าเพราะในหลายครั้งสามารถหยุดยั้งปฏิบัติการก่อความเสียหายและชีวิตของผู้บริสุทธิ์ได้ แม้ว่าในบางครั้ง จะมีเหตุระเบิดหรือเหตุการณ์รุนแรงอื่นๆบ้าง ก็นับว่าเป็นเรื่องที่คาดการณ์ได้ เพราะเมื่อใช้ “ยาแรง” ย่อมต้องถูกตอบโต้บ้าง ชีวิตเลือดเนื้อและความเสียหายที่เกิดขึ้นกับทหารและเจ้าหน้าที่รัฐ ถือเป็นความเสียหายอย่างใหญ่หลวงเพื่อปกป้องความมั่นคงของชาติ

ภายใต้เงื่อนไขที่ทั้งสองฝ่ายยังไม่ปรับแนวทางของตน สถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น คือ การทหารจะนำ

การเมืองมากขึ้น ทำให้ความรุนแรงยกระดับขึ้น มีคนตายมากขึ้น สภาวะดังกล่าวนี้ไม่เป็นคุณต่อฝ่ายใดเลย ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการต้องสูญเสียงบประมาณจำนวนมาก แต่ไม่สามารถเอาชนะกันได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ผู้ที่เดือดร้อนมากที่สุด คือ ประชาชนทั่วไปในพื้นที่ ซึ่งทั้งโกรธแค้นและหวาดกลัวและจะยิ่งถอยห่างออกจากภาครัฐและฝ่ายขบวนการมากขึ้นเรื่อยๆ ภายในชุมชนตนเองก็จะมีเกิดความหวาดระแวงไม่ไว้วางใจกัน กระทั่งเกลียดชังกันเอง จนทำให้ชุมชนแบ่งขั้วแยกขั้วกันไป ชุมชนอ่อนแอลงจนในที่สุดเกิดเป็นปัญหาสังคมติดตามามากมาย เศรษฐกิจในสามจังหวัดภาคใต้ตกต่ำผิดเคือง คนหนุ่มสาวจะยิ่งไม่มีงานทำมากขึ้นอีก กลุ่มผู้ค้ายาเสพติดจะยิ่งผสมโรงใช้โอกาสนี้แสวงหาผลประโยชน์มากขึ้น ท่ามกลางสภาพการณ์เช่นนี้ องค์กรภาคประชาสังคมจะยิ่งมีความสำคัญในการช่วยแก้ไขปัญหาก็จะยิ่งทำงานได้ยากขึ้นด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนมากขึ้นจากการกระทำของทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการ ก็จะเกิดแรงกดดันจากนานาชาติมากขึ้นให้ทั้งสองต้องกลับมาหาทางปรับเปลี่ยนแนวทางและวิธีการของตนให้มีความชอบธรรมมากขึ้น ใช้ความรุนแรงให้น้อยลง กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ กลับมาใช้แนวทางทางการเมืองนั่นเอง

ภาพอนาคตแบบแรกนี้ ให้ชื่อว่า “บุหงาบี้แต บรายน” หรือดอกฝกากรอง ส่วนในจังหวัดชายแดนภาคใต้เรียกว่า ดอกขี้ไก่ ซึ่งเป็นไม้พุ่ม มีหลายสี ดูผิวเผินอาจเห็นว่าสวย แต่เมื่อเข้าใกล้แล้วจะพบว่ามีกลิ่นที่ไม่หอม จึงไม่เป็นที่นิยมนำมาปลูก ปล่อยให้ขึ้นอยู่ตามริมทาง ซึ่งตรงกับสภาพที่ลำบากของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ต้องเผชิญกับความรุนแรงต่อไปอีกนาน เพราะในภาพอนาคตนี้ ไม่มีการปรับตัวหากมุ่งแต่จะเอาชนะกันต่อไป⁸

3.2.2. ภาพอนาคต#2 : บุหงามือล่อ (รัฐปรับตัวฝ่ายเดียว)⁹

ในภาพอนาคตแบบที่สองนี้ ขบวนการยังคงไม่ปรับแนวทางในการต่อสู้ดังกล่าวแล้วในภาพอนาคตภาพที่หนึ่ง แต่ผู้ที่ปรับเปลี่ยนนโยบายกลับเป็นฝ่ายรัฐ สืบเนื่องจากกระแสความคิดในสังคมที่เรียกร้องให้ใช้แนวทางสันติวิธีในการแก้ไขปัญหา ผสานกับกลุ่มความคิดสายพิราบภายในกองทัพและฝ่ายความมั่นคงสามารถโน้มน้าวชักจูงให้คนส่วนใหญ่ในกองทัพยอมรับฟัง โดยชี้ให้เห็นว่าการดำเนินนโยบายการทหารนำการเมืองมานานไม่ทำให้กองทัพมั่นใจได้เลยว่าจะสามารถรักษาความมั่นคงของชาติและบูรณภาพของดินแดนไว้ได้อย่างยั่งยืนจริง และจำเป็นทบทวนนโยบายใหม่ โดยมองให้เห็นว่าต้นเหตุของความรุนแรงในพื้นที่มาจากการถูกทำให้ “หลงผิด” ด้วยการปลุกฝังอุดมการณ์ด้านเชื้อชาติและศาสนาบางประการ จึงได้ลุกขึ้นมาจับอาวุธต่อสู้กับรัฐ ด้วยเหตุนี้ การใช้กำลังทางทหารจึงไม่มีวันปราบปรามได้หมดสิ้น เพราะกำลังทหาร

⁸ ในเวทีสานเสวนาหาคำตอบครั้งที่หนึ่งนั้น ยังไม่ได้มติเอกฉันท์ว่าจะใช้สัญลักษณ์ในหมวดใดเป็นตัวแทนภาพอนาคตทั้ง 4 แบบ ในที่นี้ จึงใช้สัญลักษณ์ในหมวดดอกไม้แทนไปพลางๆก่อน ในอีกแง่หนึ่ง อาจใช้สัญลักษณ์ในหมวดการพายเรือก็ได้ กล่าวคือ ภาพอนาคตที่หนึ่งนี้ เปรียบเสมือนเป็นการ “พายเรือในอ่าง” ซึ่งสื่อความถึง การที่ต่างฝ่ายต่างยึดมั่นในจังหวะและทิศทางพายของตัวเอง โดยไม่พิจารณาภาพรวมว่าเรือกำลังมุ่งไปในทิศทางใด ทำให้ไม่สามารถพายเรือไปสู่เป้าหมายใดๆได้ ทำได้เพียงพายเรือวนไปวนมาอยู่ในสภาพปัญหาเดิมๆเท่านั้น

⁹ ภาพอนาคตนี้ ในหมวดพายเรือ อาจแทนได้ด้วยกริยา “พายเรือสำปัน” ซึ่งเป็นเรือถิ่นไทยในอดีตใช้แจวไปตามร่องของสวน เพื่อออกสู่คลองใหญ่ เปรียบเสมือนว่า ในที่สุด คนในสามจังหวัดภาคใต้ได้เปลี่ยนวิถีชีวิตการเดินทาง โดยรับเอาวิถีแบบคนไทยมาใช้เพิ่มมากขึ้น

ไม่สามารถทำให้ความเชื่อที่ “หลงผิด” หมดไปได้ ดังนั้น จึงต้องใช้วิธีการใหม่ที่ถูกฝ่าถูกตัวมากกว่านี้ โดยใช้แนวทางการลดเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การใช้ความรุนแรง และเปิดพื้นที่ให้ขบวนการฯ หรือผู้ที่เห็นด้วยกับขบวนการฯ สามารถต่อสู้ด้วยหนทางอื่น เช่น การต่อสู้ในเวทีการเมือง และการต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น การปรับตัวของภาครัฐดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่โดยภาพรวมแล้ว เป็นการปรับตัวอย่างขนานใหญ่และรอบด้าน ได้แก่

(1) ในมิติการเมืองการปกครอง มีการปรับตัวทั้งด้านนโยบาย ด้านยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ ด้านการบริหารจัดการ และด้านการมีส่วนร่วม โดยปฏิรูปโครงสร้างการปกครองที่กระจายอำนาจและกระจายงบประมาณลงมายังท้องถิ่น; ปรับเปลี่ยนระบบการบริหารให้คนในพื้นที่หลากหลายกลุ่ม ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดหรือตัดสินใจเชิงนโยบายด้านต่างๆ มากขึ้น โดยอาจเปิดเวทีสาธารณะเพื่อนำข้อเสนอรูปแบบการปกครองในลักษณะต่างๆ ที่เคยมีผู้เสนอแล้ว มาปรึกษาหารือและทำความเข้าใจร่วมกัน เพื่อหารูปแบบที่ยอมรับได้กับทุกฝ่ายในสังคมการเมืองไทย; ให้สิทธิในการเข้าถึงและรักษาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่; ส่งเสริมวิถีเศรษฐกิจ การทำมาหาเลี้ยงชีพของท้องถิ่น; กำหนดเกณฑ์การเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ให้อยู่ในระดับที่ไม่มากเกินไปจนระบบนิเวศไม่สามารถฟื้นตัวได้ทัน; ปรับปรุงนโยบายและวิธีการปราบปรามจับกุมให้ถูกต้องเที่ยงธรรมตามหลักนิติธรรมและหลักกฎหมายอย่างเคร่งครัด ไม่ละเมิดสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ทั้งกับผู้ต้องสงสัย ผู้ต้องหา และผู้ต้องขัง; เจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายปฏิบัติไปในแนวทางเดียวกัน และปฏิบัติหน้าที่ได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

(2) ในมิติด้านศาสนา ภาครัฐประยุกต์ใช้แนวคิดจิตวิทยามวลชนมาปรับใช้ โดยเปลี่ยนจากวิธีคิดที่เห็นผู้นำศาสนาและโรงเรียนสอนศาสนาเป็นแหล่งบ่มเพาะช่องสุ่มผู้ก่อการ มาเป็นการรุกเข้าพิชิตใจคนในพื้นที่ โดยเปิดโอกาสให้บุคคลสายศาสนาสามารถมีที่ยืนได้อยู่ในสังคมและสามารถทำงานพัฒนาพื้นที่ร่วมกับภาครัฐได้ เมื่อนั้น ผู้ปลุกปั่นและความหลงผิดก็จะไม่สามารถแทรกซึมเข้ามาอยู่ในวงการด้านศาสนาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ ดังนั้น จึงมีการปรับสัดส่วนบุคลากรภาครัฐ โดยมีการบรรจุคนในพื้นที่ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐมากขึ้น; สนับสนุนและให้ความสำคัญแก่องค์กรศาสนา/ผู้นำศาสนา ผู้นำท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น; ส่งเสริมการศึกษาของคนในจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างเป็นธรรมและไม่เลือกปฏิบัติทั้งส่วนที่เป็นสายศาสนาและสายสามัญ; ทะนุบำรุงวัฒนธรรม ประเพณี และภาษาของท้องถิ่น; จัดระเบียบพื้นที่แหล่งเรณูรวมทั้งหลายให้อยู่เฉพาะบางพื้นที่และคนอยู่ละพื้นที่กับมัสยิดและวัด; มีการปรับตัวยังเชื่อมโยงมิติทางศาสนาเข้ากับมิติทางด้านเศรษฐกิจ โดยมีการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจในพื้นที่ โดยขยายตลาดสู่มาเลเซีย ประชาคมอาเซียน และโลกอาหรับ เป็นต้น

(3) ในแง่ภาษา อิทธิพลของโลกโลกาภิวัตน์ที่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแอฟริกาเหนือและโลกอาหรับกลายเป็นจุดสนใจของโลกอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งบทบาทของประชาคมอาเซียนซึ่งประกอบด้วยประชากรมุสลิมเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ประเทศไทยจำเป็นต้องให้ความสนใจกับภาษาที่ใช้ในกลุ่มประเทศเหล่านี้มากขึ้น เพื่อให้สามารถรู้เท่าทันทั้งในแง่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้าและประเด็นความมั่นคงระหว่างประเทศ ซึ่งต้องอาศัยทั้งความรู้ด้านภาษาและภูมิหลังประวัติศาสตร์ของกลุ่มประเทศเหล่านี้ ดังนั้น ภาครัฐตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการส่งเสริมสังคมภาษามลายูและอาหรับ เพราะทั้งเป็นการแสดงความเคารพต่อคุณค่าเชิงอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม อันเป็นการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อโลกมุสลิม และยังสร้างผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจการค้ากับกลุ่มประเทศที่ใช้ภาษาทั้งสองนี้ด้วย ดังนั้น ภาครัฐจึงประกาศให้

ภาษามลายูปัตตานีเป็นภาษาทำงาน (working language) เพิ่มเติมอีกหนึ่งภาษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยยังคงยึดถือให้ภาษาไทยเป็นภาษาทางการ (official language) ดังเดิม ส่วนข้อความเห็นที่ยังไม่ลงรอยกันในประเด็นเรื่องคำเรียกชื่อภาษาที่ใช้กันมากในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เรื่องลักษณะของตัวอักษรที่ใช้แทนคำพูด และเรื่องภาษาที่ใช้สอนในโรงเรียนนั้น ก็มีการเปิดเวทีปรึกษาหารือกับทุกฝ่ายเพื่อหาข้อสรุปที่ยอมรับได้ร่วมกัน

(4) ในด้านประวัติศาสตร์ ภาครัฐเปิดใจกว้างมากขึ้น โดยริเริ่มจุดประเด็น ตั้งคณะกรรมการรับฟังและชำระประวัติศาสตร์ ตลอดจนสร้างเวทีให้เกิดการสนทนากันอย่างกว้างขวางถึงเรื่องความไม่ลงรอยกันทั้งในแง่ข้อเท็จจริงและการบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ทั้งที่เป็นประวัติศาสตร์จากมุมมองของคนในพื้นที่และจากมุมมองภาครัฐ มีการใช้หลักยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) และยุติธรรมเชิงเปลี่ยนผ่าน (transitional justice) เพื่อชำระประวัติศาสตร์ที่ไม่ลงตัวและสมานแผลที่เกิดขึ้นต่อทั้งภาครัฐ กลุ่มชาวมุสลิม และกลุ่มชาวพุทธ กรณีเหตุการณ์ใดที่พบว่าเป็นความผิดหรือความเข้าใจผิดของรัฐเอง ก็ออกมายอมรับผิด ขอโทษ แสดงรับผิดชอบ ลงโทษเจ้าหน้าที่ที่กระทำผิดอย่างเที่ยงธรรม รวมทั้งเยียวยาบาดแผลทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้นกับบุคคลที่ได้รับผลกระทบอย่างเที่ยงธรรม และด้วยมาตรการที่ยอมรับได้จากทุกฝ่าย ส่วนกรณีเหตุการณ์ที่พบว่าเป็นความผิดของผู้คนในพื้นที่จริง รัฐก็มีความใจกว้างเพียงพอที่จะให้อภัย ไม่ถือโทษโกรธเคืองอาฆาต และชดเชยเยียวยาให้แก่เจ้าหน้าที่อย่างสมน้ำสมเนื้อ

หากรัฐปรับตัวในลักษณะดังกล่าว ในขณะที่ขบวนการยังคงไม่ปรับตัว สิ่งที่จะเกิดขึ้น คือ ภาครัฐและทหารจะใกล้ชิดประชาชน ประชาชนส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษาที่ดีขึ้นทั้งสายสามัญและสายศาสนา ประชาคมโลกจะเริ่มยอมรับปัตตานีมากขึ้น ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการของรัฐได้สะดวกมากขึ้น รัฐกับประชาชนร่วมมือกันดูแลทรัพยากรธรรมชาติได้ดีขึ้น ชุมชนหมู่บ้านเข้มแข็ง มีงานทำ และมีการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ในลักษณะที่สอดคล้องกับวิถีของอิสลาม ซึ่งจะส่งผลให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวดีขึ้น การอพยพย้ายไปทำงานในต่างประเทศก็จะลดลง ปัญหายาเสพติดลดลง ในขณะที่มีทุนและมีตลาดต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น คุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ก็ยกระดับมากขึ้น

ผลทั้งหมดนี้ทำให้มวลชนฝ่ายรัฐจะเพิ่มมากขึ้น ส่วนมวลชนฝ่ายขบวนการจะลดลง สมาชิกของขบวนการขัดแย้งกันเอง บางส่วนแยกตัวออกมาให้ความร่วมมือกับภาครัฐมากขึ้น ทำให้องค์กรอ่อนแอ ขบวนการจึงได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรระหว่างประเทศน้อยลง ทำให้ยิ่งเสื่อมลง ทั้งนี้ฝ่ายขบวนการยังคงพยายามยกระดับความรุนแรงให้มากขึ้นอีก เพื่อสร้างความหวาดกลัวให้กับคนในพื้นที่ และพยายามแสดงให้นานาชาติเห็นว่ารัฐควบคุมสถานการณ์ไม่ได้ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นนี้ อาจส่งผลให้เศรษฐกิจชะงักงันไปบ้างในช่วงแรก แต่หากฝ่ายรัฐยึดมั่นในวิธีการแก้ไขปัญหาดังที่ตนได้ปรับแนวทางมาแล้ว ความรุนแรงที่เกิดขึ้นนี้ก็จะมีผลในระยะยาว เพราะรัฐกับประชาชนใกล้ชิดกันมากขึ้น ในขณะที่ฝ่ายขบวนการก็เริ่มอ่อนแอ อีกทั้งความรุนแรงที่ขยายตัวมากในช่วงแรกนั้น จะยิ่งทำให้สูญเสียแรงสนับสนุนจากนานาชาติมากขึ้นไปอีก ในที่สุด ฝ่ายขบวนการก็ต้องหันกลับมาปรับความคิดและพัฒนาแนวทางของฝ่ายตนใหม่ ลดการใช้มาตรการทางทหาร และหันมาใช้มาตรการทางการเมืองมากขึ้น เพื่อให้ได้รับความชอบธรรมจากชุมชนและประชาชนในพื้นที่มากขึ้นเช่นกัน เพราะไม่เช่นนั้น ขบวนการก็อาจจะเข้าสู่ภาวะวิกฤติได้

ภาพอนาคตแบบที่สองนี้ ให้ชื่อว่า “บุหงามือลอ” เพราะหมายถึง ดอกมะลิ อันเป็นดอกไม้ที่นิยมชมชอบกันในสังคมไทย ซึ่งสื่อความหมายว่า อัตลักษณ์มลายูจะกลมกลืนอัตลักษณ์ของประเทศมากขึ้น เพราะการใช้ความรุนแรงของฝ่ายขบวนการจะได้ผลน้อยลงเนื่องจากรัฐปรับตัวและตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ดียิ่งขึ้น

3.2.3. ภาพอนาคต#3: บุหงารายอ (ขบวนการฯปรับตัวฝ่ายเดียว)¹⁰

ภาพอนาคตชนิดที่สาม คือ ฝ่ายรัฐยังคงยืนมั่นในแนวทางเช่นเดิม ไม่ยอมปรับเปลี่ยนนโยบาย แต่ขบวนการฯปรับตัว แม้ในทางการทหาร ฝ่ายขบวนการฯจะเหนือกว่าฝ่ายทหารของภาครัฐอยู่หลายก้าว แต่ปฏิบัติการความรุนแรงแต่ละครั้งก็ส่งผลข้างเคียงก่อกวนทั้งพุทธและมุสลิมให้อยู่ในความหวาดกลัวเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นการสูญเสียฐานมวลชนจากภายในขบวนการฯเอง ฝ่ายขบวนการฯจึงต้องหันมาทำงานด้านการเมืองมากขึ้น ซึ่งเป็นมิติที่ภาครัฐก้าวนำอยู่หลายก้าวเช่นกัน ก่อนที่มวลชนในพื้นที่จะไม่พอใจจนถึงจุดที่ออกมาแสดงพลังปฏิเสธต่อต้าน หรือไม่ให้ความร่วมมือกับขบวนการฯในระดับที่มีนัยสำคัญ ดังนั้น ปีกการเมืองในฝ่ายขบวนการฯจึงสามารถขึ้นมามีอิทธิพลและบทบาททางความคิดเห็น หรืออย่างน้อยควบคุมไปกับ ปีกการทหารได้อีกครั้งหนึ่ง การปรับตัวที่เป็นไปได้ของฝ่ายขบวนการฯมีดังนี้

(1) ในทางการเมือง ฝ่ายขบวนการฯส่งสัญญาณชัดเจนว่าพร้อมที่จะพูดคุยเพื่อนำไปสู่การเจรจา โดยพัฒนาปีกการเมืองของขบวนการฯให้เข้มแข็งมากเพียงพอที่จะต่อรองกับภาครัฐ เริ่มมีการทำงานทางการเมือง สร้างความเข้าใจกับคนทั่วไปว่า เนื้อหาสาระที่เป็นแรงผลักดันเบื้องหลังให้ต้องออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้กับภาครัฐตลอดมา จนกลายเป็นข้อเรียกร้องให้มีการแบ่งแยกดินแดนนั้น แท้จริงแล้วคืออะไรบ้าง อาทิเช่น ต้องการระบบการปกครองชนิดใดตามกรอบรัฐธรรมนูญ สัดส่วนการจัดสรรอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางกับในพื้นที่ เรื่องอะไรบ้างที่การปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญควรมีรูปแบบที่อ่อนไหวเป็นพิเศษต่อความแตกต่างทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น

(2) ในทางศาสนา ก็มีปรับแนวทางปฏิบัติการให้อยู่ในกรอบศาสนามากขึ้น ให้อยู่ในแนวทางที่ประชาชนโดยเฉพาะมวลชนฝ่ายตนยอมรับมากขึ้น และเพื่อปรับเปลี่ยนความเข้าใจของคนทั่วไปที่เหมารวมว่าอิสลามเป็นศาสนาที่รุนแรง โดยเป็นตัวแทนของคนมุสลิมทั่วไปในการสร้างความเข้าใจใหม่ ว่าอิสลามไม่อาจนิ่งเฉยต่อความไม่เป็นธรรม แต่ใช้วิธีต่อสู้อย่างมีหลักการและเที่ยงธรรม ทั้งนี้ โดยรูปธรรม ขบวนการฯแสดงความพร้อมที่จะลดความรุนแรงเพื่อแสดงความจริงใจ ใช้ความรุนแรงในเป้าหมายที่จำกัด และไม่รวมบุคคลที่ไม่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งโดยตรง และอาจรวมถึงการช่วยเป็นปากเสียงให้แก่ผู้ที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะผู้ที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมนั้นจะเป็นมุสลิมหรือพุทธ เพื่อแสดงให้เห็นการไม่เลือกปฏิบัติแม้กับคนต่างศาสนา ที่มีอยู่ในคำสอนของอิสลาม

ทั้งนี้ ขบวนการฯทำการปรับปรุงขยายขอบเขตการตีความแนวคิดอิสลามที่เคยนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการอีกครั้งหนึ่ง เพื่ออธิบายให้ผู้ปฏิบัติการของฝ่ายขบวนการฯไม่สับสนกับทิศทางใหม่ของขบวนการฯ เช่น แนวคิด “กาเฟร” แม้อดีตสยามจะเป็น “กาเฟรหรีบีย” หรือเป็นคนต่างศาสนาที่เป็นคู่

¹⁰ ภาพอนาคตนี้ ในหมวดพายุเรือ อาจแทนได้ด้วยกิริยา “พายุเรือกอและ” ซึ่งเป็นเรือในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ เปรียบเสมือนว่าในที่สุด ผู้คนในสามจังหวัดยังคงดำรงอัตลักษณ์ในวิถีการหาอยู่หากินของตนเองไว้ได้

สงครามกับปัตตานี แต่สยาม และโดยเฉพาะคนไทยพุทธในพื้นที่ ก็สามารถอยู่ร่วมกันกับปัตตานีต่อไปในอนาคตได้ใน 2 ฐานะ คือ “กาเฟรซิมมี” หรือเป็นคนต่างศาสนาที่อยู่ภายใต้การปกครองของอิสลาม ซึ่งจะต้องได้รับการดูแลด้วยความเป็นธรรม หรือในอีกฐานะหนึ่ง คือ “กาเฟรมุอาฮัด” หรือคนต่างศาสนาที่ทำสัญญาไม่รุกรานต่อกัน ไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน

(3) ในแง่ภาษา ขบวนการฯ เริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดของการรู้ภาษาพื้นถิ่นเพียงภาษาเดียว เพราะแม้จะเป็นการรักษาอัตลักษณ์ของตนเอง แต่ก็ทำให้ไม่รู้เท่าทันคนกลุ่มอื่น จึงส่งเสริมให้คนในพื้นที่ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ได้เรียนรู้ภาษาไทย เพิ่มเติมจากการเรียนรู้ภาษาพื้นถิ่นเดิมควบคู่กันไป เพื่อให้ผู้คนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ได้รับรู้ เข้าใจ วัฒนธรรมและวิถีการใช้ชีวิตของคนอันแตกต่างหลากหลายที่อยู่ในส่วนต่างๆ ของประเทศไทย และสามารถสื่อสารแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับคนทุกภูมิภาคของไทยได้อย่างเท่าเทียมและเท่าทัน

หากขบวนการฯ ปรับตัวได้ดังกล่าวนี โดยที่ภาครัฐยังคงไม่ปรับตัวแต่อย่างใด ยังคงมีนโยบายใช้มาตรการทางทหารนำ สิ่งที่จะเกิดขึ้น คือ การต่อต้านรัฐจะยิ่งชัดเจนและรุนแรงขึ้น ประชาชนยังคงหวาดระแวงรัฐอยู่ ยังคงมีความรุนแรงเกิดขึ้นกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐต่อไป รัฐยังคงสูญเสียฐานมวลชนทั้งในระดับประเทศและในระดับพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ในขณะที่มวลชนที่สนับสนุนรัฐก็จะค่อยๆ อ่อนแอลง จนหมดความมั่นใจต่อรัฐ ภาครัฐตกเป็นฝ่ายตั้งรับทางการเมืองมากขึ้น กลไกของรัฐเกิดความแตกแยกกันเองมากขึ้น ตรงกันข้าม มวลชนที่สนับสนุนฝ่ายขบวนการจะเพิ่มมากขึ้น

ภาพอนาคตแบบที่สามนี้ ให้ชื่อว่า “บุหงารายอ” เพราะหมายถึง ดอกชบา อันเป็นดอกไม้ประจำชาติของมลายูนั้น หมายความว่า ขบวนการสามารถจูงใจชาวไทยเชื้อสายมลายูได้ดียิ่งขึ้น ช่วยให้ดำรงอัตลักษณ์มลายูได้อย่างเด่นชัดนั่นเอง

3.2.4. ภาพอนาคต#4 : บุหงารำไป (ปรับตัวทั้งคู่)¹¹

ภาพอนาคตชนิดที่สี่ นอกเหนือจากการปรับตัวของทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการฯ ในด้านต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อประชาชนในพื้นที่ และแสดงให้เห็นในสังคมไทยเห็นถึงความใจกว้างของฝ่ายตน ดังกล่าวแล้ว ในภาพอนาคตที่ 2-3 แล้ว ยังมีการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย กล่าวคือ ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการฯ ลดปฏิบัติการที่ใช้ความรุนแรงลง และหาทางออกร่วมกันโดยวิธีการพูดคุย อันอาจนำไปสู่การเจรจา โดยอาจเป็นการเจรจาแบบทวิภาคี (ภาครัฐกับฝ่ายขบวนการฯ) หรือไตรภาคี (คือฝ่ายรัฐ ฝ่ายขบวนการ และภาคประชาสังคม) หรือแม้แต่จะเชิญองค์กรต่างประเทศเข้าร่วมเป็นสักขีพยานก็เป็นไปได้ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ช่วงแรกๆ ของการเจรจา ฝ่ายขบวนการฯ อาจจำเป็นต้องพิสูจน์ความเป็นตัวจริงของตน โดยการแสดงให้เห็นว่าสามารถควบคุมกำลังของฝ่ายตนไม่ให้ใช้ความรุนแรงในพื้นที่ได้ ในขณะที่ภาครัฐก็

¹¹ ภาพอนาคตนี้ ในหมวดพายุเรือ อาจแทนได้ด้วยกิริยา “พายุเรือกรรเชียง” ซึ่งเป็นการพายเรือที่คนทั้งสองด้านของกบเรือชักฝีพายและวาดลงไปในน้ำเป็นจังหวะเดียวกันหรือพร้อมเพรียงกัน ทำให้ตัวเรือสามารถแล่นไปสู่ทิศทางเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว เปรียบเสมือนทั้งภาครัฐและฝ่ายขบวนการฯ ยอมเจรจาเพื่อหาจุดร่วมในบทบาทของแต่ละฝ่าย เพื่อให้คนทุกกลุ่มทุกฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุข

จำเป็นต้องพิสูจน์ความจริงใจของตนเช่นกัน โดยปรับนโยบายพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ให้เป็นเขตปลอดอาวุธ ลดกำลังทหารลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดยเริ่มจากในพื้นที่ที่ไม่มีความจำเป็นต้องใช้กำลังทหารก่อน พร้อมกับปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้เข้มแข็ง เที่ยงธรรมและมีประสิทธิภาพ ยกเลิกการใช้กฎหมายพิเศษ ฉบับต่างๆ ทั้งที่เป็น พรบ.ความมั่นคงฯ พรก.ฉุกเฉินฯ และกฎอัยการศึก

หากผ่านด่านพิสูจน์ความเป็นตัวจริงและความจริงใจได้ เมื่อการเจรจาลุ่ลวงไปได้ระดับหนึ่งที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายเริ่มไว้วางใจกันมากขึ้น ฝ่ายขบวนการฯจึงกล้าพอที่จะออกมาเปิดเผยตัวตนและพร้อมเผชิญหน้าด้วยหนทางการเมือง โดยภาครัฐให้คำรับรองความปลอดภัยต่อการเปิดเผยตัวตนของฝ่ายขบวนการฯ ฝ่ายขบวนการฯยกระดับการเคลื่อนไหวเป็นการเคลื่อนไหวภาคประชาชน รวมทั้งตั้งพรรคการเมืองเพื่อขับเคลื่อนและต่อสู้ทางการเมืองจากภายในระบบรัฐสภาด้วยเช่นกัน พร้อมกันไปนั้น ก็มีการดำเนินโครงการพัฒนาและช่วยเหลือด้านความเป็นอยู่และการหาเลี้ยงชีพของคนในพื้นที่ และริเริ่มให้การสนับสนุนสวัสดิการด้านต่างๆ เช่น ด้านการศึกษา การดูแลผู้เจ็บป่วย เป็นต้น

นอกจากนี้ ทั้งสองฝ่ายยังร่วมกันเปิดเวทีสาธารณะทั้งในระดับประเทศและระดับพื้นที่ เพื่อร่วมกันปรึกษาหารือเกี่ยวกับระบบการบริหารและการปกครองทั้งส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นขึ้นมาใช้เป็นกลไกกำกับระบบความสัมพันธ์กันใหม่ ที่ทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเที่ยงธรรม เคารพและรักษาอัตลักษณ์ของกันและกัน รวมถึงสามารถสร้างคุณภาพการให้แกกันได้

ภาพอนาคตแบบที่สี่นี้ ให้ชื่อว่า “บุหงารำไป” เพราะหมายถึง การรวมดอกไม้หอม คือการนำดอกไม้แห่งหลากหลายชนิดมาอยู่ด้วยกัน แต่ละชนิดก็มีสีกลิ่นและมีกลิ่นหอมของตน และอาจมีการใส่น้ำหอมเพื่อเพิ่มเติมความหอมให้อยู่ทนนาน ภาพอนาคตนี้แสดงถึงเป้าหมายของการที่ผู้คนหลากหลายภาคส่วนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

3.3. สัญญาความเปลี่ยนแปลง

สถานการณ์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในช่วงที่ผ่านมา มีลักษณะเป็นแบบ *บุหงาบิแต บรายน* (ภาพอนาคตที่ 1) ต่างฝ่ายต่างใช้ความรุนแรงเข้าห้ำหั่นกัน โดยมีชุมชนพลเมืองอยู่ตรงกลางเป็นผู้ได้รับความเสียหาย กระนั้น ก็มีสัญญาณความเปลี่ยนแปลงหลายประการที่เป็นไปได้ว่า สถานการณ์จะเคลื่อนจาก *บุหงาบิแต บรายน* ไปเป็น *บุหงารำไป* (ภาพอนาคตที่ 4) โดยอาจเปลี่ยนเป็น *บุหงามือลอก* ก่อนในกรณีที่รัฐปรับตัว หรืออาจเคลื่อนไปสู่สภาพแบบ *บุหงารายอ* ในกรณีที่ขบวนการเป็นฝ่ายริเริ่มปรับตัวได้ก่อน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลากหลายประการ ในที่นี้ พิจารณาแนวโน้มหลักที่เป็นแรงขับเคลื่อน 2 ด้าน ได้แก่ แนวโน้มด้านการเมือง และแนวโน้มด้านสังคมและคุณค่า

3.3.1. แนวโน้มด้านการเมือง

รัฐมีแนวโน้มต้องการรักษา บูรณภาพแห่งดินแดน ไว้อย่างแน่วแน่ อย่างไรก็ตาม จากความพยายามแก้ไขปัญหากันมาหลายปี รัฐเริ่มมองเห็นเช่นกันว่าไม่สามารถเอาชนะกลุ่มก่อการได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และยังยืนได้โดยใช้วิธีการทางการทหารเพียงอย่างเดียว ปัจจุบันมีแนวโน้มการใช้ มาตรการทางการเมืองมากขึ้น ผู้นำฝ่ายทหารของภาครัฐระบุชัดเจนถึงแนวนโยบายที่จะใช้มาตรการสันติวิธีนำ มีสัญญาณการปฏิรูปโครงสร้างอำนาจบริหารปกครองให้ กระจายลงสู่ท้องถิ่น อยู่บ้าง รวมทั้งมีบรรยากาศการสร้างพื้นที่

ทางการเมืองให้เปิดกว้างสำหรับความแตกต่างทางความคิดและอุดมการณ์มากขึ้น ยกเว้นเพียงเรื่องเดียว คือ ความคิดเรื่องการแบ่งแยกดินแดน

ในขณะเดียวกัน ขบวนการก่อการเองก็น่าจะพอมองเห็นและยอมรับความเป็นจริงอยู่บ้าง ว่า ฝ่ายตนมีกำลังน้อยกว่าฝ่ายรัฐอย่างมากมาย และได้ทำการเคลื่อนไหวต่อสู้ด้วยความรุนแรงมาเป็นเวลาหลายปีแล้ว สถานการณ์มีทั้งที่บางครั้งเป็นบวกต่อฝ่ายขบวนการ ในขณะที่บางครั้งก็ส่งผลลบ แต่โดยภาพรวมแล้ว แนวโน้มดูจะไม่ดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุดของขบวนการฯ คือ การแบ่งแยกดินแดน ได้เลย ในขณะเดียวกัน โครงสร้างองค์กรและกลยุทธ์การเคลื่อนไหวของฝ่ายขบวนการฯ ก็ค่อย ๆ ถูกฝ่ายรัฐแกะรอยและศึกษาทำความเข้าใจได้มากขึ้นเรื่อย ๆ จนสามารถหาทางรับมือหรือป้องกันเหตุการณ์ความรุนแรงที่จะเกิดขึ้นได้บ่อยครั้งมากขึ้น

ด้วยเหตุที่ทั้งสองฝ่ายเริ่มมองเห็นภาพกว้างในลักษณะดังกล่าว จึงปรากฏมีร่องรอยของการพูดคุยกันระหว่างฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการฯ อยู่บ้าง แต่ยังมีจุดอ่อนอยู่อีกหลายประการ กล่าวคือ เป็นการพูดคุยที่ไม่มีทิศทางชัดเจน ขาดความมุ่งมั่นหรือเรียกได้ว่าขาดเจตจำนงทางการเมือง ไม่มีข้อผูกมัดทางการเมือง ที่สำคัญ คือ ส่วนย่อยของแต่ละฝ่ายมีการแข่งขันกันเอง ทั้งในส่วนที่เป็นภาครัฐและฝ่ายขบวนการ

เป็นไปได้ที่ภาพอนาคตจังหวัดชายแดนภาคใต้จะเคลื่อนไปสู่ภาพแบบที่สองหรือสามก่อน ในกรณีที่แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เคลื่อนไปสู่ภาพอนาคตแบบ *บุหงามือล่อ* (ภาพที่สอง) ซึ่งฝ่ายรัฐได้เปรียบนั้น หากฝ่ายขบวนการฯ ไม่ต้องการให้ฝ่ายตนตกสู่ความเสื่อม ก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแนวทางของตนเอง ในทำนองเดียวกัน หากสถานการณ์เคลื่อนไปสู่ภาพอนาคตแบบ *บุหงารายอ* (ภาพที่สาม) ซึ่งฝ่ายขบวนการได้เปรียบนั้น โดยที่รัฐยังคงยึดมั่นที่จะต้องรักษาแนวทางเดิมไว้ให้ได้ รัฐก็จะไม่สามารถยื่นกรานใช้แนวนโยบายการทหารนำการเมืองและใช้ความรุนแรงในการปราบปรามได้ดังเช่นที่ผ่านมา แต่จำเป็นต้องปรับนโยบายให้ตอบสนองประชาชนและชุมชนในพื้นที่ เพื่อให้สามารถ “ได้ใจ” ของมวลชนมาอยู่กับฝ่ายตนให้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม หากทั้งฝ่ายรัฐรักษาบูรณภาพของดินแดนไว้ และฝ่ายขบวนการฯ รักษาอัตลักษณ์มลายูไว้ ทั้งสองฝ่ายก็จำเป็นต้องปรับตัว เพื่อตอบสนองต่อประชาชนในพื้นที่มากยิ่งขึ้น และสร้างสายสัมพันธ์ชนิดใหม่ เพื่อเป็นแนวทางให้สามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปได้อย่างยั่งยืน โดยเริ่มจากการเจรจากันอย่างมีทิศทางที่ชัดเจน ไปจนถึงขั้นที่สุดท้ายสามารถระดมทุกฝ่ายให้ร่วมกันออกแบบโครงสร้างการบริหารปกครองในระดับท้องถิ่นจังหวัดชายแดนใต้ที่มีความเป็นธรรมขึ้นมาได้ ภาพอนาคตจังหวัดชายแดนภาคใต้ก็จะสามารถเคลื่อนสู่ *บุหงารำไป* ได้

3.3.2. แนวโน้มด้านสังคมและคุณค่า

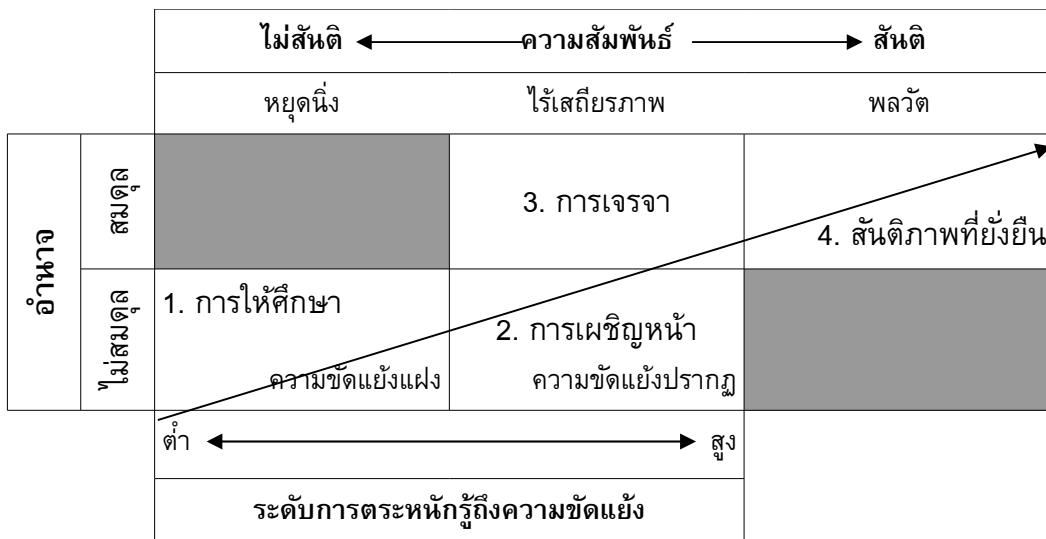
แรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุด คือ แนวโน้มทางการเมือง การปรับนโยบายการแก้ไขปัญหาของฝ่ายรัฐและการปรับแนวทางการเคลื่อนไหวของฝ่ายขบวนการคือ กฎแห่งสำคัญ ในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่รุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไปสู่สภาวะใหม่ที่ทั้งฝ่ายรัฐ ฝ่ายขบวนการฯ และชุมชน/ประชาชนในพื้นที่ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขและเป็นธรรม อย่างไรก็ตาม การคาดหวังให้ทั้งภาครัฐและกลุ่มขบวนการปรับตัวเชิงนโยบายเองนั้น แม้จะไม่ใช่ว่าเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายเช่นกัน ดังนั้น แนวโน้มด้านสังคมและคุณค่าจึงเป็น *แรงผลักดัน* ให้สถานการณ์เป็นไปในทางที่ดีขึ้น

ด้วยเหตุนี้ องค์การภาคประชาสังคมและชุมชนพลเมืองฐานรากจึงเป็นภาคส่วนที่เป็นกุญแจสำคัญอันดับสองที่สามารถมีอิทธิพลโน้มน้าวหรือกดดันให้ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการปรับตัวได้

ปัจจุบันเริ่มมีสัญญาณอ่อนๆที่บ่งบอกว่าคนในสังคมไทยเริ่มจะเห็นคุณค่าของสังคมพหุวัฒนธรรมที่ยังคงมีเอกภาพบนความหลากหลาย มีรายการวิทยุที่ใช้ภาษาไทยควบคู่กับภาษามลายูถิ่นบ้างแล้ว ส่วนภาคประชาสังคมเริ่มมีการรวมตัวกัน มีการทำงานทางความคิดกับฝ่ายต่างๆ มีการเปิดเวทีสาธารณะเชิงนโยบายมากขึ้น ทั้งยังได้รับทุนสนับสนุนจากแหล่งทุนต่างๆมากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม องค์การภาคประชาสังคมยังไม่เข้มแข็งมากเพียงพอที่จะกลายเป็นพลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้เพราะ (เช่นเดียวกับการพูดคุยของภาครัฐและฝ่ายขบวนการ) ทิศทางการขับเคลื่อนยังไม่ชัดเจน และทำงานในเชิงรับมากกว่าเชิงรุก แนวโน้มอีกประการที่สำคัญ คือ ในระดับชุมชนฐานราก แม้ในหลายๆสถานการณ์ ชุมชนยังคงตกเป็นเหยื่อหรือผู้ถูกกระทำ และอยู่ในสภาวะความกลัว ทั้งยังถูกนำมาอ้างเพื่อใช้รองรับวาระทางการเมืองของแต่ละฝ่าย ในขณะที่ตัวชุมชนเองกลับมีส่วนร่วมเพียงน้อยนิดในกระบวนการแก้ไขปัญหา แต่ปัจจุบันมีแนวโน้มที่ดีขึ้นบ้าง กล่าวคือ ผู้หญิงได้ก้าวเข้ามามีบทบาทมากขึ้น

3.3.3. ภาคประชาสังคมควรมีบทบาทอย่างไร?

หากพิจารณาความขัดแย้งในฐานะเป็นสภาวะที่ไม่หยุดนิ่งแล้ว มีผู้เสนอว่าความขัดแย้งมีการเคลื่อนตัวจากสภาพความสัมพันธ์ที่ไม่สันติ ไปสู่ความสัมพันธ์อันเป็นสันติ การเคลื่อนตัวดังกล่าวเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัย 2 ประการ คือ ระดับความสมดุลทางอำนาจ และระดับความตระหนักรู้ถึงความขัดแย้ง ดังแสดงในแผนภาพข้างล่าง เดิมในสภาวะแรกสุด ความขัดแย้งไม่ปรากฏออกมาให้ผู้คนได้เห็นหรือรับรู้ เพราะยังไม่มีการตระหนักถึงความไม่สมดุลทางอำนาจและความเป็นธรรม ในช่วงแรกนี้ การให้การศึกษาเพื่อยกระดับการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์อันไม่เท่าเทียมเป็นเรื่องจำเป็น

ที่มา : Curle, Adam (1971) **Making Peace**. London : Tavistock. อ้างจาก Lederach, John Paul (1997) **Building Peace**. Washington D.C. : United States Institute of Peace Press. p. 65.

เมื่อความขัดแย้งปรากฏตัวออกมาให้เห็นกันแล้ว ความขัดแย้งจะเคลื่อนสู่สภาวะที่สอง คือ การเผชิญหน้า ในช่วงนี้ อำนาจของฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งยังไม่สมดุลกันอยู่ จำเป็นต้องทำให้ฝ่ายที่ด้อยอำนาจกว่าเปลี่ยนแปลงตนเอง ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว และโดยปกติ ผู้ที่มีอำนาจมากกว่าและผู้ที่ได้รับประโยชน์จากสภาวะอันไม่สมดุลทางอำนาจดังกล่าว มักไม่ให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อเรื่องนี้ ณ จุดนี้ ภาคส่วนที่สำคัญและสามารถมีบทบาทได้ คือ เหล่าองค์กรเสริมอำนาจ (advocacy) เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง เพื่อยกระดับอำนาจของฝ่ายที่อ่อนแอกว่าให้เกิดดุลอำนาจขึ้น จนความขัดแย้งยกระดับขึ้นสู่สภาวะที่สาม คือ การเจรจา อันเป็นสภาวะที่ทุกฝ่ายในความขัดแย้งมีอำนาจใกล้เคียงกันและยอมรับการมีอยู่ของแต่ละฝ่าย เพราะตระหนักรู้ว่าไม่สามารถลบฝ่ายอื่นออกไป หรือบังคับให้ฝ่ายอื่นๆ กระทำตามความต้องการของฝ่ายตนได้เสีย แต่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ทางสังคมการเมืองหนึ่งๆ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำงานร่วมกับฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ฝ่ายตนต้องการ

เมื่อถึงจุดนี้ หากการเจรจาสามารถนำไปสู่การปฏิรูปปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่สามารถแก้ไขประเด็นปัญหาพื้นฐานที่แต่ละฝ่ายให้ความสำคัญได้โดยมีขั้นตอนและกลไกรูปธรรมรองรับ ความขัดแย้งก็สามารถเคลื่อนไปสู่สภาวะที่สี่ คือ สันติภาพที่ยั่งยืน อันเป็นสภาวะที่มี “ความเป็นธรรมมากขึ้น” หรือเกิด “สัมพันธภาพอันเป็นสันติมากขึ้น” ได้ อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนตัวของความขัดแย้งไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับขั้นดังกล่าวเสียทีเดียว บางครั้ง อาจมีการก้าวกระโดดข้ามจากสภาวะหนึ่งไปสู่สภาวะที่เป็นสันติมากกว่าได้ หรือบางครั้ง ความขัดแย้งอาจเคลื่อนหมุนวนกลับไปกลับมาระหว่างสภาวะต่างๆ ได้เช่นกัน¹²

นับตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา สภาวะความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้เคลื่อนตัวออกจากสภาวะที่ 1 (ความขัดแย้งแฝงเร้น) มาสู่สภาวะที่สอง (การเผชิญหน้า) และมีความพยายามผลักดันยกระดับให้ความขัดแย้งเคลื่อนขึ้นสู่สภาวะที่สาม (การเจรจา) อยู่พอสมควร แม้จะยังไม่ประสบผลมากนัก ภาคประชาสังคมทั้งภายในและภายนอกในพื้นที่จึงสามารถแสดงบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างอำนาจให้กับคนในพื้นที่ได้ เพื่อให้สามารถยกระดับอำนาจขึ้นมาสมดุลอำนาจกับฝ่ายภาครัฐและฝ่ายขบวนการ และมีอิทธิพลร่วมกันในการผลักดันให้เกิดการปรับตัวเชิงนโยบายของทั้งภาครัฐและฝ่ายขบวนการได้ อาทิเช่น การตรวจสอบกระบวนการยุติธรรม การรณรงค์เรียกร้องให้ลดการเลือกปฏิบัติลงหรือปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน ผลักดันให้มีการปฏิรูปการศึกษา ช่วยพัฒนาแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ การทำมาหาเลี้ยงชีพ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนพลเมืองในพื้นที่ รวมถึงช่วยแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหามหาปัญหาเสพติด เป็นต้น

นอกจากนี้ ภาคประชาสังคมยัง อาจตั้ง “สภาประชาชน” อันเป็นเวทีกลางสำหรับให้ผู้คนจากทั้งภายในและภายนอกพื้นที่หลากหลายกลุ่ม สามารถแสดงความคิดเห็นและมีส่วนในการชี้แนะทิศทางเชิงนโยบายของแต่ละฝ่ายได้ นอกจากนี้ ยังจำเป็นต้องมีสื่อมวลชนที่มีเสรีภาพควบคู่ไปกับคุณภาพ เพื่อให้การเข้าถึงและรายงานความจริงเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีแก่ทุกฝ่ายได้เช่นกัน โดยมีใช้เพียงแต่ตามรายงานสถานการณ์ในเชิงรับเพียงอย่างเดียว ในขณะที่เดียวกัน ภาคชุมชนฐานรากก็จำเป็นต้องแสดง

¹² Curle, Adam (1971) **Making Peace**. London : Tavistock. cited from Lederach, John Paul (1997) **Building Peace : Sustainable Reconciliation in Divided Societies**, Washington D.C. : United States Institute of Peace Press, p.64-66

บทบาทเชิงรุกในการใช้สิทธิของตนตามครรลองประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ ให้ภาคส่วนของตนได้มีพื้นที่ส่งเสียงให้ฝ่ายต่าง ๆ ได้ยินด้วยเช่นกัน โดยไม่ยอมปล่อยให้ภาคส่วนของตนเองถูกนำไปอ้างเพื่อรองรับวาระทางการเมืองของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

อย่างไรก็ตาม การพยายามเสริมสร้างและยกระดับให้เกิดการดุลอำนาจกันระหว่างฝ่ายต่าง ๆ เพื่อให้ความขัดแย้งเคลื่อนตัวไปสู่สภาวะการเจรจากันได้นั้น นอกจากต้องใช้เวลาระดับหนึ่งแล้ว ยังจำเป็นต้องเผชิญกับผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการคงอยู่ของความขัดแย้งและความรุนแรงจำนวนหนึ่ง เช่น กลุ่มที่ได้รับงบประมาณเพิ่มเติม หรือกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากการค้าอาวุธ ทั้งยังมีอุปสรรคหลากหลายประการ เช่น ปัญหาการเมืองระดับท้องถิ่นที่แย่งชิงอำนาจและการมีอิทธิพลกันในพื้นที่ ปัญหาการเมืองระดับชาติที่ยังอ่อนแอ ปัญหาเสถียรภาพที่จะคอยผสมโรงเข้ามาเป็นระยะ ๆ ปัญหาความไม่มีประสิทธิภาพและไม่มีความเป็นมืออาชีพของระบบราชการ ปัญหาความรู้สึกลอยลางมีอาวุธอยู่ในมือเพื่อสามารถป้องกันตนเองได้ ตลอดจนปัญหาคอร์รัปชัน

ปัญหาและอุปสรรคเหล่านี้แม้ดูจะไม่สามารถฝ่าข้ามไปได้ง่าย ๆ ภาคประชาสังคมทั้งนอกและในพื้นที่ และภาคชุมชนพลเมืองในพื้นที่จำเป็นต้องสร้างเวทีกลางที่มีความยืดหยุ่นปรับตัวต่อปัญหาใหม่ ๆ ได้ อย่างชาญฉลาด เพื่อแสวงความร่วมมือไม่ร่วมมือกันแก้ปัญหาเหล่านี้กันอย่างสืบเนื่อง รวมถึงทำให้เป็นเวทีที่สามารถโน้มน้าวให้กลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากการคงอยู่ของความรุนแรง สามารถมองเห็นผลประโยชน์ที่มากกว่าของสภาวะอันเป็นสันติภาพที่ยั่งยืนได้ ในขณะเดียวกัน เวทีกลางแห่งนี้ยังควรแสดงบทบาทมุ่งไปสู่ทิศทางและเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดการปรับตัวของภาครัฐและฝ่ายขบวนการฯ เพื่อให้เกิดการเจรจาหลายฝ่ายได้ หากทำได้เช่นนี้ ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงและยืดเยื้อในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็น่าที่จะสามารถถูกขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงเปลี่ยน ไปสู่สภาวะที่มีความเป็นธรรมมากขึ้นและทุกฝ่ายอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขมากขึ้นได้

4. ผลลัพธ์เชิงกระบวนการ : สายสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และความร่วมมือ

การสานเสวนากลุ่มย่อยทั้งภายในกลุ่มกันเองหรือข้ามกลุ่มกัน และการสานเสวนาหาคำตอบในเวทีใหญ่นั้น ถูกคาดหวังไว้ว่าคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นตัวแทนและมีบทบาทสำคัญอยู่ในภาคส่วนต่าง ๆ จะสามารถถกทอสายสัมพันธ์ สร้างความไว้วางใจเชื่อใจกันมากขึ้น จนสามารถร่วมมือสร้างกันเวทีกลางดังกล่าวข้างต้นได้ อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบกับทฤษฎีการทำขนมปังแล้ว กระบวนการนี้ คือช่วงการดูแลและเตรียมความพร้อมให้เหล่า “แป้งเชื้อวิกฤติ” (critical yeast) สามารถทำงานขยายผลกับ “แป้งมวล” อื่นๆ เพื่อให้ขนมปังฟูน่ากิน ดังนั้น ช่วงนี้จึงต้องอาศัยเวลาและความใส่ใจ เท่าที่ผ่านมากการพูดถึงประเด็นปัญหาในวงสานเสวนากลุ่มย่อยต่างๆ ยังมีลักษณะเป็นการสานเสวนาในระดับประสบการณ์ กล่าวคือ เน้นไปที่ปัญหาที่ผู้เข้าร่วมประสบมาโดยตรง จากเพื่อนฝูง คนใกล้ชิด หรือแม้กระทั่งข่าวลือ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น การคอร์รัปชัน การจับกุม การเลือกปฏิบัติ การเสียชีวิตจากความรุนแรงประเภทต่างๆ เป็นต้น เพราะฉะนั้นแนวทางแก้ปัญหาจึงมุ่งเน้นไปที่ (1) การแก้ไขปัญหาระยะสั้น และ (2) ฝากความหวังไว้กับปัจจัยหรือองค์กรภายนอก ทั้งองค์กรภาคประชาสังคม ภาควิชาการ และโดยเฉพาะองค์กรภาครัฐ

จุดเน้นประการแรกที่มุ่งเรื่องราวรายวันที่เกิดขึ้น ทำให้คนในพื้นที่รู้สึกหมดความหวัง มองไม่เห็นทางออกกว่าจะมีหน่วยงานไหนช่วยคลี่คลายปัญหาได้ ในขณะที่มีผู้เข้าร่วมโครงการนี้ ก็ได้ร่วมประชุมและ

สัมมนาต่างๆที่มีการจัดขึ้นจำนวนมากตลอด 7 ปีที่ผ่านมา แต่ปัญหาก็ยังคงเกิดขึ้น ทำให้หลายคนเริ่มเบื่อ กับที่จะต้องพูดเรื่องราวซ้ำ ๆ กันในเวทีการประชุมต่างๆ การที่ไม่เห็นสถานการณ์คลี่คลายทำให้หลายคนเริ่ม ถอยห่างจากปัญหา และไม่สามารถเห็นทางออกได้ เพราะการกีดกันของปัญหารายวัน ได้ลดทอนความสามารถในการคิดและจินตนาการถึงสถานะความสัมพันธ์แบบใหม่ๆที่พอจะช่วยคลี่คลายปัญหาได้

จุดเน้นประการที่สองที่หวังพึงองค์กรภายนอก ทำให้ หลายครั้ง คนกลุ่มต่างๆในพื้นที่ที่เข้ามาร่วม สถานเสวนา ยังคงมีรู้สึกเป็นเพียงแขกรับเชิญให้มาเข้าร่วมโครงการ ยังไม่รู้สึกตระหนักถึงความสำคัญว่าตัวเองที่จะบทบาทในการมีส่วนร่วมในการคลี่คลายปัญหาได้อย่างไร นอกจากนี้ กล่าวเฉพาะองค์กรภาครัฐนั้น ความรู้สึกของคนในพื้นที่มีลักษณะย้อนแย้งกันอยู่ในที่ กล่าวคือ ในแง่หนึ่ง ก็หวังพึ่งพาหรือเรียกร้องให้รัฐ ดำเนินการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงให้ลุล่วงไปได้ ดังที่มักมีคำถามอยู่เสมอว่า “รัฐกำลัง ทำอะไรอยู่ ทั้งๆที่ปัญหาความรุนแรงเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี 2547 จนบัดนี้ก็ยังไม่แก้ไขไม่ได้ งบประมาณก็ลงมา เยอะ ความรุนแรงก็ยังเกิดขึ้นทุกวัน” แต่ในอีกแง่หนึ่ง บางคนในพื้นที่ความขัดแย้งนี้ ก็ยังรู้สึกไม่ไว้วางใจรัฐ มากเพียงพอ ทั้งยังมีท่าทีต่อภาครัฐในฐานะเป็นฝ่ายตรงข้ามอีกด้วย ความเคยชินที่มองรัฐทั้งในฐานะเป็นผู้ แก้ปัญหาและฝ่ายตรงข้ามหรือผู้ก่อปัญหาดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งท้าทายสำคัญที่ทำให้คนกลุ่มต่างๆในพื้นที่ความ ขัดแย้งไม่สามารถลุกขึ้นยืนด้วยตัวเอง และมีบทบาทนำเพื่อจัดการกับปัญหาในบริบทของตัวเองได้

วิธีการมองปัญหาดังกล่าวนี้กล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) ซึ่งเน้นมองที่ประเด็นปัญหาเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม หากมองจากฐานแนวคิดการแปลงเปลี่ยน ความขัดแย้ง (conflict transformation) ซึ่งเน้นที่บริบทและความสัมพันธ์ ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและเป็น ปัจจัยที่จะสามารถทำให้ความขัดแย้งนั้นๆเปลี่ยนแปลงไปสู่สถานะใหม่ที่เป็นธรรมและเกิดสันติภาพได้อย่าง ยั่งยืนมากกว่าแล้ว ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า การทำงานในพื้นที่ความขัดแย้งยึดเยื่อ โดยเริ่มจากการสานเสวนา กลุ่มย่อยเหล่านี้ จำเป็นต้องใช้เวลาและการจัดวงสานเสวนาซ้ำ ๆ หลายครั้ง เพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้ที่ระบายความรู้สึก ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ได้เห็นว่าใครคิดอะไร ทำอะไร และรู้สึกอย่างไร กล่าวได้ว่า ช่วงนี้เป็นช่วง เปลี่ยนความคิดทัศนคติและท่าทีของผู้เข้าร่วม ให้สามารถไว้วางใจและเปิดใจกันได้มากขึ้นเพียงพอ จน ทำให้เยื่อใยสายสัมพันธ์ที่เคยเบาบางไป ค่อยๆเริ่มก่อตัวถักทอขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง และสามารถเคลื่อนจากการสานเสวนาในระดับประสบการณ์ มาสร้างความร่วมมือกันผ่านการสานเสวนาในระดับปฏิบัติการ จริงได้

ทั้งนี้เป็นไปได้เสมอว่า ผู้เข้าร่วมคนใดคนหนึ่งหรือหลายคน อาจสามารถเฉลียวพบ (serendipity) ถึงสถานะหรือแรงบันดาลใจบางประการ ที่มีพลังเพียงพอจะทำให้ทุกฝ่ายสามารถก้าวพ้นความรุ่มร่าใน จิตใจจากปัญหารายวันและเฉพะหน้า และขึ้นมาบทบาทนำในการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนมากขึ้นได้ เท่า ที่ดำเนินโครงการในช่วงที่ผ่านมา มีสัญญาณความเปลี่ยนแปลงบางประการ ดังต่อไปนี้

ในการสานเสวนาครั้งหนึ่ง มีความเห็นจากผู้เข้าร่วมที่มาจากภาคสื่อมวลชน ว่า “ชาวบ้านสามารถ บอกได้หมดว่ารัฐล้มเหลวอย่างไร แต่ไม่สามารถนำข้อมูลไปยืนยันหรือโต้เถียงกับรัฐได้” ซึ่งสะท้อนว่าเป็นจุด อ่อนของชาวบ้านและภาคประชาสังคมที่ไม่สามารถสู้ทางวิชาการกับรัฐได้” เสียงสะท้อนเชิงวิพากษ์ในกลุ่มผู้ เข้าร่วมด้วยกันเองนี้ นับเป็นแรงกระตุ้นหนึ่งที่พยายามจะทำให้ชุมชนผู้ได้รับผลกระทบจากความขัดแย้ง รุนแรง ลุกขึ้นมาแสดงบทบาทเชิงรุกมากขึ้น

แม้จะยังมีการวางท่าที่ต่อกันและไม่ไว้วางใจกันและกันมากนัก ดังที่มีข้าราชการพลเรือนคนหนึ่งกล่าวว่า “ไม่กล้าที่จะแลกเปลี่ยนข้อมูลที่เราถืออยู่ เพราะไม่แน่ใจตัวผู้เข้าร่วม รวมถึงทัศนคติต่อการมองปัญหาสามจังหวัดชายแดนใต้ ยังมองต่างกัน” แต่ก็นับว่าวงสานเสวนาสามารถสร้างพื้นที่ปลอดภัยให้เกิดความกล้าแสดงออกไม่มั่นใจหรือความเกร็งกลัวที่มีอยู่ในจิตใจออกมาได้ ทั้งยังเริ่มปรากฏมีการ “ก้าวข้ามออกไป” (passing over) ทำความเข้าใจฝ่ายอื่นๆบ้าง มีการแสดงความเห็นใจเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะทหารบ้าง ดังที่ผู้คนเข้าร่วมแสดงความรู้สึกว่า “ทหารบางคนก็ต้องการรอยยิ้มจากคนรอบข้างเหมือนกัน” คำพูดดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่าผู้ร่วมสนทนาบางคนได้ตระหนักถึงผลในแง่ลบของการคิดแบบเหมารวม นี้ทำให้เริ่มเห็นช่องทางที่จะทำงานร่วมกันได้อยู่ แม้จะยังพูดถึงรัฐและหน่วยงานความมั่นคงในแง่ลบอยู่บ้าง แต่เมื่อตระหนักว่าไม่ใช่เจ้าหน้าที่รัฐทุกคนจะไม่ดีทั้งหมด นั่นก็หมายความว่า ประตูดังกล่าวยังไม่ปิดตาย พลเมืองยังมีพื้นที่ที่จะร่วมมือทำงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้อยู่

ในขณะที่เดียวกัน เจ้าหน้าที่ทหารหลายคนก็แสดงท่าทีเชิงบวกต่อคนในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง ซึ่งมารับหน้าที่ใหม่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และเข้าร่วมการประชุมเป็นครั้งแรก โดยออกตัวว่าต้องการมาเรียนรู้และสังเกตการณ์การทำงานของโครงการ ได้แสดงท่าทีไว้อย่างน่าสนใจว่า “ผมสัมผัสได้กับทุกข์ยาก แม้ว่าจะมีปัญหาทุกข์ระทมอย่างสาหัส แต่ทุกคนยังช่วยแก้ปัญหา ไม่ทับถมกัน หรือโจมตีกัน” ในขณะที่เสียงสะท้อนจากทหารอีกคนหนึ่ง ให้กำลังใจผู้คนในวงสนทนาว่า “ที่ผ่านมาเราก็เจ็บปวดมากพอแล้ว เราไม่ลืมความเจ็บปวดนั้น แต่อย่าตอกย้ำจนทำให้หลอนไม่จบไม่สิ้น ขออย่าให้เกิดเหตุการณ์ซ้ำรอยเดิม หรือถ้าเกิดขึ้น ประชาชนควรจะต้องร่วมกันและไม่ยอมให้สิ่งที่เกิดขึ้นผ่านพ้นไป”

ทหารอีกคนหนึ่งที่เข้าร่วมสนทนาอย่างต่อเนื่อง ก็แสดงท่าทีพร้อมปรับปรุงแนวทางการทำงาน และยอมรับว่าหน่วยงานของตัวเองก็มีจุดบกพร่อง รวมถึงยังได้เปิดรับฟังเสียงวิพากษ์วิจารณ์และการตั้งคำถามจากกลุ่มผู้เข้าร่วมคนอื่นๆได้ ทั้งยังได้แสดงจุดยืนในการทำงานของตัวเอง โดยอ้างถึงนโยบายของแม่ทัพภาคที่สี่คนใหม่ซึ่งเน้นแนวทางสันติวิธี แม้กระนั้น ก็ยังมีข้อกังขาของผู้เข้าร่วมคนอื่นๆว่าจะมีความจริงใจหรือทำตามสิ่งที่พูดได้จริงหรือไม่ การมองโลกในแง่ร้ายดังกล่าวนี้ เป็นที่เข้าใจได้จากประสบการณ์ที่คนในพื้นที่ได้ประสบพบมา และถือเป็นสิ่งที่ทำลายให้ฝ่ายทหารได้พิสูจน์คำพูดของตนให้เป็นที่ประจักษ์อีกด้วย

สถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ปี 2547 ทำให้การไปมาหาสู่กัน ไม่สามารถกระทำได้ตามปกติ ทำให้เกิดความห่างเหิน ดังนั้น การจัดสนทนาในกลุ่มเล็กๆ จึงช่วยสานสัมพันธ์และลดความหวาดระแวงลงได้ ดังที่ผู้เข้าร่วมบางคนแสดงประเมินความเปลี่ยนแปลงไว้ว่า “กลุ่มต่างๆเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งเป็นคนที่ลัคนแต่คิดต่างกัน แต่วันนี้เริ่มมีการพูดคุยกัน โครงการนี้เปรียบเสมือนการแหวกเมฆหมอกของความหวาดระแวงที่ต่างฝ่ายต่างถือคติต่อกัน” ในขณะที่อีกคนหนึ่งให้ความมั่นใจกับคนอื่นๆในวงสนทนาว่า “วันนี้ทุกคนมีความทุกข์เหมือนกัน และเริ่มจะมีการแลกเปลี่ยนกัน ผมคิดว่าแนวทางที่กำลังทำอยู่นี้ เป็นแนวทางที่ถูกต้องแล้ว ผมคิดว่าไม่มีทางออกไหนที่ดีที่สุดเท่ากับการพูดคุย” ทั้งยังสนับสนุนให้โครงการดำเนินการต่อไป “ถ้าทำลึกไปเรื่อยๆก็จะพบคำตอบ”

ในการสนทนาแต่ละข้ามกลุ่มรอบหลังๆ รวมถึงการสนทนาหาคำตอบเวทีใหญ่นั้น ผู้เข้าร่วมแสดงความรู้สึกดีใจ และกล้าที่จะเปิดการพูดคุยและรับฟังในกลุ่มที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะมีการกล่าวโทษ

กันบ้าง หรือถึงขั้นตั้งคำถามซึ่งๆหน้าเอากับการเน้นย้ำเล่าซ้ำประสบการณ์ความรุนแรงที่ตนได้รับมาว่าเพื่อวัตถุประสงค์อะไร แต่ผู้เข้าร่วมก็สามารถร่วมรับฟังกัน และยังขอให้มีการต่อเวลาในการพูดคุยกันอีก หลังจากมีการพูดคุยกันข้ามกลุ่มแล้ว ผู้เข้าร่วมบางคนเริ่มรู้สึกอยากจะให้มีการพูดคุยและฟังจากกลุ่มที่หลากหลาย และได้เริ่มมีการคิดถึงการทำงานร่วมกันในอนาคตบ้างแล้ว

ที่สำคัญ คือ เริ่มมีการนัดพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกลุ่มผู้เข้าร่วมที่มาจากฝ่ายความมั่นคงและกลุ่มเยาวชนบ้างแล้ว ในขณะที่เดียวกัน ท่าทีของผู้นำศาสนาเริ่มอ่อนลงและเปิดกว้างต่อฝ่ายอื่นๆมากขึ้น โดยให้ความสำคัญกับเยาวชนและเรียกร้องให้เยาวชนแสดงพลังของตัวเอง ทั้งยังให้เกียรติเยาวชนในการนำเสนอ ก่อน เพราะ *“อยากจะทำดีของคนหนุ่ม...อยากจะทำดีให้ลูกหลานกลัว และแสดงความคิดเห็น ต้องฉลาด ไม่ใช่กล้าแบบโง่ จะต้องมีความคิดในการพูด”* นอกจากนี้ ยังมีความพยายามกระชับสายสัมพันธ์ที่ถูกเหตุการณ์ความรุนแรงพยายามทำให้ขาดสะบั้นลง โดยการ จัดงานเสวนาวงเล็กกันเองในชุมชน โดยที่ส่วนกลางไม่จำเป็นต้องลงไปกระตุ้น ซึ่งส่งผลให้คนพุทธเกิดรู้สึกดีที่คนมุสลิมมาเยี่ยม และนั่งให้เขาได้ระบายความรู้สึก ถึงแม้จะไม่หมดก็ตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง เยื่อใยสายสัมพันธ์ที่เคยถูกทำให้เบาบางหรือขาดสะบั้นไป ได้เริ่มค่อยๆถูกถักทอเชื่อมต่อกันต่อจุดยุทธศาสตร์ต่างๆขึ้นมาใหม่บ้างแล้ว

ข้อสำคัญ คือ ในขณะที่ที่ผ่านมา มีการเรียกร้องให้ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายฆวนการฯเปิดโต๊ะเจรจกัน แต่ผู้เข้าร่วมสานเสวนาบางคน มีข้อเสนอเชิงรุกสำหรับภาคต่างๆรวมทั้งตนเองด้วยว่า ถ้าจะเปิดโต๊ะเจรจกันจริง จะต้องมีการเตรียมความพร้อมในการเจรจาด้วย รวมทั้งยังต้องคิดถึงสภาวะก่อนการเจรจาและโดยเฉพาะหลังเจรจาดูด้วยว่าจะเป็นอย่างไรร

ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ พิจารณาตามยุทธศาสตร์ “กาลักน้ำ” แล้ว นับว่าเป็นสัญญาณที่ดีที่แสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนคละกลุ่มเหล่านี้ที่เป็นเสมือน “น้ำส่วนต้น” พยายามเอาชนะแรงโน้มถ่วงทางสังคมของการหนีหน้ากันและกัน เนื่องด้วยมีความคิดความเชื่อแตกต่างกัน เพื่อไปให้ถึงสภาวะสันติภาพระหว่างกันและกันในกลุ่มคนจำนวนไม่มากก่อน พร้อมกันไปกับการแปลงเปลี่ยนให้แรงโน้มถ่วงดังกล่าว กลายมาเป็นพลังขับเคลื่อนให้ “น้ำส่วนที่เหลือ” ให้ไหลจากสภาวะความขัดแย้งรุนแรงยึดเยื่อไปสู่สภาวะใหม่ที่มีสันติภาพระหว่างกันและกันในระดับกว้างขวางมากขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ยังมีสิ่งท้าทายอีกจำนวนหนึ่งที่ยังคงรอให้ต้องฝ่าข้ามไป ได้แก่ การรักษาเครือข่ายสายสัมพันธ์และความร่วมมือของผู้คนคละข้ามกลุ่มดังกล่าวนี้ให้ดำรงอยู่และเพิ่มพูนความเข้มแข็ง เหนียวแน่น และทนทานมากเพียงพอที่จะสามารถปรับตัวรับมือกับปัญหาหนานาประการที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต

โจทย์ท้าทายดังกล่าวนี้ จำเป็นต้องอาศัยความต่อเนื่องของการทำงานร่วมกันและการสร้างสายสัมพันธ์เชื่อมต่อกันข้ามกลุ่มย่อยต่างๆ ทั้งนี้ อาจมีองค์กรผู้ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการเชื่อมประสานกลุ่มต่างๆ แต่องค์กรตัวกลางหรือผู้ที่เป็นคนกลางนี้ควรมีบทบาทเพียงในระยะแรก เมื่อกกลุ่มต่างๆสามารถประสานกันเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งเพียงพอที่จะประสานและทำงานร่วมกันแล้ว ก็ควรค่อยๆลดบทบาทของตนเองลงเหลือเพียงเป็นฝ่ายสนับสนุนเท่านั้น เรื่องเล่าจากประสบการณ์ของผู้นำศาสนาท่านหนึ่งที่พยายามจะสร้างมัสยิดขึ้น นับเป็นตัวอย่างสำหรับผู้ที่ต้องการสร้างความเปลี่ยนแปลงได้ดี

เริ่มแรกของความริเริ่มในการสร้างมัสยิด ผู้นำศาสนาท่านนี้ได้ขอเรียรายเงินจากชาวบ้านในชุมชน แต่เงินที่ได้มายังไม่พอกับค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง ทำให้โครงการสร้างมัสยิดยังเป็นเพียงภาพฝันใน

จินตนาการเท่านั้น เมื่อชาวบ้านที่บริจาคเงินไม่เห็นความคับหน้าใจที่เกิดขึ้น ก็รู้สึกงัวงาย จึงไม่ให้ความร่วมมือสนับสนุนต่อ ผู้นำศาสนาทราบเรื่องนี้เข้า จึงตัดสินใจว่าจะต้องดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน โดยไม่รอให้ได้เงินครบพอที่จะสร้างมัสยิดทั้งหลัง ซึ่งต้องใช้เวลาอีกนานมาก ดังนั้นจึง “ขอให้ขึ้นเสาก่อน [คนอื่น ๆ] จะได้เห็นว่าเป็นจริง แล้วจะสนับสนุนเงินให้ทำต่อ” หลังจากนำเงินเท่าที่มีอยู่มาก่อสร้างเป็นเสามัสยิดแล้ว ชาวบ้านเห็นว่าผู้นำศาสนาทำเช่นนี้ตั้งใจที่จะสร้างมัสยิดจริง จึงเกิดความเชื่อมั่นและไว้วางใจเพียงพอที่จะให้การสนับสนุนต่อไป จนในที่สุดก็สามารถสร้างมัสยิดทั้งหลังได้สำเร็จสมบูรณ์

เรื่องเล่าวิธีการสร้างมัสยิดนี้ กล่าวได้ว่าผู้นำศาสนาท่านนี้สามารถเฉลียวพบ (serendipity) วิธีการทำให้เป้าหมายใหญ่ๆที่ยังเห็นอยู่อีกไกล สามารถดำเนินการให้ลุล่วงได้ ทั้งที่ยังไม่มีความพร้อมเต็มที่ ในแง่ยุทธศาสตร์แล้ว วิธีการของผู้นำศาสนาท่านนี้คือการใช้แนวคิดกาลักน้ำ (siphon) ไปปฏิบัติภารกิจจริง การขึ้นเสามัสยิดก่อน โดยไม่รอให้มีเงินครบพอที่จะสร้างมัสยิดทั้งหลัง คือ การดึงน้ำส่วนหนึ่งออกมาจากภาชนะใบแรกในปริมาณที่มากพอจะต้านแรงโน้มถ่วงโลก แรงโน้มถ่วงในกรณีการสร้างมัสยิดนี้ คือ แรงไม่มั่นคงหรือระแวงสงสัยว่าผู้นำศาสนาท่านนี้จะตั้งใจสร้างมัสยิดจริง การที่ชาวบ้านเห็นว่าท่านตั้งใจทำจริง ก็เท่ากับได้เอาชนะแรงโน้มถ่วงที่ต้านทานอยู่ในตอนแรกได้ และสามารถทำให้แรงโน้มถ่วงนี้กลายเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้น้ำส่วนที่เหลือในภาชนะใบแรก สามารถไหลสู่ภาชนะใบที่สองได้เองจนได้นำในปริมาณที่ต้องการ น้ำในภาชนะใบที่สองในกรณีนี้ คือ เงินทุนส่วนที่เหลือที่จะต้องระดมมาเพิ่มอีก ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านอย่างสับสนเนื่องจากรวมสร้างมัสยิดได้สำเร็จ

ในทำนองเดียวกัน ภาพฝันปลายทาง คือ การเกิดเวทีที่เกิดจากการถักทอสายสัมพันธ์ของผู้คนข้ามกลุ่ม โยงใยกันจนไว้วางใจกันมากพอที่จะก่อเกิดเป็นความร่วมมือและแสดงบทบาทนำในการสร้างสันติภาพในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งยังเป็นเวทีที่มีสายสัมพันธ์เหนียวแน่นทนทาน ดำรงอยู่ได้อย่างสืบเนื่องยั่งยืน และปรับตัวรับมือกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างชาญฉลาด ภาพฝันดังกล่าวนี้ เห็นเค้าร่างขึ้นมาบ้างจากการดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมา แต่ยังเป็นเป้าหมายที่อยู่ไกลลิบ ดังนั้น จะเกิดเวทีดังกล่าวนี้ขึ้นจริงได้ ในระยะเบื้องต้นนี้ จำเป็นต้องมีการสร้างและธำรงความริเริ่มในการร่วมไม้ร่วมมือกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนใต้ แสดงบทบาทขับเคลื่อนเชิงรุกบางประการ เพื่อแสดงให้เห็นคนกลุ่มต่างๆที่อยู่ภายในเครือข่ายกันเองและอยู่ภายนอกเครือข่าย เกิดความเชื่อมั่นและเห็นถึงความตั้งใจเอาจริงมากเพียงพอ ที่จะไว้วางใจและให้การสนับสนุนเพิ่มเติมต่อไป

ลักษณะหรือแนวทางของกิจกรรมหรือการขับเคลื่อนดังกล่าวนี้ ไม่สามารถมีใครแนะนำใครได้ แต่ต้องอาศัยจินตนาการ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และจิตใจแบบศิลปินที่ไม่นิยมสร้างผลงานซ้ำในแบบเดิมๆ สิ่งเหล่านี้มีอยู่แล้วในตัวผู้คนที่พยายามแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ไปสู่สันติภาพ สิ่งที่ต้องทำคือเพียงแค่กระตุ้นจิตใจดังกล่าวให้ฟื้นคืนขึ้นมา แหวกทะเลอุปสรรควิธีคิดเดิมๆที่ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาบรรเทาเบาบางลง แล้วคิดค้นวิธีการใหม่ๆในการรับมือกับสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ได้อย่างมีพลัง ขณะเดียวกันคงไว้ซึ่งจิตใจแบบเฉลียวพบ โดยไม่ละเลยสิ่งไม่คาดฝันที่เกิดขึ้นตลอดเส้นทางของการขับเคลื่อนสันติภาพ ที่อาจมีพลังพลิกผันสถานการณ์ไปในทางที่ดีได้

5. ท้ายเรื่อง

โครงการคันทหาบุญแจณี จัดทำขึ้นด้วยความพยายามที่จะทดลองมองปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วยแง่มุมใหม่ๆ และแสวงหาแนวทางใหม่ๆ การขับเคลื่อนสันติภาพในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ฉีกแนวไปจากวิธีคิดที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน โดยแทนที่จะมองปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นว่าจะต้องหาข้อยุติให้ได้ ณ ช่วงเวลาหนึ่งๆ ในอนาคตข้างหน้า โครงการนี้เพียงมามองกรณีดังกล่าวในฐานะเป็นผลพวงของบริบทและเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายต่างๆ ที่ไม่เอื้อให้เกิดความไว้นื้อเชื่อใจกันมากเพียงพอที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นที่ยุติกับทุกฝ่ายในระยะยาว สิ่งที่โครงการนี้พยายามกระทำ คือ (1) นำเสียงและตรรกะวิธีคิดที่ไม่ค่อยจะได้ยินมากนัก ของฝ่ายต่างๆ โดยเฉพาะของฝ่ายชบวนการฯ มาเป็นปัจจัยสำคัญในการคิดวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจปัญหาครบทุกด้าน (2) ใช้วิธีการสร้างภาพอนาคต เพื่อน้อมนำความรู้สึกนึกคิดของผู้เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ให้สามารถหลุดออกจากวงจรการวิเคราะห์ปัญหาแบบเดิมๆ และมองให้เห็นทางเลือกในอนาคตหลากหลายชนิดที่อาจเกิดขึ้นได้

ท่ามกลางความปั่นป่วนของสถานการณ์ที่ขึ้นๆ ลงๆ และความพยายามหาทางขับเคลื่อนสันติภาพในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน ทั้งเรื่องการรวมวิเคราะห์ตรรกะวิธีคิดของฝ่ายชบวนการฯ และการใช้วิธีการสร้างภาพอนาคตที่โครงการนี้พยายามกระทำนั้น เป็นไปภายใต้ความคาดหวังว่า เมื่ออ่านรายงานฉบับนี้แล้ว ผู้อ่านจะสามารถก้าวข้ามพ้นความรู้สึกท้อแท้ เบื่อหน่าย หรือตกเป็นฝ่ายตั้งรับต่อสถานการณ์ โดยไม่รู้วาทนเองควรทำอะไรดี รายงานชิ้นนี้หวังไว้ว่าผู้อ่านจะสามารถมองเห็นได้ว่าตนเองอยู่ส่วนใดของความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้นี้ รวมทั้งรู้ถึงบทบาทและสิ่งที่ตนเองสามารถกระทำเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ อย่างมีสำนึกไว้ในเชิงยุทธศาสตร์ว่าการกระทำของตนเชื่อมต่อกับความพยายามของภาคส่วนอื่นๆ อย่างไรในยุทธศาสตร์ภาพใหญ่ของการขับเคลื่อนสันติภาพ

เป็นที่แน่ชัดสำหรับหลายภาคส่วนและสำหรับโครงการนี้ด้วยว่า ปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้จะไม่สามารถคลี่คลายไปได้ หากไม่มีการพูดคุยเจรจาเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันระหว่างภาครัฐกับฝ่ายชบวนการฯ แต่การพุ่งเป้าไปที่การเปิดโต๊ะเจรจาเพียงอย่างเดียว นอกจากจะไม่สามารถรอคอยได้แล้ว ยังไม่น่าจะก่อให้เกิดผลความเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนมากนัก หากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะภาคประชาสังคมและภาคชุมชนพลเมือง ยังไม่ได้เตรียมความพร้อมสำหรับสถานการณ์หลังจากที่ทั้งสองฝ่ายได้ข้อตกลงร่วมกันเรียบร้อยแล้ว

การสานเสวนาในรูปแบบต่างๆ ที่โครงการนี้พยายามจัดให้มีขึ้นเป็นจำนวนมากมานั้น เป็นไปเพื่อเร่งภาวะและเงื่อนไขต่างๆ สำหรับการเจรจาของทั้งสองฝ่ายให้สุกงอมเร็วขึ้น โดยพยายามสร้างพื้นที่ที่ทุกฝ่ายรู้สึกปลอดภัยที่จะเรียนรู้จุดยืนของฝ่ายต่างๆ โดยเฉพาะฝ่ายที่มีความเห็นแตกต่างกันมากๆ และสามารถฝ่าความปรากการทางจิตวิทยาที่ฝ่ายหนึ่งเกรงว่าการกระจายอำนาจหรือการปกครองตนเอง จะนำไปสู่การแบ่งแยกดินแดนในที่สุด ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งกังวลว่าหากไม่ยึดมั่นในเป้าหมายการแบ่งแยกดินแดนแล้ว ชบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของฝ่ายตนจะต้องสลายตัวไปในที่สุดเช่นกัน ดังนั้น กิจกรรมที่เกิดขึ้นในโครงการนี้ทั้งหมด จึงเป็นไปเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับให้มีการนำข้อตกลงที่เกิดขึ้นจากการเจรจาของทั้งสองฝ่าย สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงและมีประสิทธิภาพอีกด้วย

6. ภาคผนวก

6.1. เครื่องมือการสานเสวนา

6.1.1. วิธีการสร้างภาพอนาคต (Scenario building)

วิธีการสร้างภาพอนาคต (scenario planning) เป็นวิธีการหนึ่งที่ประเทศต่างๆ ให้ความสนใจ อันได้มาจากแรงบันดาลใจจากประเทศแอฟริกาใต้ ซึ่งทำโครงการภาพอนาคตมอนด์เฟลอร์ (Mont Fleur Scenario Project)¹³ ในปี พ.ศ. 2534-2535 เพื่อยุติความแตกแยกทางสีผิว โดยได้นำผู้นำอันประกอบด้วยผู้ที่จะมีบทบาทสำคัญในการสร้างอนาคตของแอฟริกาใต้จำนวน 22 คน ทั้งฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายค้าน ฝ่ายที่ประกาศต่อสู้ด้วยอาวุธ สหภาพแรงงาน นักธุรกิจ นักวิชาการ ซึ่งถือเป็นการย่อขนาดของแอฟริกาใต้ในอนาคตมาไว้ในสถานที่เดียวกัน มาร่วมกันสานเสวนาผ่านวิธีการสร้างภาพอนาคต อันเป็นกระบวนการในการเปิดใจรับความเห็นและความคาดหวังของฝ่ายตรงข้าม การที่คนกลุ่มที่เคยขัดแย้งกันมีเป้าหมายร่วมกัน รู้ว่าอนาคตที่ฝันเห็นเป็นอย่างไร และอนาคตที่ไม่อยากให้เป็นมีหน้าตาอย่างไร ได้ช่วยให้ความขัดแย้งในแอฟริกาใต้บรรเทาลง จนในที่สุดสามารถเลือกตั้งทั่วประเทศโดยให้ประชากรทุกฝ่ายมีสิทธิ์ออกเสียง และประธานาธิบดีฟิวิลี เนลสัน แมนเดลา ได้รับชัยชนะ

วัตถุประสงค์ของการประชุมคือการจำลองภาพอนาคต (scenarios making) ในการประชุม มีการแบ่งกลุ่มย่อยหลายกลุ่มเพื่อระดมสมองเกี่ยวกับสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคตอันไกลไปจนถึงอีกสิบปีข้างหน้า กติกาคือไม่อนุญาตให้พูดในสิ่งที่ตนต้องการให้เกิดขึ้น หากพูดแต่สิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้ กลุ่มย่อยที่จะมาเสนอเรื่องต่อที่ประชุมใหญ่ต้องพยายามให้เรื่องสมเหตุสมผลและดูน่าเชื่อถือ ในระหว่างการนำเสนอ ห้ามผู้ฟังแย้งในทำนองว่า "เป็นไปได้" หรือ "เราไม่ต้องการให้เรื่องเช่นนี้เกิดขึ้น" หากอนุญาตให้ถามเพียงว่า "ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น" หรือ "แล้วจะเกิดอะไรต่อจากนั้น" จากการประชุมครั้งแรก ได้เรื่องราวต่างๆ 30 เรื่อง แล้วยุบรวมให้เหลือเพียง 9 เรื่อง เมื่อเลิกประชุมแล้วก็จัดแบ่งสมาชิกผู้เคยเข้าประชุมเป็น 4 กลุ่ม เพื่อศึกษารายละเอียดของการจำลองภาพใน 4 มิติ คือ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการต่างประเทศ โดยร่วมกันทำงานจนถึงเดือนธันวาคม จึงมาประชุมร่วมกันใหม่

ในการประชุมครั้งที่ 2 นี้มีการอภิปรายถึงภาพจำลองทั้ง 9 เรื่องโดยละเอียด จากนั้นจึงสรุปเหลือเพียงภาพจำลอง (scenarios) ของการเปลี่ยนผ่าน 4 เรื่องที่คิดว่าสำคัญและเป็นไปได้มากที่สุด ประกอบด้วยภาพจำลองที่ควร หลีกเลี่ยง 3 เรื่อง และที่ควรผลักดันให้เกิดขึ้น 1 เรื่องดังนี้ ภาพจำลองนกกระจอกเทศ หมายถึงกรณีที่รัฐบาลคนผิวขาวมุดหัวเข้าไปในทรายเพื่อหลีกเลี่ยงการเจรจากับคนผิวดำ ภาพจำลองเบ็ดงอย หมายถึงกรณีที่การเปลี่ยนผ่านยืดเยื้อ พยายามเอาใจทุกฝ่ายแต่ลงเอยที่ไม่มีฝ่ายใดพอใจ ภาพจำลองอิควิส (ตัวละครจากตำนานกรีกผู้บินหนีจากเกาะกริตด้วยปีกขนนกที่ยืดติดด้วยขี้ผึ้ง แต่เพลินบินสู่วางอาทิตย์จนขี้ผึ้งละลายและตกลงในทะเล) หมายถึงกรณีที่รัฐบาลคนผิวดำขึ้นครองอำนาจแล้วทุ่มเทงบประมาณมหาศาลแก่โครงการประชานิยมที่ไม่ยั่งยืน จนเศรษฐกิจพังพินาศ และ ภาพจำลองฟลามิงโก (นกที่บินขึ้นอย่างช้าๆ พร้อมกัน) หมายถึงกรณีที่การเปลี่ยนผ่านประสบความสำเร็จโดยความร่วมมือกัน

เมื่อภาพจำลองทั้งสี่เรื่องเป็นที่ยอมรับแล้ว สมาชิกที่เคยเข้าร่วมประชุมได้นำเสนอภาพจำลองสู่การสนทนาทั้งในระดับประเทศและกับเหล่าผู้นำของตนเอง อีกทั้งนำเสนอผ่านสื่อมวลชนจัดพิมพ์คู่มือเป็น

¹³ พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, แปล (2551) วิธีสร้างปฎิหาริย์เมื่อสถานการณ์ถึงทางตัน (Solving Tough Problems) โดยอดัม คาเฮน (Adam Kahane). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วีเลิร์น.

ไบแทรกหนังสือพิมพ์ แจกจ่าย วิดีโอการ์ตูน ฯลฯ พร้อมทั้งจัดประชุมเชิงปฏิบัติการกว่า 100 ครั้ง ปฏิบัติการของประธานาธิบดีเดอเคลิร์กก็คือ "ผมไม่ใช่คนนอกประเทศ" ปฏิบัติการของพรรคฝ่ายค้านคือปฏิเสฐที่จะเป็นอธิการบดีโดยการเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจและการยุบกองกำลังติดอาวุธ ปฏิบัติการของสังคมคือการยอมรับที่จะเป็นผู้นำพลามิงโกที่บินขึ้นช้าๆ อย่างมั่นคงและพร้อมเพรียง ความสำเร็จในประเทศแอฟริกาใต้ ทำให้ประเทศอื่นๆ ที่มีความขัดแย้งในลักษณะใกล้เคียงกัน เช่น แคว้นบาสก์ในสเปน โคลัมเบีย ปารากวัย กัวเตมาลา ไชปรัส ฯลฯ ได้นำวิธีสร้างภาพอนาคตมาใช้มุ่งหวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สันติภาพ

ภาพอนาคตที่ดีไม่ได้ขึ้นอยู่กับความถูกต้องของการคาดการณ์สิ่งที่เกิดขึ้น แต่ขึ้นอยู่กับความเป็นไปได้ของการสร้างเส้นทางเชิงตรรกะที่สมเหตุสมผลเพื่อรองรับการบรรยายสภาพการเปลี่ยนแปลงจากปัจจุบันไปยังอนาคต และยังขึ้นอยู่กับทำให้ความสำคัญกับความสอดคล้องภายในของภาพที่สร้างขึ้นด้วย แต่ละภาพจะเป็นการดำเนินเรื่องเล่าที่ไม่มีความขัดแย้งภายใน และมีทั้งเหตุการณ์พึงและไม่พึงประสงค์ การสร้างภาพอนาคตเป็นการชักจูงอนาคตให้เข้าใจถึงผลการปฏิสัมพันธ์ระหว่างแรงผลักดันต่างๆ ซึ่งอาจเสริมกันหรือหักล้างกัน ซึ่งอาจชักนำให้เกิดการตัดสินใจในประเด็นที่ค้างคั่งอยู่ในใจมานาน และทำให้สามารถวางแผนกลยุทธ์ที่รอบคอบกว่าเดิม

วิธีการสร้างภาพอนาคต (Scenario building) เป็นเทคนิคที่เน้นการสร้างเรื่องราวเกี่ยวกับอนาคตที่อาจจะเกิดขึ้นจากโครงเรื่อง (plot) ที่มีเหตุและผลชัดเจน โดยให้พิจารณาถึงแนวโน้ม (trends) ที่เห็นอยู่ในปัจจุบันและปัจจัยความไม่แน่นอน (uncertainties) ที่อาจจะเกิดขึ้นได้โดยไม่คาดฝันและมีผลกระทบสูงต่อเรื่องนั้นๆ เพื่อให้เห็นภาพอนาคตที่เป็นไปได้ (plausible) และเกี่ยวข้องกับประเด็นที่อยู่ในความสนใจ ภาพอนาคตจึงมีได้หลายเรื่องขึ้นอยู่กับแนวโน้มและปัจจัยความไม่แน่นอนที่นำมาพิจารณา ภาพอนาคตไม่ควรน้อยกว่า 3 เรื่อง เพื่อสะท้อนให้เห็นความไม่แน่นอนที่อาจเกิดขึ้น และไม่ควรมากกว่า 4 เรื่อง เพราะจะทำให้นำไปสู่การปฏิบัติได้ยาก

ขั้นตอนการสร้างภาพอนาคต

1. กำหนดขอบเขตของภาพอนาคต คณะผู้จัดควรกำหนดขอบเขตให้ชัดเจนว่าจะสร้างภาพอนาคตในระดับโลก ภูมิภาค ประเทศ อนุภูมิภาค ภายในประเทศ องค์กร หรือปัจเจกบุคคล จะมองอนาคตไกลเพียงใด 10 ปีหรือ 20 ปี หรือจะเจาะเฉพาะประเด็นใด เป็นต้น การกำหนดขอบเขตที่แคบ ทำให้สามารถลงลึกในการวิเคราะห์ประเด็นได้ แต่ก็อาจทำให้ครอบคลุมไม่ทั่วถึง หากขอบเขตกว้างไป ก็จะทำให้ไม่สามารถลงลึกได้ ดังนั้น คณะผู้จัดจึงควรกำหนดขอบเขตที่เหมาะสมขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของโครงการและทรัพยากรที่มีอยู่

ขั้นตอนนี้ การกำหนด "คำถามหลัก" หรือ "ปัจจัยความไม่แน่นอนตัวหลักๆ" เป็นเรื่องสำคัญ หากกลุ่มไม่ให้ความสนใจกับการกำหนดคำถามที่พยายามจะตอบ กิจกรรมอื่นๆ ที่จะทำต่อไปก็เปล่าประโยชน์ การกำหนดประเด็นหลักอย่างรอบคอบ จะมีผลกระทบอย่างมากต่อภาพอนาคตที่จะพัฒนาขึ้น ภาพอนาคตทุกภาพจะพัฒนาขึ้นภายใต้ประเด็นหลักชุดเดียวกัน มีการนิยามเหตุการณ์ต่างๆ (events) ซึ่งจะส่งผลต่อประเด็นหลัก และเหตุการณ์เหล่านี้จะมีโอกาสในการเกิดเท่ากัน การสร้างภาพในอนาคตจึงต้องคำนึงถึงความสอดคล้องภายในให้มาก เพื่อให้สายโซ่เชิงสาเหตุนำไปสู่ภาพอนาคตได้ต่อไป

2. เชิญผู้เข้าร่วมระดมความคิด โดยทั่วไป จำนวนผู้เข้าร่วมระดมความคิดในการประชุมเชิง

ปฏิบัติการเพื่อเขียนภาพอนาคตควรมีประมาณ 25-30 คน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมแต่ละท่านมีโอกาสแสดงความคิดเห็นได้ นอกจากนี้ ยังควรมีการแบ่งกลุ่มย่อยระดมความคิดกลุ่มละ 6-10 คน ควรต้องเชิญผู้มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ (stakeholders) ให้ครบที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

3. **เตรียมความพร้อมของผู้เข้าร่วมระดมความคิด** เพื่อความมีประสิทธิภาพ ควรมีการสื่อสารให้ผู้เข้าร่วมระดมความคิดเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ว่า พวกเขาคือผู้เชี่ยวชาญในประเด็นที่จะระดมความคิด ซึ่งจะเป็นผู้ให้ทั้งข้อมูล ความรู้ และความเห็นในการสร้างภาพอนาคต คณะผู้จัดอาจช่วยเตรียมความพร้อมโดยการจัดเตรียมข้อมูลพื้นฐานและสรุปประเด็นที่จะระดมความคิดให้ศึกษาล่วงหน้า

4. **จัดเตรียมสถานที่ประชุมเชิงปฏิบัติการ** สถานที่ประชุมเชิงปฏิบัติการควรมีสิ่งอำนวยความสะดวกพร้อม มีความเป็นส่วนตัวพอสมควร การพักค้างแรม การรับประทานอาหารร่วมกัน และกิจกรรมกลุ่มอื่นๆ จะให้โอกาสผู้เข้าร่วมฯ ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเป็นกันเอง ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจมุมมองของผู้ที่มีพื้นฐานต่างกันและการสร้างเครือข่ายร่วมทำงานในอนาคต

5. **เริ่มประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างภาพอนาคต** การประชุมเชิงปฏิบัติการจะเริ่มจากการสรุปประเด็นและขอบเขตของภาพอนาคต เพื่อความเข้าใจตรงกัน อาจมีการนำเสนอบทความจากผู้ทรงคุณวุฒิในประเด็นที่เกี่ยวข้องบ้าง แต่ก็ไม่ควรใช้เวลาของที่ประชุมมากเกินไป

- การระบุแนวโน้ม แนวโน้มเป็นแรงผลักดัน (driving forces) ที่เกิดขึ้นค่อนข้างจะแน่นอนขนาดของแรงนี้ในอนาคตสามารถทำนาย (forecast) จากผลได้ของอดีต โดยการคำนวณจากตัวแบบ(models) ต่างๆ หรือโดยการคาดคะเนของผู้เชี่ยวชาญ เรามักจะพิจารณาแนวโน้มในด้านสังคม (social) เทคโนโลยี (technology) เศรษฐกิจ (economics) สิ่งแวดล้อม (environment) และการเมือง (politics) หรือใช้ชื่อย่อว่า STEEP ซึ่งเป็นภาวะแวดล้อมของประเด็นที่กำลังพิจารณาอยู่

- การระบุความไม่แน่นอนหรือเหตุการณ์ที่ไม่แน่ใจว่าจะเกิดหรือไม่เกิดในอนาคต และไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องไม่ตีเสมอ อาจเป็นปัจจัยด้านบวกก็ได้ ความไม่แน่นอนที่จะต้องพยายามมองหานั้น เป็นความไม่แน่นอนที่สามารถพลิกผันเหตุการณ์หรือแนวโน้มที่กำลังดำเนินอยู่โดยสิ้นเชิง ซึ่งปัจจุบันอาจเป็นเพียงสัญญาณอ่อนๆ พอสังเกตเห็น แต่ในอนาคตอาจกลายเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมาก

6. **กำหนดประเด็นหลักของโครงเรื่องของภาพอนาคต** โครงเรื่องของภาพอนาคตแต่ละชุด ได้มาจากแนวโน้มและความไม่แน่นอน 3-4 แนว เรียกว่า ตรรกะของภาพอนาคต (scenario logics) อาจใช้ภาพอนาคตชุดหนึ่งเป็นประเด็นหลัก และใช้ชุดอื่นๆ ประกอบเป็นประเด็นรองก็ได้

7. **เขียนภาพอนาคต** ภาพอนาคตเป็นเรื่องเล่า (narrative) เหตุการณ์ในอนาคต เพื่อให้เรื่องเล่าเป็นที่น่าสนใจ อาจนึกถึงข่าวพาดหัวหนังสือพิมพ์ในวันนั้น ซึ่งอาจมีตัวละคร แล้วเล่าเหตุการณ์ที่ตัวละครนั้นประสบในวันหนึ่ง หรืออาจเป็นการบรรยายเหตุการณ์โดยทั่วไปก็ได้ หลังจากเขียนภาพอนาคตเสร็จแล้ว ควรมีการตรวจสอบความเป็นไปได้ จากข้อมูลและหลักฐาน

8. **เชื่อมโยงภาพอนาคตกับการวางแผนเชิงกลยุทธ์** การใช้ภาพอนาคตทุกภาพเป็นหลังฉากแสดงอนาคตต่างๆ ที่อาจเป็นจริงได้ ช่วยกำหนดวิสัยทัศน์และกลยุทธ์อย่างได้ผลที่สุด เพราะไม่ได้ทิ้งภาพอนาคตภาพหนึ่งภาพใดไป จึงยังจะพิจารณาเหตุปัจจัยทุกอย่างได้ครบถ้วน ภายได้ทรัพยากรจำกัด เพื่อขยายผลสิ่งที่พึงประสงค์ และป้องกันสิ่งที่ไม่พึงประสงค์มิให้เกิดขึ้น วิสัยทัศน์ที่ผู้มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกำหนดขึ้น เป็นเป้าหมายที่ต้องใช้กลยุทธ์ในการบรรลุและมีส่วนในการกำหนดกลยุทธ์ด้วย

6.1.2. การสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่ (Open space dialogue)

การสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่ เป็นการประชุมอีกรูปแบบหนึ่งที่เคยถูกนำมาใช้อย่างได้ผล มาแล้วทั่วโลก ซึ่งบางครั้งก็มีผู้เข้าร่วมกว่า 1,000 คน การสานเสวนานี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสามารถกำหนดวาระและประเด็นการสานเสวนาได้เอง (ไม่ใช่ให้ผู้จัดเป็นผู้กำหนด) โดยผู้จัดจะมีหน้าที่เตรียมการประชุม กำหนดหัวข้อหลักและเวลาให้เท่านั้น โดยมีเครื่องมือสองอย่างในการสานเสวนา อย่างแรกคือ กระดานข่าว และอย่างที่สองคือ ตลาดชุมชน

กระดานข่าว ผู้จัดจะขอให้ทุกคนตั้งสติใคร่ครวญถึงประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อหลักของการประชุม เลือกประเด็นที่เห็นเป็นเรื่องสำคัญเพียงหนึ่งประเด็น แล้วตั้งชื่อประเด็นนั้นอย่างสั้นๆ และเข้าใจได้ง่าย เขียนชื่อประเด็นที่เลือกและชื่อของผู้เสนอประเด็นลงในกระดาษที่วางอยู่บนโต๊ะ หลังจากนั้นลุกขึ้นยืนแล้วอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจว่าประเด็นนั้นคืออะไร แล้วนำกระดาษที่เขียนชื่อประเด็นมาติดไว้ที่ผนัง ในการเลือกประเด็นต้องแน่ใจว่าประเด็นนั้นเป็นเรื่องที่อยู่ในใจของคุณอย่างแท้จริง คุณพร้อมที่จะลงทุนลงแรงกับมัน ไม่ใช่เป็นเพียงความคิดดีๆ สำหรับให้คนอื่นเอาไปพิจารณา คุณเองต้องพร้อมที่จะนำประเด็นไปสานเสวนา นั่นคือคุณจะเป็นผู้ดำเนินการสานเสวนาในกลุ่ม เป็นผู้อธิบายประเด็นแก่ผู้เข้าร่วมสานเสวนา และบันทึกผลการสานเสวนาดังนี้ อย่างไรก็ตามคุณอาจไม่เสนอประเด็นใดเลยก็ได้หากพบว่าประเด็นในใจของคุณติดอยู่บนผนังแล้ว แต่ถ้าไม่มีใครเสนอ คุณควรเขียนประเด็นนั้นไปติดไว้เอง

เมื่อทุกประเด็นถูกติดไว้บนผนังแล้ว ผู้เข้าร่วมสานเสวนาจะช่วยรวมประเด็นที่ใกล้เคียงกันเข้าด้วยกัน เพื่อให้เหลือจำนวนประเด็นที่สอดคล้องกับจำนวนผู้เข้าสานเสวนาและเวลาที่มี ถ้ามีผู้เข้าร่วมสานเสวนามากและมีเวลาพอสำหรับการสานเสวนาหลายรอบ ก็กำหนดจำนวนประเด็นให้มากได้ (สำหรับแต่ละประเด็นในแต่ละรอบควรมีผู้เข้าร่วมระหว่าง 3 – 10 คน) เมื่อรวมประเด็นจนได้จำนวนที่เหมาะสมแล้ว ให้แยกประเด็นเป็นกลุ่มแต่ละกลุ่มมีประเด็นจำนวนเท่าๆ กัน โดยที่จำนวนของกลุ่มประเด็นเท่ากับจำนวนรอบที่จะทำการสานเสวนาแต่ละรอบแล้ว

ตลาดชุมชน เริ่มโดยเชิญให้ทุกคนออกมาที่ผนัง อ่านประเด็นต่าง ๆ แล้วเลือกชื่อของตนเพื่อเข้ากลุ่มสานเสวนาในประเด็นที่คุณเลือกในแต่ละรอบ และต่อจากนี้ไปเจ้าของประเด็นจะเป็นผู้รับหน้าที่ดำเนินการสานเสวนาของแต่ละกลุ่มกันเอง แม้ว่าการสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่ จะเน้นการเปิดพื้นที่ให้ทุกคน แต่มี **หลักการสำคัญ** อยู่สี่ประการ ได้แก่ (1) ทุกคนที่มาอยู่ในกลุ่มเป็นคนที่ไม่ใช่ "ไช้เลย" ไม่ต้องกังวลว่าใครจะมาหรือไม่มาอยู่ในกลุ่มเรา ให้ถือว่ากลุ่มของเราเป็นกลุ่มไม่ใช่ได้แล้ว (2) สิ่งใดที่เกิดขึ้นย่อมเป็นสิ่งเดียวที่เกิดขึ้นได้ คุณไม่อาจจะกะเกณฑ์ให้สิ่งใดเกิดขึ้น หรือห้ามไม่ให้สิ่งใดเกิดขึ้น ผู้ที่นำกลุ่มต้องไว้วางใจว่ากลุ่มจะหาหนทางของตัวเองได้ (3) สิ่งดีๆ จะเกิดขึ้นเมื่อถึงเวลาของมัน ไม่มีใครจะกำหนดได้ว่าความคิดดีๆ การพูดคุยดีๆ ของกลุ่ม จะเกิดขึ้นเมื่อใด อย่าให้หน้าพิกาเป็นผู้ขัดขวางการทำงานของกลุ่ม (4) การสานเสวนาจบลงเมื่อมันจบ เมื่อหมดความคิดสร้างสรรค์ หมดการเรียนรู้ ไม่มีประโยชน์อันใดที่กลุ่มจะต้องประชุมกันต่อ และในทางกลับกัน ถ้ายังมีความคิดสร้างสรรค์ กลุ่มยังเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้อีกก็ไม่มีเหตุผลใดที่กลุ่มจะไม่คุยกันต่อ **กฎ** เพียงข้อเดียวของการสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่ คือ **กฎของเท่าทั้งสอง** ความสำเร็จของกระบวนการสานเสวนาแบบเปิดพื้นที่ขึ้นอยู่กับทุกคนที่มาเข้าร่วมสานเสวนา หากคุณไม่อาจช่วยสร้างสรรค์ใดๆ ให้แก่กลุ่มเดิม คุณมีความรับผิดชอบที่จะใช้เท่าทั้งสองไปหากกลุ่มใหม่ที่你会สร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นได้

6.1.3. การสานเสวนาแบบร้านกาแฟ (World café dialogue)

การสานเสวนาแบบร้านกาแฟ เป็นรูปแบบการสานเสวนาที่จำลองมาจากร้านกาแฟที่ผู้เข้าร่วมสามารถเลือกนั่งตามโต๊ะกาแฟ (โต๊ะละประมาณ 5 คน) พูดคุยแบบเป็นกันเองในกลุ่มเล็กๆ ปล่อยให้หลุดจากรูปแบบทางการ ให้ความสำคัญกับความรู้และความเห็นของคนอย่างเท่าเทียมกัน

ที่โต๊ะกาแฟแต่ละโต๊ะ จะมีผู้เข้าร่วมสานเสวนาอาสาทำหน้าที่เป็นเจ้าแก้วหนึ่งคนประจำอยู่ตลอดเวลา ส่วนผู้อื่นจะเปลี่ยนไปเลือกโต๊ะใหม่เมื่อจบการตอบคำถามในแต่ละรอบ การสานเสวนาแบบนี้จะไม่มีผู้ดำเนินการสานเสวนา ดังนั้น ผู้ใดขอพูดผู้หนึ่งต้องหยิบแท่งช่วยพูด (talking stick) มาถือไว้ เมื่อพูดเสร็จให้วางลง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้พูดต่อไป การใช้แท่งช่วยพูดเป็นการฝึกให้พูดน้อยลง ไตร่ตรองมากขึ้น คิดก่อนพูด ไม่โพล่งถาม ไม่สวนแย้ง ทำใจให้หนึ่งและช้าลง มีบางเวลาที่ทุกคนนิ่ง คิด อยู่ในความเงียบ

การสานเสวนาจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ข้อมูล ความคิด ความเห็น ความรู้สึก ของสมาชิกในโต๊ะระหว่างที่ฟังหากเกิดความคิดหรือจินตนาการบางอย่างขึ้นมา เราก็สามารถบันทึกความคิดและจินตนาการเหล่านั้นเป็น รูปวาด แผนภาพ คำสำคัญลงไปบนกระดาษฟลิปชาร์ตที่อยู่บนโต๊ะ เจ้าแก้วประจำโต๊ะจะใช้ฟลิปชาร์ตนี้ในการอธิบายสรุปเรื่องที่พูดคุยกันก่อนหน้านั้นให้ผู้มาใหม่ในรอบถัดไป เมื่อจบการสานเสวนาให้นำฟลิปชาร์ตไปติดไว้บนผนังเพื่อการเรียนรู้ของทุกคนที่สนใจมาอ่านต่อไป

การสานเสวนาแบบร้านกาแฟ เป็นการบริหารจัดการความรู้และความเห็นของผู้คน ในบรรยากาศแห่งมิตรภาพ พูดคุยในที่ที่เราารู้สึกว่าความเห็นของเราก็มีความสำคัญ เท่าเทียมกับของคนอื่นๆ ไม่มียศถาบรรดาศักดิ์ ไม่มีตำแหน่ง ฐานะ คุณวุฒิหรือวัยวุฒิ มาขวางกั้นความรู้สึก หากทำเช่นนี้แล้ว เราก็จะสามารถพูดออกมาจากใจ สื่อออกมาจากใจ และส่งความคิดเห็นอันเป็นเบื้องลึกและตัวตนที่แท้จริงของเราออกไปได้

การสานเสวนาเป็นการใช้ความกล้าหาญอย่างหนึ่งที่จะออกไปเผชิญกับความหลากหลาย ความเป็นไปได้ที่นอกเหนือจากที่เราเชื่ออยู่ เมื่อเข้าสู่การสานเสวนา เราจะรู้สึกสนุกสนาน ตื่นเต้น เมื่อได้ค้นพบกับความต่อเนื่องเชื่อมโยงในสิ่งที่เราไม่เคยรู้เห็น สนใจ หรือตั้งคำถามมาก่อน เกิดการผสมผสานใหม่ แม้แต่ความคิดเดิมของเรา เมื่อโยนลงไปในวงก็อาจเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนเดิม เกิดแง่มุมใหม่ๆ ขึ้นกับเรา ที่ช่วยให้เราเติบโตกว่าเดิม กว้างขวางมากกว่าเดิม และมีความเข้าใจคนอื่นมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น การสานเสวนาแบบร้านกาแฟจึงสนับสนุนการมีความคิดเห็นที่แตกต่าง การแลกเปลี่ยนความเชื่อ มุมมอง ขบธรรมเนียม ซึ่งเป็นสาระที่สำคัญของการสานเสวนา

เมื่อสานเสวนาครบทุกรอบแล้ว ควรเชิญผู้เข้าสานเสวนาทุกคน มานั่งล้อมวงเป็นวงกลม เพื่อสรุปบทเรียนร่วมกัน ทั้งในด้านกระบวนการและเนื้อหา เพื่อเป็นการเปิดใจสู่กันใหญ่ขึ้น บางครั้ง อาจมีเรื่องที่มีผู้เข้าร่วมสานเสวนาบางคนจะตกลงที่จะร่วมมือกันดำเนินงานต่อไป แต่ถึงแม้ว่าจะแยกย้ายกันไปโดยไม่มีข้อสรุปร่วมใด ๆ ก็หวังว่าทุกคนจะรักษาความรู้สึกที่ดีต่อกัน และมีเรื่องที่จะนำไปใคร่ครวญเพื่อปรับปรุงความคิด ความเชื่อของตนเองต่อไป

6.2. รายละเอียดกิจกรรมของโครงการฯ

6.2.1. รายการสานเสวนากลุ่มย่อยและสานเสวนาหาคำตอบ

6.2.2. รายชื่อผู้เข้าร่วมงานเสวนาหาคำตอบ 2 ครั้ง

การเสวนาหาคำตอบ ครั้งที่ 1 วันที่ 3-7 กรกฎาคม 2553 ณ จังหวัดภูเก็ต

1. พล.ท.สำเร็จ ศรีทราย ผู้ทรงคุณวุฒิพิเศษกองทัพบก (ขณะเข้าร่วมประชุมตำแหน่งรองแม่ทัพภาค 4 และรองผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการสงครามพิเศษยะลา)
2. พันโท สติรพงศ์ อาจหาญ กองพลทหารราบที่ 15
3. พันเอก ชาคริต อูจรัตน์ เสนาธิการหน่วยเฉพาะกิจสันติสุข
4. พลตรีสุรสิทธิ์ ถนัดทาง ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษายุทธศาสตร์ สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ
5. นายสมโภชน์ สุวรรณรัตน์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้
6. พันเอกชินวัฒน์ แม่นเดช รองผู้อำนวยการกองรักษาความมั่นคงภายใน จังหวัดปัตตานี
7. พันเอกทะเบียง เมืองพระฝาง หน่วยสันติสุขที่ 1
8. พ.ต.ท.รังษี มั่นจิตร รองผู้กำกับการสอบสวน ศูนย์ปฏิบัติการจังหวัดชายแดนใต้
9. นายตูแวนดาเนีย ตูแวนแมง ผู้อำนวยการศูนย์พิทักษ์วัฒนธรรมเพื่อประชาธิปไตยจังหวัดชายแดนใต้
10. นายอับดุลเราะมัน มอลลอ โฆษกสหพันธ์นิสิตนักศึกษาจังหวัดชายแดนใต้ (สนน.จชต)
11. นายภูวนาท ล่องเซ่ง ปลัดอำเภอที่ทำการปกครองจังหวัดยะลา
12. นางสาวชุกกริยะห์ บาเหะ เจ้าหน้าที่โครงการสันติอาสาสมัครชียาน
13. นางแยนะ सालะแม ผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบ/นักปกป้องสิทธิมนุษยชน
14. นางตัสนีม เจ๊ะตู อดีตผู้ใหญ่บ้าน อ.เจาะไอร้อง/ผู้บริหารศูนย์เยียวยาเด็กกำพร้าและด้อยโอกาส จ.นราธิวาส
15. นายอับดุลอาซิส ยานยา ประธานชมรมสถาบันปอเนาะจังหวัดชายแดนใต้
16. นายอับดุลเราะมัน อับดุลสมัด อดีตประธานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส
17. นายอับดุลเลาะห์ หะยียามา ผู้จัดการโรงเรียนนะฮ์ฏอตุลชูปาน
18. นายเจฮูเซ็น เจฮูบง กรรมการอิสลามจังหวัดปัตตานี
19. นายอฮ์หมัดสมบูนร์ บัวหลวง นักวิชาการอิสระ
20. ผศ.ดร.ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี นักวิชาการศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้ (DWS)
21. นางสาวดวงยิหวา อูตรสินธุ อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
22. นายมุฮัมหมัดอายุบ ปาทาน ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้ (DWS)
23. นายदनัย มูসা สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ
24. นายสมชาย หอมลออ ประธานมูลนิธิผสานวัฒนธรรม
25. ผศ.ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
26. นายเมธัส อนุวัตรอุดม นักวิชาการ สำนักสันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า
27. นางจิราพร บุณนาค ผู้ประสานงานอาวุโสโครงการค้นหาบุญแจช
28. นายสรรทนต์ ศรีจารุกักดิ์ เจ้าหน้าที่มูลนิธิคอนราตอาเดนาัวร์
29. Ms. Li Saengsanthitam เจ้าหน้าที่มูลนิธิคอนราตอาเดนาัวร์
30. นางสาวงามศุภร์ รัตนเสถียร อาจารย์ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
31. นางสาวศิริพร เฟ็งจันทร์ เจ้าหน้าที่ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
32. นายโคทม อาริยา อาจารย์ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
33. นางสาวปารีชาต สุวรรณบุบผา อาจารย์ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
34. นายชาญชัย ชัยสุขโกศล อาจารย์ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
35. นางสาวฟารีดา ขจัดมาร ผู้ประสานงานโครงการค้นหาบุญแจช

